

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

*

HUSZONNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1918

TARTALOM.

Tanulmányok, értekezések:	Oldal
<i>Király György</i> : Világbiró Sándor mondája régi irodalmunkban. (I. közl.) ...	129
<i>Perényi József</i> : Aranka György magyar nyelvűvelő társasága. (II., bef. közl.)	143
<i>Dr. György Lajos</i> : Jovinianus.	159

Adattár:

Póli István Iovenianusa. Közli: <i>Dr. György Lajos</i> ...	181
Marocsai János colligatuma. Közli: <i>Décsi Lajos</i> ...	190
Báró Kemény Zsigmond és Kovács Lajos levele báró Wesselényi Miklósnak. Közli: <i>Décsi Lajos</i> ...	198
Irodalomtörténeti levelek a gróf Teleki-család gyömrői levéltárából. (II., bef. közl.) Közli: <i>Iványi Béla</i> ...	200
Kovács Ferencz irodalmi hagyatéka. (I. közl.) <i>Császár Elemértől</i> ...	208
Jegyzetek Petrovay Miklós énekeskönyvéhez. <i>Harsányi Istvántól</i> ...	223
Tompai Mihály első megjelent versei. <i>Ferenczi Zoltántól</i> ...	225
Megjegyzés. <i>Gulyás Józseftől</i> ...	225

Könyvismertetés:

Mauks Kornélia: Képek Mikszáth Kálmán életéből. <i>Dr. Várdai Bélától</i> ...	226
Váradi Antal: Elmult idők. <i>Galos Rezsőtől</i> ...	227
Magyar irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések 1917-ben. (1. Schwarcz Hajnalka: Abonyi Lajos [1838—1898] élete és irodalmi munkássága. — 2. Décsy Erzsébet: Baksay Sándor mint elbeszélő. <i>Király György- tól</i> . — 3. László Zsigmond: A kurucz balladák. <i>Wagner Józseftől</i> . — 4. Volenszky Béla: Csiky Gergely társadalmi drámái. <i>Galos Rezsőtől</i> . — 5. Haitich Ilona: Drámaelméleti polemiák története Bajzától Gyulaiig. <i>Zolnai Bélától</i> ...	228

Könyvészet:

Új könyvek és füzetek ...	237
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrandt Árpádtól</i> ...	239

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalom-
történeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartal-
máért egyedül a szerkesztő felelős.

Az Irodalomtörténeti Közlemények megjelenik évenként négyszer (január
márczius, június és október hónapokban) 8—8 ives füzetekben. Előfizetési ára
egy évre 10 K., egy-egy füzet ára 3 K.

Szerkesztő lakása: Budapest, I., Pauler-u. 4.

VILÁGBÍRÓ SÁNDOR MONDÁJA RÉGI IRODALMUNKBAN.

(Első közlemény.)

A Nagy Sándorról szóló mondát több tekintetben párhuzamba lehet állítani a trójai mondával, kivált ha vizsgálat alá vesszük sorsukat a régi európai irodalmakban, ideszámítva természetesen a magyart is :

1. Tipikus képviselői az antik tárgyú elbeszéléseknek. Egyformán kedvelték mindkettőt, egyforma kedvvel dolgozták föl őket a legeltérőbb formákban, egyforma szeretettel és bőséggel idéztek belőlük. Nehéz volna eldönteni, melyik jutott mégis szélesebb körű elterjedéshez. A trójai mondát inkább romantikus epizódjaiért, a nagy várostromhoz fűződő hősi harczokért és lovagias kalandokért szerették, az egységesebb Sándor-mondát inkább hőiséért, a *világbíró* nagy királyért, a ki az egész akkor ismert Ázsiát meghódította s a mesés Kelet kapuit megdöngette.

2. Mindkettőt két, egymástól lényegesen eltérő formában hagyta ránk az ókor : egyrészt igazi, klasszikus költői vagy történelmi földolgozásban (ott Homeros, Vergilius, Ovidius, itt Arrianus, Curtius Rufus, Plutarchos), másrészt későbbi, császárkori, erősen keleti jellegű és színezettű fictiv alkotásokban (ott a fríg Dares és krétai Dictys, itt az ú. n. Pseudocalisthenes).

3. A középkori írók természetesen az utóbbi, képtelen kalandokkal átszőtt és mesebeli színekkel felcizcomázott, de azért történeti igazsággal kérkedő hamisítványokat kedvelték. Mindkettőben, még legfantasztikusabb részleteikben is, történeti valóságot láttak, melynek megbízhatóságában kételkedni nem jutott eszükbe, sőt az antik, klasszikus földolgozásoknál határozottan többre becsülték.

4. Mindkettőt átszötte a középkor a vallásos moralizálás tendenciájával : a trójai mondában már a klasszikus fölfogás is az asszonyi könnyelműségnek egész nemzeteket pusztító következményeit példázta, a Sándor-mondában pedig már szintén a régi egyiptomi görög filozofia azt az örök tanulságot

emeli ki, hogy az isteni végzet előtt a leghatalmasabb emberi sorsnak is meg kell hajolnia. Mindkét motívum, a keresztyén erkölcsi oktatási nyelvére lefordítva, számtalan példázatra adott alkalmat a középkori egyházi és világi prédikátoroknak.

5. Szorosabban a magyar irodalomban mindkettő érdekes példáját nyújtja a klasszikus szellemnek irodalmunkban való térhódítására. Kódexirodalmunk korában szerzeteseink inkább a mondaszerű, költött alkotásokhoz fordultak s ezek szelleméből táplálkoztak, a reformáció korának írói pedig a maguk humanista műveltségénél fogva a középkori ízü elbeszéléseket mindinkább háttérbe szorították s az igazi klasszikus hagyománynak adtak helyet: a trójai monda földolgozói megajándékozzák irodalmunkat az első Vergilius- és Ovidius-fordításokkal, sőt Homeros hatását is sejtetik, emitt Ilosvai megszólaltatja Curtius Rufust, Bogáti pedig Lukianosból fordít. Viszont a XVII. század ismét hanyatlást mutat, a kor barokk ízlése ismét középkori elemekből táplálkozik, Haller János Guido Trója-regényével együtt föltámasztja a Pseudocalisthenesre visszamenő Sándor-regényt.

6. Végül, a mit talán első helyen kellett volna említeni, mindkettő fontos kiindulópontokat nyújtott a nemzeti mondák ethnogenetikus elemeinek kialakulásához: míg a román és germán népek inkább a földült Trójából menekülő és Európa-szerte települő hősök nevéhez kötik származásukat,¹ addig a keleteurópai népeknek, így a magyaroknak is, a Sándor-monda Góg és Magógja szerzett ősoket. »Scythiának kelet felől való határánál a Góg és Magóg nemzetek laktanak, kiket Nagy Sándor bérekesztett... s azon nemzetet Magog királyról nevezték mogernak.« Így Anonymus.²

Nem szükséges talán Fóti alapos tanulmánya után nyomatékosabban rámutatni ez utóbbi adat jelentőségére nemzeti mondánk kialakulásában, ezúttal csak a Sándor-mondának magyar nyelvű irodalmunkban való nagy szerepével akarunk behatóbban foglalkozni. Hiszen eddig csak Haller fordítását tekintették a Sándor-monda egyetlen magyar visszhangjának,³ holott ugyanennek a regénynek már száz évvel előbb van egy teljesebb magyar fordítása, valószínűleg Heltaitól, nem szólva egyéb apró mondai részletekről, továbbá az idézetek és célzások nagy tömegéről, melyek régi irodalmunk minden ágára és műfajára kiterjednek. Nem lehet célunk ez utóbbiakat

¹ L. A trójai háború régi irodalmunkban cz. értekezésemet. IK. 1917.

² Fóti József Lajos. Góg és Magóg. IK. 1913: 28.

³ Így Kohányi M. A Nagy Sándor-monda magyar fordítása. EPhK. 1912: 28. Fóti is id. értekezésében csak Hallerre van tekintettel. Hogy a mondát Gvadányi is ismerte, nem tartom valószínűnek; I. Kohányi. A Nagy Sándor-monda Gvadányi Rontó Páljában. Irodört. 1912: 393.

összegyűjteni, úgy sem szolgálhatnának egyébre, mint annak igazolására, hogy a Sándor-monda nem kevésbé volt ismert és kedvelt irodalmunkban, mint a többi nyugati és keleti nemzeteknél. Ezúttal csak olyan önállóbb részletek érdekelhetnek bennünket, melyek legalább is a példázat érdekességét érik el. Vizsgálódásainkat nem tejesztjük a XVII. századon túl, mivel a tudományos történetírás XVIII. századi nagy föllendülése véget vet a regény- és mondaszerű Sándor-életrajzok népszerűségének s mindinkább az igazi Sándort állítja az érdeklődés előterébe.

Még egy kérdésre kell megfelelnünk. Mi okozta a tárgy nagy népszerűségét? Minek köszönhette rendkívüli elterjedését a legkeletibb *Sah Namétól*¹ a legnyugatibb *Wars of Alexander*ig? Hogyan dacolt az idők viszonyosságai ellen a legrégebb görög töredékes följegyzésektől a modern Jacob Wassermann nagy stílusművészettel megírt Flaubert-utánpotjátig (*Alexander der Grosse in Babylon*)?² E nagy népszerűséget, azt hiszem, főként három mozzanatának köszönheti: 1. az ókor, de a klasszikus szellem megértésére törekvő újkor is az első nagy világhódítót csodálja Nagy Sándorban, a rettenthetetlen görög katonát és fölfedezőt, a ki eszével és bátorságával hatalmas birodalma határait az ismeretlen és mesés keletig terjeszti ki; — 2. a földi dicsőség mulandóságát példázza a kései görög sophistának s vele a keresztyén középkor jámbor elmélkedőjének; — 3. a mesés kelet csodáit keresi benne nagy mohósággal az ébredő újkor kalandos lovagregényeken nevelődött olvasóközönsége.

1. A monda forrásai.

A Nagy Sándorról szóló történeteknek, főként a régi magyar földolgozások szempontjából, négy csoportját különböztethetjük meg:

a) A történetírók: idetartoznak elsősorban QUINTUS CURTIUS RUFUS regényes életrajza (Kr. u. I. sz.) s kiegészítőül a Trogus Pompejust kivonatoló JUSTINUS (II. sz.) világtörténeti összefoglalásai, továbbá a történeti szempontból legmegbízhatóbb ARRIANUS (II. sz.); a klasszikusokra támaszkodó keresztyén írók közül pedig OROSÍUS (Contra paganos,

¹ L. Pozder Károly. Nagy Sándor a Sah Naméban. EPhK. XX: 430. Csak kuriózumkép említjük, hogy Krausz Sámuel szerint (Magyarország a Nagy Sándor-mondában. EPhK. XX: 898.) egy XI—XII. századi zsidó regényben Sándor Hagar (= Magyarország) királya ellen is harcolt!?

² Nem teszek itt említést a képzőművészetekről, melyeket a régi Sándorszobroktól és pompéji falfestményektől kezdve egészen Lebrun hatalmas festményéig és Thorwaldsen híres reliefjéig s azontúl is, talán ép annyira foglalkoztatta Nagy Sándor alakja, mint az irodalmat.

lib. III.) és SZENT ÁGOSTON (De civitate Dei) néhány fejezete. Mindezek, kivált Curtius, már részben a görög népmonda befolyása alatt állottak, másrészt a középkori Sándor-monda kialakulására is befolyással voltak.

b) A középkori Sándor-regények főforrása a már említett PSEUDOCALLISTHENES. Ezt a ránk maradt görög regényt¹ sokáig Callisthenesnek, Nagy Sándor kortársának tulajdonították, de a mai kutatók nem tartják régibbnek a Kr. u. II. vagy III. századnál. E regény sokféle változtatáson ment keresztül, de már eredeti recensiójában is többféle elemből alakult össze. A történeti alapon kívül legfontosabb alkotórészeit Rohde szerint² a keleti görög népmonda szolgáltatta, mely az utolsó Ptolemaeusok idejében keletkezhetett. Ezek a részek őrizték meg legfrissebben az ifjú hódítónak nemes, lovagias alakját. A népmondán alapulnak a regénybe szőtt levelek is, főként az Aristoteleshez írott, melyben Nagy Sándor a kelet csodás meséit tárja föl mestere előtt. E levél önállóan is tovább élt, s a későbbi latin és középkori földolgozásokban gyakran nyomára akadunk.³ Nálunk önállóan Forró Pál fordította le Curtius-átültetése függelékeként. (1619.) Végül nagy szerepe jut a regényben a keleti befolyásnak; ennek köszönheti pl. a bevezető Nektanebos-epizódot,⁴ melyben az alexandriai sophistika Sándor eredetét az isteni származású egyiptomi királyok nemzetségéhez köti. (Nektanebos, az isteni eredetű király, Ammon isten alakjában meglátogatja Olympiast, Fülöp makedón király feleségét.) A görög regény kétféle latin átdolgozásban maradt ránk.⁵ Az egyik JULIUS VALERIUS fordítása⁶ (IV. sz.), mely főként egy X. századi *Epitome* révén elsősorban a francia földolgozásokra

¹ Kiadta C. Müller. 1846. Paris. Firmin Didot. (A Dübner-féle Arrianus-kiadás függeléke.) Újabb kiadása készülöben W. Kroll-tól. — L. Zacher, Pseudocallisthenes. Halle. 1867.

² E. Rohde. Der griechische Roman. 184. l.

³ Fr. Pfister. Kleine Texte zum Alexanderroman. (Samml. Vulgarlat. Texte. 4. sz. Heiberg. Winter.)

⁴ O. Weinreich. Der Trug des Nektanebos. Teubner. 1911. A novella-irodalomnak egy igen kedvelt motivuma, legismertebb földolgozása, Boccaccio elbeszélése Alberto da Imoláról (Dec. IV. 2.), a ki Gábor angyal alakjában csavarja el a szép velencei Lisetta fejét.

⁵ A görög regény elterjedésének ált. irodalmát 1885-ig l. Dunlop-Wilson. History of Prose fiction. London. 1911. I: 430. — Nálunk Beöthy Zsolt. A magyar széppróza elbeszélése. I: 125. Továbbá Kohányi és Fóti föntidézett értekezései. — Egy összefoglaló munkát *Alexander der Grosse in der Weltliteratur* czímen Pfister Fr. készül megírni. Tervezetét l. Wochenschrift für klass. Philol. 1911. 1154. l.

⁶ Kiadta régebben Lemaire, Curtius-kiadása 'III. kötetében. (Bibl. Class. Latina. 74. köt.) Paris. 1824. — Újabbán B. Kübler Leipzig. 1888. Értékes függelékkel.

volt nagy hatással.¹ Hozzánk Julius Valerius a híres compilator VINCENTIUS BELLOVACENSIS útján került, a ki a *Speculum historiale* egész IV. könyvét Sándornak szenteli, de mellette Justinus, Curtius, Orosius adatait is fölhasználja. A Pseudocallisthenes másik, sokkal ismertebb és nagyobb elterjedésű latin fordítása az ú. n. *Historia de preliis*, melyet LEÓ, nápolyi archipresbyter ültetett át a X. században. Leó fordítását kétféle változatban őrizték meg a kéziratok: az egyik, az eredetibb és rövidebb², a bambergi s a hozzája tartozó müncheni és párizsi kéziratokban³ maradt ránk, a másik bővített, sokféle interpolációval gazdagított változatot képviselik az összes többi kéziratok.⁴ Ez utóbbin alapulnak a strassburgi ösnyomtatványok is (1486., 1489, 1494.). E nyomtatásban megjelent Sándor-regény magyar fordítása az eddig Plutarchos-fordításnak vélt Heltai-féle Nagy Sándor s Haller *Hármas Históriaj*ának első része.

3. Önállóan kerültek forgalomba a középkori példázatokban, kivált a *Gesta Romanorum*ban, egyes zsidó és ind-arab mondák. A zsidó apokalyptikus mondák főként Nagy Sándor paradicsomi útjának a forrásai,⁵ az arab bölcselkedő példázatok pedig Petrus Alphonsi *Disciplina Clericalis*a⁶ és az Aristotelesnek tulajdonított *Secreta Secretorum*⁷ útján kerültek nyugatra.

4. Nagy Sándor keleti hódítása egy csomó exoticumnak, természetrajzi kuriózumnak nyitott utat a nyugati irodalomba (a nap és hold fája, csodás állatok és növények, drágakövek stb.), melyek közül már sokat vesz át a Pseudocallisthenes s az önállóan forgalomba került Epistolák, azonkívül sokat közvetítettek Plinius, Solinus és Isidorus művei.⁸ Irodalmunkban főként Pelbárton látszik a hatása, de késő nyomai még mai népmeséinken is észlelhetők.

¹ Meyer, Paul. Alexandre le Grand dans la littérature française du Moyen Âge. Paris. 1886. 2 vol. L. még Paris, Gaston. La littérature française au Moyen Âge. 44. fejezetéhez tartozó jegyzetek. 1914. 292. l.

² Adolf Ausfeld kutatásai szerint: Über die Quellen zu Rudolf von Ems Alexander. (Wiss. Beilage. Donaueschingeni Progymn. Ért. 1883.) L. még ugyanattól Der griechische Alexanderroman. Leipzig. 1907.

³ Kiadta Fr. Pfister. Der Alexanderroman des Archipresbyters Leo. (Sammlung mittellate. Texte. 6. sz.) 1913.

⁴ Kiadta O. Zingerle. Die Quellen zum Alexander des Rud. v. Ems cz. tanulmánya függelékeként. (Germanistische Abhandlungen. 4. sz.) 1885. — Egy XV. századi kéziratát a M. T. Akadémia őrzi.

⁵ Zacher, Alexandri Magni iter ad paradisum, Königsberg. 1859.

⁶ Legújabb kiadása Hilkától és Söderhjelmától. (Acta Societatis Scientiarum Fennicae. 38 k. 4.) 1911.

⁷ Nyomtatásban: Liber qui dicitur *Secreta secretorum* Vel liber de regimine regum et principum. Vel epystole Aristotelis ad Alexandrum discipulum suum. Colon. é. n. (XV. sz.) Megjelent még a XVI. század elején is Bononiae. 1516. és Paris, 1529. ed. Achillinus. L. Graesse. Trésor de livres rares et curieux.

⁸ L. Pfister Fr. Berlin. Phil. Wochenschrift, 1912 : 1129.

2. A monda középkori irodalmunkban.

A Sándor-monda legjelentősebb hatását középkori irodalmunkra abban kell látnunk, a mint már említettük, hogy nemzeti mondáink számára származási kapcsolatot teremtett a bibliai Góg és Magóg nemzetséggel. Nem akarunk itt bővebben kiterjeszkedni a kérdés taglalására, csak Fóti József Lajos idézett értekezésére utalunk, melyben kimutatja, hogy Anonymus főként egy Justinus-compilatio révén jutott scythiai adataihoz.

Egy másik befolyása a Sándor-mondának Attila történetében jelentkezik. Szintén Fóti József Lajos mutatta ki,¹ hogy a római Attila-legenda híres jelenete Leó pápával, melyet Paulus Diaconus jegyzett föl legegyszerűbben, átvétel a Sándor-mondából, még pedig annak zsidó átdolgozásából, melyet Josephus Flavius közveletett a nyugati irodalmaknak. (*Antiquitatum Judaicarum* I. XI. c. VIII.) Valószínűleg ez csak változata azoknak az ismert legendáknak, melyek Sándor paradicsomi útjáról szólnak: a mint itt a paradicsom kapui előtt kénytelen visszafordulni, úgy ott a szent város falai alól békésen megtér. Mindkettő, vagy Attilát is idevéve, mindhárom közös alapeszméje: a győzhetetlen hódító meghajlik Isten hatalma előtt. Krónikáink természetesen szerzőik egyházi ízlésének megfelelően örömet idéznek az Attila-legenda e jeleneténél. Érdekesnek tartom megjegyezni, hogy a Sándor- és Attila-legenda e rokonságát már Fóti előtt háromszáz évvel fölismerte Forró Pál Curtius-fordításának egyik függelékében, hol Zonaras bizánczi történetíró rövid Sándor-históriáját közölve, e jelenetnél a lap szélén megjegyzi: »Az Bonfiniusban mayd hasonló dolgot olvasunk Attyla kiraly felől, midön a első Leo papa őtet az Romara valo menetelről megretentven vissza teritette.«² Meg kell jegyeznünk, hogy ez a legenda nemcsak az Attila-mondával kapcsolatban került hozzánk, mint Fóti hiszi, hanem a mint látjuk, átjött a Sándor-mondával is, nemcsak Forró Pálnál, hanem a XVI. századi Heltai-féle fordításban is — de erről később behatóbban szó lesz.

Középkori irodalmunkban bővebben ki kell azonban terjeszkednünk — mivel eddig figyelemben alig részesültek — a Sándor-monda nyomaira Pelbártnál és magyar nyelvű kódexinkben.

a) Világbíró Sándor.

Magyar nyelven a monda első nyoma egy epitheton ornans: *világbíró*, mely azóta szinte mai napig fennmaradt. A buda-

¹ A római Attila-legenda. Akad. Ért. 1910: 49.

² Forró Pál Curtius-fordítása, Debreczen, 1619. 704. l.

pesti egyetemi könyvtár XV. századi magyar glosszákkal ellátott kódexében,¹ mely nagyrészt Jacobus a Voragine beszédeit tartalmazza, két helyütt is megtaláljuk Nagy Sándorról szóló példázatok mellett. Először a latin szöveg *Alexander Magnus*-át magyarázza *világbíró*-nak (II: 206.), majd másodszor a puszta *Alexander* név után is hozzáteszi (II: 458.). Bármilyen jelentéktelennnek látszik is e két adat, mégis fontosságot kell nekik tulajdonítanunk, nemcsak azért, mert a monda első magyar nyelvű nyomai, hanem főként azért, mert kivált a második adat arról tanuskodik, hogy a glosszáló barát magyaratzként fűzve a *világbíró* jelzőt Sándor nevéhez, ezzel mintegy hivatkozik a magyar nyelvű olvasó előtt már ismert mondára, mintegy azt akarván mondani, hogy az az *Alexander*, a kiről e példázatban szó van, ugyanaz a *világbíró* Sándor, a ki már ismeretes e néven mindenki előtt. Nem lehetetlen, hogy a dömés barát itt egy népies mondából vette át a jelzőt, hiszen föltehető, hogy a XV. században sok más nyugati mondával együtt, a melyet a német *spilmannok* s egyéb idegen *joculatorok* terjesztettek, a Sándor-monda is átkerült népies irodalmunkba. Azért sem lehet tudákos, könyvtárvételről szó, mert a latin mondákban e jelzőnek megfelelő: *dominus orbis, qui totum mundum tenebat, qui dominium totius mundi obtinuit* stb. csak alkalmilag fordulnak elő, míg a magyar *világbíró* jelző már a kódexek korában Sándor nevének állandó kísérője, így a Lobkowitz- és Bod-kódex *világbíró nagy Alexandert* (Ny. T. II: 380, XIV: 95.), az Érsekújvári kódex *világbíró zándort* (Ny. T. IX: 229.) emleget, később is Batizínál (R. M. K. T. II: 95.), Forró Pálnál, Pázmánynál (Préd. 29a), 199. l.), Hallernál stb. szerepel, holott a megfelelő latin eredetiben csak *Alexander Magnus*-t találunk, a mit különben egyszerűen *Nagy Sándornak* is fordítanak. Annyi kétségtelen, hogy a *világbíró* jelzőt népies eredetűnek kell tartanunk.

b) A monda Temesvári Pelbártnál.

Bár Pelbárt beszédeiben elég gyakran hivatkozik Nagy Sándorra, mégis csak négy példázatát említjük, hol a puszta idézésen kívül legalább egy kis elbeszélés kerekdedségét éri el.² Így is jellemzők ez adatok Pelbártra; mutatják a világi olvasmányokban való jártasságát, mert mind a négy példa más-más forrásból van merítve.

¹ Szilády Áron. *Sermones Dominicales*. Budapest. 1910. M. Tud. Akad. kiadása.

² L. Katona Lajos. Temesvári Pelbárt példái. (Ért. a nyelv- és széptud. kör. XVIII: 2. (119., 139., 292. és 327. sz. példák.)

1. Különféle csodálatos fákról szólva idézi a Sándor-regényt is (in Gestis Alexandri Magni legitur et ipse scribit Arestoteli), említi a nap fáját, mely hajnalban feleleteket ad a kérdezősködőknek, s hogy a ki gyümölcséből eszik, az igen hosszú életet él. (De Temp. Aest. XVII. T.) Forrása valószínűleg a Julius Valerius-féle regényfordítás, mert csak ez hozza kapcsolatba a példát az Aristoteleshez írott levéllel (L. III. c. 38. Lemaire-kiad.) s ezt sem önállóan, hanem Vincentius Bellovacensis *Speculum historiale*-jában olvashatta (L. IV. c. 57.), mert ez tesz egyedül arról említést, hogy a fa gyümölcsének élvezete hosszú életet biztosít (hoc amictu et victu contenti, vivunt annis 300.).

2. A másik Valeriusból, Valerius Maximus ismert példatárából (L. VII. c. III.), idézi maga az Anaximenesről szóló adomát (De Temp. Quadr. II. 34. K.).¹ Hogy Pelbárt mennyire önálló a stilizálásban forrásaival szemben, érdemes a két rövid példát egymással összevetni:

Valerius Maximus :

Cum ad excidium eius (Lampsaci) summo studio Alexander ferretur, progressumque extra moenia Anaximenem praeceptorem suum vidisset; quia manifestum erat, futurum, ut preces suas irae eius opponeret, non facturum se quod petisset iuravit. Tunc Anaximenes, Peto, inquit, ut Lampsacum diruas. Haec velocitas sagacitatis oppidum vestusta nobilitate inclytum exitio cui destinatum erat subtrahit.

Pelbárt :

Alexander dum iret ad diruendum Lapsacum civitatem: obviavit ei quidam sibi clarus praeceptor Anaximenes, quem Alexander sciens quod preces irae suae opponeret: iuravit se non facturum quicquid ille peteret. Tunc ille dicit: Precor ut Lapsacum diruas. Et sic urbs illa salvata est.

3. A *Secreta secretorum* cz. Aristotelesnek tulajdonított könyvből idézi (Quadr. II. 44. L.) azt a levelet, a melyben a görög bölcs inti tanítványát, Sándort, hogy tartózkodjék a vérontástól, mert a kiontott vér bosszuért kiált föl az egekre. Minthogy az eredetinek sem kéziratához, sem nyomtatott kiadványához nem tudtam hozzáférni, a Lorchner-féle német fordításból² kell megállapítanom, hogy a példa az idézett mű XIX. fejezetéből való. (Das man vermeyden soll plüt vergysen.)

4. A paradicsomba igyekvő uralkodók (Xerxes, Cambyses, Nero) között említi Nagy Sándort is (De Temp. Aest. XXXV.

¹ A példát följegyzi a XVIII. században a jezsuita Taxonyi János is. L. Jablonkay Gábor tanulmányát, Kalocsa, 1910. 316. l.

² Das aller edlest und bewertest Regiment der Gesundheit, auch von allen verporgnen Künsten unnd küniglichen Regimenten Aristotelis. Das er den großmechtigen Künig Alexandro zů geschriben hat. Ausz Arabischer Sprache durch Mayster Philipsen dem Bischoff von Valentia der Stat Yerapolis in das Latein verwandelt. Nachmals ausz dem Latein in das Teutsch gebracht bey Doctor Johann Lorchner zů Spalt. Durch Johann Besolt in Truck verordnet. 1530.

C.); egészen a tűzes zónáig jutott, mely falként körülveszi a paradicsomot, de tovább természetesen nem mehetett. Közvetetlen forrását nehéz volna megállapítani, a távolabbiakra nézve l. Zacher i. m.

Egy másik prédikátorunk, Laskai Osvát, a *Gesta Romanorum*ból (Oesterley, 183.) veszi át Sándor és Diogenes ismert anekdotáját (*Biga Salutis*, Sermon. III. col. 7.), melyet Forró Pál Curtius fordítása első függelékében is megtalálunk. Ókori forrása valószínűleg Val. Max. (L. IV. c. 3.) L. Katona L. RMK. XVIII: 505.

c) *A monda magyar kódexeinkben.*

A Sándor-mondából négy kódexünk őrzött meg kisebb-nagyobb töredékeket, természetesen mind erkölcsi példa alakjában. Ezek közül a Bod- és Lobkowitz-kódexé azonos szövegű, a másik kettő a Székelyudvarhelyi és Érsekújvári kódexekben található.

1. A Bod- és a Lobkowitz-kódex példája (Ny. T. II: 380. és XIV: 95.) Nagy Sándor paradicsomi útjáról szól: »Velágbíró nagy Alexander« követeket küldve a paradicsomba, azt a feleletet kapja, hogy senki oda nem mehet, hanem csak alázatossággal. Egy vén ember is kijön a paradicsomból és mutat a királynak egy követ, mely a mérlegre téve »mindent megnyom vala, valamit tesznek vala ellene«, míg végre a paradicsomi bölcs egy kis rongyba takarja a követ, s akkor egy fillér, sőt egy pehely is többet nyom nála. »Ő velag biro feiedelm — magyarázza a bölcs — ez kewnek természeti meltan teged illeeth: Mert minden orzagok tartományok, warafok, vidikewk varak nem elegek te neked: meges tewbet nyom es kewan a te elmed es zywed de mikoron be fedeztetyk Ate tefted es zywed a koporfoban akoron tebet haznal egy fyller avagy egy penz awag eg tolzal mert ember ezeknek haznalatyat wezy de ate tefted lemmit nem haaznal: hanem chak bydeffleg es rothatatofflag.« — Ez elbeszélés, mely a keleti parabolák szellemében példázza a világi javak s az emberi nagyravágyás mulandóságát és értéktelen voltát a halál után, egy nagyobb, elég művészettel fölépített prédikáció részlete, s ez szól az *ember három főellenességéről, a világról, testről és ördögről*. Maga az elbeszélés a zsidó eredetű Sándor-mondák közül való, melyek a paradicsomi hadjáratot tárgyalják. Közvetetlen forrását ennek sem ismerjük, a távolabbiakra vonatkozóan ismét csak Zacher id. művére utaljuk az olvasót. A végső forrás különben a Pseudocallisthenesben keresendő, melynek egyik pogány szellemű jelenetét csak a maga ízléséhez idomította a zsidó elbeszélés. A Pseudocallisthenesben Sándor bolyongása közben a boldogok országába ér (*μακάριον χώρα*), itt elhalad, a nélkül,

hogy észrevenné, az élet forrása mellett,¹ majd egy ember-arcú madár intésére visszatérésre kényszerül: καὶ ἐθάσατο τρία ὄρεα πετόμενα καὶ μόνον ἔχοντα ὄψεις ἀνθρωπίνας, Ἑλληνικῇ δὲ διάλεκτῳ ἐξ ὕψους κραυγάζοντα αὐτῷ. »Ἡ χώρα ἦν πατεῖς, Ἀλέξανδρε, τοῦ Θεοῦ μόνον ἐστίν· ἀνάστρεφε δειλαίε· μακάρων χώραν πατεῖν οὐ δυνήσῃ. Ἀνάστρεψον οὖν, ἀνθρώπε, καὶ τὴν δεδομένην σοι γῆν πάτει, καὶ μὴ κόπους πάρεχε σι αὐτῷ.«²

Már Julius Valeriusnál ennek csak halvány mása az a hely, a hol egy kellemes, fákkal benépesített vidékre ér: hunc illi, *paradisum* vocitavere. Itt találja a nap és hold beszélő fáit, melyek kora halálát jósolják (l. III. c. 38.); máshol a nap városába ér (civitas solis), hol minden aranyból és smaragdból van (l. III. c. 83.). A zsidó vagy arab elbeszélés azonban, úgy látszik, közvetlenül a görög eredetire támaszkodott. Hogy kódexeink közvetlenül forrását meghatározhassuk, elsősorban az egész prédikáció eredetét kell föl kutatni. A tárgy, az ember három fő ellenségéről, elég kedvelt volt a középkorban, egy Simon nevű XIII. századi franczia költő verses elmélkedésbe is foglalta.³ Pelbártnak is van hasonló prédikációja (De Tempore aest. 4. C.),⁴ mely részben magyar kódexünk forrásául tekinthető, a mennyiben két példája (A vak és béna, A két testvér: a bölcs és bolond) a kettőt összekötő elmélkedéssel együtt majd szóról-szóra átkerült.⁵ Katona egy eddig még elő nem került közbeeső szerkezetre gondol. Magam inkább egy közös eredetűt vennék föl, mely bizonyára dominikánus prédikáció lehetett. Bizonyítják ezt mind az idézett példák, melyek forrásául Pelbárt maga a dominikánus Vincentius Bellocensis *Speculum morale*-ját idézi (l. III. p. II. dist. XX.), mind egy másik példája a három lándzsáról, a mely tulajdonképen Szent Domonkos legendájából származik.⁶ Annál inkább, mert a három lándzsáról szóló példa Domonkos mellett Szent Ferenczet is említi (l. a magyar Domonkos-legenda 179. l. Ny. T. III.), már pedig a mi példánk csak »Zolgaim predikátorok«-ról, vagyis dominikánusokról szól. Hogyan képzelhető tehát, hogy a Lobkowitz- és a Bod-kódex ferenczesrendű írója⁷ épen szerzője alapítóját kihagyta volna, ha az előtte fekvő eredetiben ott látja. Ellenben dominikánus barátról érthető, hogy csak saját szer-

¹ L. Kármán József hasonló elbeszélését: Nagy Sándor és a halhatatlanság forrása. Egy persiai mese. (Nemzeti Könyvtár. Pest, 1843. 78 l.)

² L. Müller id. kiad. Pseudocall. 89—90. l.

³ Romania. XVI: 1.

⁴ A tárgyat érinti Szent Györgyről szóló prédikációjában is (De Sanctis. LXXI. B.). Érdekes, hogy még a XVI. században Tinódi is czéloz rá Krónikája előszavában. (RMKT. III.: 3.)

⁵ Katona L. Temesvári Pelbárt példái. 45 l.

⁶ Vargha Damján. Élet cz. folyóirat 1916. (VIII): 396. l.

⁷ Még Volf a Bod-kódex íróját dömés apáczának vélte (NyT. VII: XXXVIII.), Horváth Cyrill azonban végleg eldöntötte, hogy ez is ferenczes eredetű, mint a Lobk.-kódex. (IK. IV: 60.)

zetéről emlékezett meg. Különben összeállítva a főbb példákat, az egész prédikáció forrásai szerint így alakul:

- A) Három lándzsa ~ Domonkos-legenda.
- B) Saladin-legenda ~ l. Katona, Pelbárt 401. sz. péld.
- C) A világ mint asszony ~ l. Katona, Pelbárt 172.
- D) Sándor a Paradicsom előtt ~ l. Zacher, i. m.
- E) Vak és béna. }
- F) Bölcs és bolond. } ~ l. Katona, Pelbárt. 275. és 276.
- G) Bűnök és erények vitája ~ ? Pseudo-Ambrosius.¹
- H) Unicornis ~ l. Katona, Pelbárt, 377.
- I) Atalanta ~ l. Ovidius, Met. X. Gesta Rom. 60.²

2. A Székelyudvarhelyi kódex egy hosszabb, példákkal teletűzdelt elmélkedésben, *A halálról*, háromszor is idéz a Sándor-mondából, többször forrásra is hivatkozva, sajnos azonban, mindannyiszor tévesen. (Ny. T. XV: 57, 58 és 68.) Itt is az egész elmélkedés forrását kellene föl kutatni, mert a mint Katona helyesen véli (Bev. XIV. 1.), nem igen lehet önálló compilációról szó. Az elmélkedés szerzője ferrásul először Szent Ágostont idézi: *iftennec varofarol zerzet kőnnec tizőnkettődic rejeben* olvasta. Bármily pontos is a forrás megnevezése, sem a megfelelő helyen, sem az egész *Civitas Dei*-ben hasonló dolgot nem találunk. Lehet, hogy egyik kéziratának glosszáját zavarta össze az eredetivel. Szent Ágoston bár többször szól Nagy Sándorról, részletesebben csak egy anekdotát mond el róla, melynek forrása Cicero,³ s mely a *Gesta Romanorum* révén Haller fordításában a magyar irodalomba is átjutott: Nagy Sándor és Diomedes tengeri tolvaj. (146. példa.) — A Székelyudvarhelyi kódex példáját különben az az anachronismus teszi érdekessé, hogy Homeroszt mondja Nagy Sándor életírójának: »az omerus verszerző melfter ez alexandert jouifnac a felleges iftennec fianac monga« — s ezzel mintegy teljesítette Sándor leghőbb vágyát, a ki Cicero szerint (Pro Archia, c. X.) csak azt irigyelte Achillestől, hogy tetteit egy Homeros énekelte meg. Példánkban természetesen a keresztyén író fölényes irónájával veti hozzá ellentétül Sándor megsebesülését és korai halálát, mely ellenmond isteni származásának: »törtenece ke: őneki neminemv varafnak meg zallafaba: nehezen meg lebhőtni: ki mikoron a febnece faydalmat meg nem erzette volna: monda mend etelles világ engőmet jouifnak: a nag iftennec fianac kaialt: zenuethetlennec lennem: a feb ke: zenuedendő embernece fianac mond engőmet: es ő yfiufagaban hala meg: nem tőrrel: de merőggel: es az ő glykofat almaba meglata.« — Mindkét vonás, mind az

¹ L. Migne. Patrol. Lat. XVII: 1150.

² L. Katona L. Ad Gesta Romanorum. Addenda et corrigenda. EPhK. XXIV: 213.

³ De Civ. Dei. IV: 4 ~ Cicero, De republ. III: 14.

isteni eredet, mind a sebesülés, klasszikus forrásra mutat. A homerosi anachronismus magyarázatát megtaláljuk Strabo egyik helyében, mely valamelyik egyházatya közvetítésével kerülhetett a példázó irodalomba. Strabo viszont Callisthenest idézi, ezúttal az igazit, Sándor kortársát.¹ Ammon jóshelyéről szólva, elmondja Strabo, hogy Callisthenes szerint itt tudta meg Sándor isteni eredetét. Ez a jóslóhely pedig felcsejteit nem szóval adja, mint a delphi, hanem csak intéssel, mint Homerosnál olvassuk Zeusról (II. I: 528.), hogy szemöldökével ad jelet. A közbeszúrt Homeros-idézet valóban a klasszikus irodalomban járatlan olvasót könnyen sodorhatja abba a hitbe, hogy Homeros mondja Sándort Juppiter fiának: *Ὁ γοῦν Καλλισθένης φησὶ τὸν Ἀλέξανδρον γιλοδοξῆσαι μάλιστα, ἀνελθεῖν δὲ ἐπὶ τὸ χρηστήριον... οὐχ ὥσπερ ἐν Δελφοῖς... τὰς ἀποθεσίσεις διὰ λόγων, ἀλλὰ νεύμασι καὶ συμβόλοις τὸ πλεον, ὥς καὶ παρ' Ὁμήρῳ »ἢ καὶ κυανέησιν ἐπ' ὀφρύσιν νεῦσε Κρονίων« τοῦ προφήτου τὸν Δία ὑποκρινομένον· τοῦτο μὲν τοι δητῶς εἰπεῖν τὸν ἀνθρώπον πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι εἴη Διὸς υἱός.* Sándor megsebesüléséről az issosi csatában csak a klasszikus írók tesznek említést, a mondába nem került (pl. Curtius, III: 11, Just. XI: 9, Arrian. II: 12 stb). Érdekes e két vonás kapcsolata (az isteni eredet és sebesülés) egy másik változata egy XII. századi bizánczi barátnál (Joannes Zonaras), a ki az isteni eredetét egy szójátékkal magyarázza s üti el. Ez Forró fordításában így hangzik (Debr. 1619. 680. l.): »Hammon templomában egy pap görögül akarván szólni neki, *παιδιον* fiacskám helyett azt mondá *παιδιος* = Juppiter fia.« Mikor pedig Sándor megsebesül, így kiált föl: »Effele ver nem jár a halhatatlan Isteneknek teltekből!« — A példának azt az adatát, hogy Sándor álmában meglátta gyilkosát, csak Vincentius Bellovacensisnél találom (l. IV. c. 64.): »Alexander iam pridem periturum se manu Cassandri in somnis viderat.« Forrásául Valeriust idézi, a kinél erről szó sincs, itt, mint Leónál és az eredeti Pseudocallisthenesben, Sándort egy természeti csoda figyelmezteti közeledő halálára. (Jul. Val. l. III: 87.) Leónál a nap fája is megjövendőli halálát ekként: »De quo confidis tibi mortis pocula dabit.«

A kódex második példája Porusról szól: »az indiai kiraly: hyzi vala önönmagat az aranas: es göngöckel mindenfelől megekefölt palotában meg halni: es demaga az nag alexander czartul: ahadba ölettetec meg« — olyan általános, hogy közelebbi eredetét nem lehet megjelölni, a regény minden fel dolgozása bőven megemlékszik róla.

Végül harmadszor Szent Ambrusból idézi azt a sok helyütt olvasható jelenetet, melyben a pogány bölcsek elparentálják

¹ L. Müller id. kiad. Fragm. Call. p. 27.

Sándort. Szent Ambrus autentikus irataiban ennek nyomát se találjuk, van ugyan a Pseudoambrosianák között egy levél Indiáról: *De moribus Brachmanorum*, melybe a Sándor-mondából is sokat vesz át, de a bölcsekről itt sem szól.¹ E példa legrégibb följegyzését Petrus Alfonsi *Disciplina clericalis*ában² (33. példa) találjuk, de előfordul a strassburgi nyomtatott Sándor-regényben is, mint későbbi betoldás, mert a kéziratokban hiányzik, továbbá többek között³ a *Gesta Romanorum* 31. elbeszélésében is. Ez tehát a Sándor-mondának nálunk is leggyakrabban idézett fejezete: megvan a Székelyudvarhelyi kódexen kívül a Heltai- és Haller-féle Sándor-regényben és Haller Gesta-fordításában. Az összes változatok meglehetősen egyformák, még a sorrendben is; igaz, hogy kódexünk tizenkét bölcset sorol fel, míg Petrus és a strassburgi regény csak nyolczat s a Gesta hetet, de Petrus harminczkét filozofusról tud, kiket csak restel mind felsorolni. Kódexünk példája a Petrus-strassburgi változathoz áll legközelebb, a mint ezt az alábbi összeállítás igazolja:

... de quibus ait unus: Heri populo imperavit: hodie populus imperat illi.

Alius: Alexander ex auro fecit thesaurum: nunc e conuerso aurum de eo facit thesaurum.

Alius: Heri totus non sufficebat ei mundus: hodie quatuor sole sufficiunt ei ulne.

Alius: Heri multos potuit a morte liberare: hodie nec eius iacula ualuit deuitare [hodie nec eius anima potuit]

Alius: Heri ducebat exercitus: hodie ab illis ducitur sepulture.

Alius: Heri terram premebat: hodie eadem premitur ipse.

Alius: Heri gentes eum timebant: hodie uilem eum deputant.

Alius: Heri amicos habuit et inimicos: hodie habet omnes equales.

az első legottan monda: o alexander tegnapi napon a nepnec paranczol vala: ma ke: az nep paranczol teneköd: a maodik monda: o alexander tegnapi napon az aranbol kenőöt tez vala tenmagadnac: ma ke: a fergec kenőöznek tegődet: a harmadik monda: o alexander tegnapi napon teneköd mend etelles világ fem vala eleg: ma ke: ket fengh föld eleg teneköd: a negedic monda: o alexander tenapon fokakat zabadithattal meg halaltul: ma ke: te magadat meg nem zabadithatod a halaltul: az ötödik monda: o alexander tegnapi napon feregőt vezerez vala: ma ke: te aferegutl temetni vitetöl: a hatodic monda: o alexander tegnapon az földet nomodod vala: ma ke: tegődet nomod aföld: es zorongat: az hetedic monda: o alexander tegnapon mendenec felnec vala tegődet: ma mendenec tegődet návalafnac alitnac: a hóladic monda: o alexander tegnapon foc barátokat vallottal: ma ke: fok toluaiokat: ragadozokat...

¹ Migne. Patrol. Lat. XVII: 1167.

² Hilka-Söderhjelm kiadásában (Sammlung mittellat. Texte. 1. sz. Heidelberg. 1911.) 48. l.

³ L. a legtöbbet összeállítva Knustnál, a spanyol *Los Bocados de Oro* kiadásában, 303. l. a. jegyzet és 556. l. (Mittheilungen aus dem Eskurial. Bibl. des litt. Vereins in Stuttgart. 141. köt.) Hasonló példát olvasunk a Saladin-legendában, mely szintén megvan kódexünk id. elmékedésében: amaz nag *zollan* kyalrol (Nyt. XV: 58.). L. még Katona, Pelbárt, 401. péld. és R. Köhler, Kleinere Schriften, II: 24.

3. Az Érsekújvári kódex példái között olvassuk a következő címet: *Arystotiles irya világ biro zandornak.* (Ny. T. IX: 229.) Ebben a görög bölcs tanácsot ad Sándornak, miként válasszon magának tanácsadókat és szolgákat, majd rátér az emberek tulajdonságaira, melyek egyesítik magukban az összes állatokét: »Mert ember bator mykenth orozlan Feleken mykenth nywl, bew mykenth kakas fefweny mykenth ees« stb. »Es azcerth hywatyk *kisfieb wylaghnak.*« Az egész nem egyéb, mint a *Secreta secretorum* LXV. fejezete¹ végének elég hű fordítása. Utána a LXVI. fejezetben következik egy példa egy pogányról és zsidóról (»der ain was ein heid, der ander was ein jud«), kódexünk szintén rátér, de éppen hogy a tárgyat említi (»neeked wgyan ne thertheennyeek mykent az keeth embernek kyk mondatnak egy wton yaroknak egyk wala *kereztyen* mafik wala fydo«), de maga a példa fordítónk tollában maradt. Azzal az anachronismussal persze nem törődik, hogy a bölcs »Arystotiles« keresztyén emberről még nem igen írhatott példát.

KIRÁLY GYÖRGY.

¹ Az id. Lorchner-féle német fordítás szerint.

ARANKA GYÖRGY MAGYAR NYELVMŰVELŐ TÁRSASÁGA.

(Második és befejező közlemény.)

Erdekesek a kéziratgyűjtemény szépirodalmi művei is. Ezek részben régibb keletű munkák, részben pedig a társaságnak felajánlott művek, a melyek valószínűleg a társaság kiadásában jelentek volna meg. A régibb keletű kéziratok közül legnevezetesebb az 1699-ből származó *Bokros Jajszó kiáltás az az Kolosvár Városának szörnyű tűzzel való megégéséről szerzet siralmas Három Énekek. Mellyek közül Az két első Énekek, az másodszori égést, melly 1655. Esztendőben, Szent György Havának harmadik napján délután; Az harmadik pedig az 1697 dikben Pünkösöd Havának 6 dik napján véletlen és reménletlen történt égéseket példázzák* című kezdetleges vers. Az ismeretlen szerző az első énekben (30 hatsoros strófa) siratja Kolosvár pusztulását. A város lakói vétkeztek Isten ellen, ezért pusztította el a várost:

Isten ellen ki erősen
Megbüntetett, vétkeztél
Bűn habjába s hajójában

Térés nélkül eveztl;
Melly viziben, örvényiben
Alig hogy el nem vesztél — —

írja a költő. Szemére veti a lakosságnak, hogy hányszor intette őket a megtérésre, de szavai eredmény nélkül hangzottak el. Most már késő a bánat. A város minden ékessége, kincse elpusztult, még az istenháza is a lángok martaléka lett, de ez a pusztulás a város javára lesz:

Elromlása pusztulása
Néki lészen javára,
Mert hűségit erős hűtit

Proba kőre így vonzza,
Ha békével csendes szíivel
Tűrni tudná próbálta — —

Biztatja a város lakóit, hogy forduljanak Istenhez, kinek kezében van a segedelem. Építsék fel újból Isten házát és menjenek abban könyörgéssel, könnyes szemmel Isten elé és tegyenek fogadást, hogy elhagyják undok vétkeiket. Végül Isten áldását kéri az erősen sujtott városra:

Ki ostorát, s most próbáját
Rád botsáttá bal kőzből,
Orvoslásra s gyógyulásra,

Adgyon irat jobb kézből,
Téged szánni könyörölni,
Nézzen alá Mennyégből.

A második ének, a mely 28 négysoros versszakból áll, az elsőhöz hasonlóan tárgyalja Kolozsvár pusztulását. Siratja benne szép faragott kőből épült templomát, erős bástyáit, elnémult harangjait. Oda van már minden szépsége, pompája, ékessége. Isten büntetését látja a pusztulásban, melyet azért mért a lakosságra, mert nem akart a javulás útjára térni. Az Isten mindaddig szerette a zsidó népet, míg jámbor volt és az Úrnak tetsző életet élt, de mikor vétekbe süllyedt, elpusztította Jeruzsálemet, tűzzel pusztította el a híres templomot. Így jár majd Kolozsvár is:

Ha ez városnak nem lesz jobbulása,
Egy kőnek a másón nem lesz maradása,

Mert eltapodtatik minden czifrasága
Ott bé tellyesedik a Krisztus mondása.

A költő kéri Istent, szüntesse meg haragját, nézze el a bűnös lakosság sok vétkét s ne sujtja többé ily keményen őket. Teljes bizodalommal a végtelen jóságú Isten irgalmasságában, nyugszik meg a költő és reméli, hogy a szenvedések véget értek. A harmadik ének a leghosszabb. Ez 48 négysoros strófában rajzolja le az 1697-iki tűzvészt. E versezetnek különös érdekességet az ad, hogy belőle részletesen meg tudjuk, milyen nagy pusztítást vitt véghez ekkor a tűzvész. A tűz 1697 május 6-án délben tört ki a Kis Szamos partja mellett és néhány óra alatt elpusztult a város. Elpusztult a piacz, két templom a tornyokkal, öt harang és egy nagy óra. A tűz martaléka lett az egész Óvár az ott levő iskolával és két templommal, a ház, a melyben Hunyadi János lakott két fiával, Lászlóval és Mátyással, a Magyar-utca; tűzben veszett tizenöt ember, a monostor, a híd és a Szappan-utca is leégett. A lángok martaléka lett a plébánia az új kollégiummal egyetemben, a kis Mester-utca, a hídkapu, a Közép-utca, a bástyák, a majorok és kertek a Szamosig mind tönkrementek. A nagy tűz után két hétig állandóan égháboru volt, a mely állandó rettegésben tartotta az embereket, kivált pedig az asszonyokat, a kik közül többen az ijedelemtől idétlen magzatokat szültek. A vers alapgondolata: a bűnös lakosságot az Isten haragja sujtja, megegyezik a két előbbinek alapgondolatával. Az éneket fohászkodás rekeszti be, a melyben a költő az irgalmas Istenhez esedezik, hogy fordítsa el haragját a súlyosan megbüntettet lakosságról. Költői értékük e verseknek nincsen, inkább történeti jelentőségük, különösen pedig az utolsónak, a mely a Tinódi módjára emlékeztető történeti hűséggel számol be a nagy szerencsétlenségről.¹

¹ Ez a harmadik ének rokon Misztótfalusi Kiss Miklós *Siralmas panasza*-val, mely ugyanerről a tűzvészről szól. E két ének sok tartalmi egyezést mutat, de megegyezik alapgondolatuk is. Misztótfalusi Kiss Miklós *Siralmas Panaszát* Gyalui Farkas adta ki újabban. (Kolozsvár, 1892.)

A társaságnak felajánlott művek közül egy drámai mű kelti fel leginkább érdeklődésünket. A darab címe: *A szép Abellina avagy a bölts öreg*. Egy érzékeny Játék öt felvonásban, mely is a Német Románból egészen szabadon vagyon, és változásokkal kidolgozva. Szerzője gróf Bethlen Imre,¹ a ki Cramer regényéből merítette tárgyát és azt saját felfogása és a dráma követelményei szerint forrásától függetlenül alakította át. Az olvasóhoz intézett előszóból megtudjuk, hogy a szerző mily nagy jelentőséget tulajdonít a magyar színészetnek és mennyire örövend annak előrehaladásán. S miután eddig többen fordították a nevezetes német darabokat hazai nyelvre, ő is kedvet kapott »egy eredeti érzékeny játék» megírására. Kijelenti, hogy a Cramer regényéből vett anyagot önállóan dolgozta fel, s megjegyzi: »A szerző úgy nézi mint egy próbát, s annak fogatkozásait a türelemnek palástyával bé fedeztetni kéri, de a kik természetek szerént hibákat keresgélnek nagyító üveggel ezen kis szerzeménybe akarnának, azoknak azt javasolja, hogy tulajdon szerzemények által igazítsák meg őket. Így mind ő tanúságot vehet, mind pedig a Nemzeti Játékszín ujj eredeti Játék darabokkal ékeskedik.« A darab nem egyéb gyenge kísérletnél. A szerzőben több volt a lelkesedés a nemzeti játékszín iránt, mint a drámaírói tehetség. Az öt felvonásra nyúló érzékeny játék tartalma a következő: Az első felvonásban alig történik valami. A szép Abellina, a megölt genovai dogának leánya, siratja szerelmesét, Gibellót, a mikor megjelenik egy öreg ember és kijelenti, hogy Gibello volt atyjának gyilkosa. Az ismeretlen öreg eltűnik, Abellina elájul s mikor magához tér, megfogadja, hogy megbosszulja atyja meggyilkolását. A szín megváltozik. Amaldi grófot élteti a nép, Thura gróf pedig figyelmezteti, hogy Genova tőle várja boldogságát. Amaldi megfogadja, hogy önzetlenül fogja hazáját szolgálni. Dervill, Amaldi barátja figyelmezteti a nehézségekre, a melyekkel meg kell küzdenie. A következő szímben Abellina atyja sírjánál fogadást tesz, hogy bosszút áll a gyilkoson. Ekkor megjelenik Gibello szelleme, mire Abellina ismét elájul és a véletlenül föllépő Amaldi fogja karjaiba, a ki a lassanként magához térő szép leánynak szerelmet vall. A zürzavaros második felvonásból több mystikus jelenet után megtudjuk, hogy Abellina forrón szereti Amaldit és félti a jövőjét, de Amaldi megnyugtatta. Közben Dervill hírül hozza, hogy az öreg Lorenzo, Genua procuratora, meghalt. Amaldi Dervillel távozik, hogy a temetésre megtegye az intézkedéseket, a mikor fellép Walrám, genovai nemes, a ki Abellinát meg akarja győzni, hogy Amaldi őt nem szereti, de Abellina nem hisz rágalmozó

¹ Ferenczi Zoltán eredeti darabnak tartotta. V. ö. A kolozsvári színészet és színház története. V. ö. Perényi J. Gr. Bethlen Imre színműve. EPhK. 1917.

nyelvének. Az utolsó jelenetben Walrám banditákkal támad gróf Thurára, de ez megsebesíti. A kuszáltság még fokozódik a harmadik felvonásban. Amaldi Dervilltől megtudja, hogy a nép a holtnak hitt Wikondit visszavárja. Lorenzo temetésekor ugyanis leesett Wikondi koporsójának teteje, és ekkor vették észre, hogy a koporsóban egy báb fekszik. Walrám tovább folytatja aljas munkáját, felbérli a megcsonkított Romillit, hogy ölje meg Abellinát. Amaldi, ki egy banditával ruhát cserél, bejön a banditák közé és itt értesül, mi készül ellene; erre leleplezi magát, a banditák rátámadnak, de végre is meghunyászkodnak és hűséget fogadnak neki. Az utolsó jelenetben tanuja vagyunk Romilli gyilkossági kísérletének. Eleinte habozik. Végre mégis rásüti pisztolyát Abellinára, de ugyanebben a pillanatban lép be Amaldi és elfogja a gyilkost. A negyedik felvonásban alig történik valami. A tanács az aljas Walrámot örökös száműzéssel büntette, de az öngyilkossá lett. Abellina örökös rettegésben él; arra kéri Amaldit, hogy menjenek más országba, a hol boldogian élhetnének egymásnak. Az ötödik felvonásban elég gyorsan halad a cselekmény a kifejtés felé. Amaldi Genova fejedelmévé lesz és ekkor tudja meg egy köfáragótól, hogy Wikondi Taddeus él és tőle levelet is hozott neki. A levélből megtudjuk, hogy Wikondi helyett egy bábót temettek el, ő pedig elhagyta Genovát, mert nem akart dogeja lenni. Keletre vándorolt, ott megtanulta a mágiát, a melylyel hazáján segített. Ő volt az a dráma folyamán több ízben megjelent titokzatos bölcs öreg, ki varázstudományával elvette az ellenségek erejét és védelemnek segítségére sietett. Kijelenti, hogy őt nem is látják többé, mert a mikor e levelet olvassa, ő már messze vitorlázik Genovától és életét a Libanuson akarja befejezni. Abellina boldogan bocsát Amaldi keblére.

A darab cselekvénye nem való drámai kidolgozásra. Meglehetősen kuszált és valószínűtlen történet, melynek főmozgatója, a titokzatos bölcs öreg. Az átdolgozó gondoskodott arról, hogy a történet legalább külső hatást érjen el. Van benne szellemjelenés, istenítéletidő, gyilkossági kísérlet, párviadal, tenger háborgása s több efféle külső hatást szolgáló eszköz. A milyen valószínűtlen és kuszált a cselekvény, épen olyan elhibázottak a jellemek is. Egyik sem drámai. Cselekedeteik nem folynak akarati elhatározásukból. A körülmények és a bölcs öreg magiája kényszeríti őket szerepeik játzására. Legvalószínűlenebb Abellina passiv alakja. Siránkozik, fél, remeg, míg végzet a boldogság útjára vezeti. A kezdő és a színpadi, még a dráma technikáját nem ismerő műkedvelő színművésznek minden fogyatkozása feltalálható a darabban, a mely Bethlen Imre első kísérleténél, *A póstatzár*, vagy *a nemesen uralkodó indulatok* cz. kétfelvonásos (Ayrenhof után szabadon fordított, Marosvásárhelyen 1793-ban megjelent)

vígjátékánál semmivel sem sikerültebb. Az Aranka György iratai között található darab, egy idegen kéz lényegtelen javításaival, nyomtatásban nem jelent meg és Mérey jegyzékében (*Magyar játékszíni darabok lajstroma* 1796) sem fordul elő. Bayer sem említi a *Magyar drámairodalom történetében*. Mindössze egyetlen egyszer adták elő Marosvásárhelyen 1804-ben.¹ Az imént ismertetett érzékeny játékon kívül van a kéziratgyűjteményben Seelmann Károly károlyfehérvári városi tanácsos németből fordított darabjaiból (*Vailer és Aloysia*, 1791; *A maga mátkájáért ártatlanul halált szenvedett gróf Essex*; és *Fánni és Mandeville*, 1792) néhány mutatvány, a melyet Arankának küldött megismerés végett. E darabok mind ismeretesekek és a két első több ízben került előadásra is.

A verses művek közül, Kis Jánosnak már említett költeményein kívül, fölemlítjük Nagyajtai Cserey Farkas *Ezen nyughatatlan világjátékán sok gonosz nyelveknek ártalmas tövissei között megfordult utazónak nem érdemlett séremléin kesergő énekét*, melyet szerzője 1799-ben a *Nyelvművelő társaságnak* küldött. E költeményben elpanaszolja a sok méltatlanságot, a mely őt az életben irigyektől és a gonosz emberektől érte, de megnyugszik az Isten végtelen jóságában és igazságosságában :

Kétségbe nem esem ; vagyok én is készen
Ama kegyes orvos nem hagy 's vélem lészen,
Ellenségim közül Szent Keze ki vészen,
Irigyim nyelvire majd zabolát téssen.
Alázódjanak meg a' kik reám szóltak,
S oly kíméletlenül ugattak tsahohtak,
Pirulilyanak, a' kik hamisat koholtak.
S' ártatlanságomnak üldözői voltak.
Sebeimtől talám még én is megválom
Nyögődő szívemnek napját feltalálom,
Világ ígérete tsak olyan mint álom,
Hogy velem is játszott, valóba sajnálom.

E kéziratban maradt költeményt Szinnyei nem említi. Aranka a társaság munkáinak második darabjába szánta és hatása alatt a következő kis költeményt írta Cserey Farkas kéziratára :

Ez ének jó embereknek
Ilhetik ajakúra,
Kik akarnak az Egeknek
Repülni kárpittvára.
Mert Jók és Nagyok illy nótával
Jutnak hív, név hegyén

Lelkek belső fájdalomával
Életeknek végére.
Készen tartsák bár lábokat
Tövis közt nem kímélni
S hajdani vidám dolgokat
Bus nótával cserélni! —

Ugyancsak a társaság munkáinak II. darabjába szánta Aranka Péteri Takáts Józsefnek *Moháts vidékéről írt levél*

¹ Szept. 14. L. Ferenczi Z. A kolozsvári színészet, és színház története (1897), 524. l.

czímű költeményét és gr. Fekete Jánosnak, az *Orleansi szűz* fordítójának *A pinyóke éneke* című párbeszédese költeményét. Ezeken kívül van még néhány névtelen szerzőnk egy pár költeménye (*Az Istenhez, Panaszló ének, Bőjtre való farsangi tréfa*).

A társaság kiadványának II. kötetébe szánt prózai dolgozatok közül figyelmet érdemel Péteri Takáts Józsefnek *A hazai utazásról* című érdekes cikke, a melyben jó tanácsokkal szolgál az útra készülőknek. Meggyőzően érvel az utazás haszna és fontossága mellett és különösen szükségesnek tartja a hazai föld megismerését; szól az utazásra való előkészületről s felhívja az utazók figyelmét arra is, mit tanulmányozzanak leginkább utazásuk alkalmával, végül jó tanácscsal látja el az utazókat az utazás közben történhető bajok, kellemetlenségek elhárítására, kikerülésére. Takáts cikke nemcsak hasznos olvasmány lett volna kortársai számára, de érdekes ma is, mert élénk világot vet a XVIII. sz. végének műveltségi viszonyaira. Ezekhez a kéziratokhoz tartozik még *A magyar szív is tud érezni* című lelkes hangú cikk, a mely a magyar nyelv művelésének fontosságát hangsúlyozza.

Nem kevésbé érdekesek azok a történelmi dolgozatok, a melyeket a társaság tagjai küldtek be Arankához a társaság elébe való terjesztés és közlés végett. A derék munkások közt ott találjuk magát Arankát is, a ki szakított magának időt történelmi tanulmányokra is. Különösen érdekelte az erdélyi vajdák története, a melyre Kovachich hívta fel figyelmét. Levéltári kutatásait *Erdélyi vajdák közül, a kik Szolnok vármegyei Ispányok voltak* cím alatt foglalta össze. A szorgalmas Seelmann Károly megírta a rendek történetét *Minden Európában, Ásiában és Afrikában volt és mostan virágzó vitéz Rendeeknek (Ordóknak) Tüköre, avagy rövid leírása* címen. A 20 részből álló munka nevezetességét maga a szerző is kiemeli, mikor megjegyzi, ilyen munka más nyelven sem jelent még meg. Az adatokat tizenhatsz művön kívül a külföldről szerezte be és »főmértőságoztól« kapta. Thorwächter András,¹ a nagyszebeni származású evang. lelkész, a ki több értékes kéziratot mentett meg az egyésztől, egy latin nyelvű értekezésben *Dissertatiuncula super quaestionem: num S. Rex Stephanus Transilvaniam solemniter armorum expeditione in suam potestatem redegerit, nec ne?* (1799) számol be a társaságnak tanulmányai eredményéről. Egy névtelen író latin versekbe foglalta a magyar királyokat 1000—1711-ig. A társaság kutató tagjainak szorgalmas munkásságáról tanuskodnak azok a feljegyzések, a melyekben összegyűjtötték és magyarázták az általuk felfedezett különféle, köveken, pénzekben és érmeken

¹ Trausch, Schriftsteller Lexicon III. 398. 1.

talált feliratokat. E téren kiválnak Aranyosi Kósa István, Székely Márton, Magyarai Kósa István, Cserey Farkas, Tertina Mihály, Soós Márton és Vay Ábrahámé.

A társaság fennmaradt kéziratai között találhatunk nagyobb számmal vegyes tartalmú, különböző ismeretköröket felölelő dolgozatokat, melyeknek ma már kevés a tudományos értékük, de érdekesek, mert belőlük láthatjuk, mily különböző tudományágakkal foglalkoztak a társaság buzgó tagjai. Ilyen munka mindjárt Németh Lászlóé: *A földképek készítésének története a mulófélben lévő század elejéig (1798)*. A terjedelmes készített Németh, a szerzőnek meglepő szakismereteiről és olvasottságáról tanuskodik. Fejtegetésének végén arra az eredményre jut, hogy százada a térképkészítés terén is oly előrehaladást tett, »hogy a megjelent mappáknak történetéhez különös könyv kívántatnék«. Az abrudbányai fakönyvről szóló cikk méltán sorakozik az előbbihez. Kováts Lőrincz Pál, abrudbányai bányászgazda a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárba küldötte a nevezetes fakönyvet. E nevezetes régiség feltalálásának és lelőhelyének ismertetését foglalja magában a társaság munkáinak II. darabjába szánt értekezés. Nem kevésbé érdekes egy ismeretlen szerzőnek állattani munkája, mely az állatvilág rendszerét ismerteti; nyelvészeti szempontból is figyelemreméltó. Ugyanilyen Borszéknek Aranka György tollából származó ismertetése; különösen érdekes része a borszéki vízzel tett különféle próbák leírása. A társaságnak küldi Szalkai a Bécsben megjelent (1794) magyar nyelvű mezei gazdaságról szóló újságra írt megjegyzéseit. A bécsi újság több ajánlatot tesz a gazdáknak, így pl. a többek közt ajánlja a pamutfának, a sáfránynak termesztését, a szén használatát stb., ezekre az ajánlatokra teszi meg Szalkai józan ítéletre valló megjegyzéseit. Becsületos és nemzetének javát célzó gondolkozását, mely bizonyos conservatív színű felfogásban nyilvánul, következő idézett verssorai is megvilágítják:

Czifra köntösöket soha nem szerettem,
Czifra ételekből jó ízűn nem ettem.
Czifra Asszonyoktól mindenkoron féltem,
Czifra beszédekét éppen megvettem.
A köntös ha egy szín úgy legjobban illik,
Soban főtt tehén hus mindenkor jól esik,
Legszebbnek az Asszony neglisében tetszik,
Szokott tiszta beszéd becsesebben hangzik. —

Abel Károly a ménestartásról mond el hasznos tudnivalókat tanulmányában, Seelmann Károly pedig a károlyfehérvári csillagvizsgáló tornyot ismerteti. Ez utóbbi dolgozat a társaság munkáinak második darabjában jelent volna meg. Vannak nyomok, a melyekből egy földrajzi lexikon gondolatára is

következtethetünk. A fennmaradt »utasító pontok« elárulják a munka tervezetét. Heydendorff Mihály (Conrad Mihály)¹ a nagyszorgalmú megyesi polgármester, ki megleget érdeklődéssel kísérte a társaság működését, német nyelven megírta Heydendorff generális életrajzát. Vizkeleti összeírja a Hunyad vármegyében található jaspis-fajokat. Egy kézirat Kolozsvárnak 1734-ből való leírását ismerteti, egy másik Vizaknai Briccus orvosdoktornak 1703—1715-ig terjedő naplójából őrzött meg feljegyzéseket. Érdekes az a kézirat is, a mely Zrinyi Miklós munkáival foglalkozik (*Török Afium, Vitéz hadnagy, Hadi jó rendtartás*): tartalmi és nyelvi szempontból ismerteti a munkákat. Aranka György ritkaságokat jegyzett ki hazai, és külföldi könyvekből és megjegyzéseket tesz Berzeviczy Györgynek *De commercio et industria Hungariae* (1797) cz. munkájára. E vegyes tartalmú iratok közt találjuk a bibliographiai szempontból értékes jegyzéket, a mely a göttingai könyvtárban található magyar vonatkozású műveket öleli fel.

Befejezésül még azt a néhány iratot ismertetem, a melyből kitűnik, hogy az *Erdélyi Nyelvművelő Társaság* munkásságának körét idővel ki akarta tágítani a valósággal egy tudós akadémia szervezését tervezte.

A mikor a Magyar Nyelvművelő Társaság működését megszüntette, a lelkes tagok egy kis csoportja nem szűnt meg a nemzeti művelődés előrehaladásán tovább fáradni. Aranka György folytonos izgatására végre 1806 február 26-án Marosvásárhelyen ismét összegyülekezett néhány lelkes hazafi, és ekkor vetődik fel egy alakítandó tudós társaság eszméje. Az alakuló gyűlés idején ugyanaz év márczius 5-ét jelölték meg. Ezen a gyűlésen Zeyk Dániel, gr. Teleki József, Cserei Miklós, Borosnyai János, Köteles Sámuel, Bolyai Farkas, Marosi Mihály adták be részint teljesen kidolgozott, részint pedig csak körvonalozott tervezeteiket, a melyekben a létesítendő tudós társaság szervezetét, munkakörét, célját jelölték ki. Ezek közül a tervezetek közül fennmaradt Zeyk Dániel, gr. Teleki József, Bolyai Farkasé, Marosi Mihályé; Cserei Miklós tervezetét visszavonta, Köteles Sámuel csak szóbelileg fejtegette tervezetét; két tervezet pedig ismeretlen szerző munkája.

Elsőnek Zeyk Dániel tervezetét tárgyalták. A tervezet címe: *Egy Társaság Elintézete Hazánk Természeti, gazdasági és mesterségi productumainak, kereskedésének esmeretére; és az ezen Tárgyakban leh.ő jobbítások eszközlésére nézve*. Zeyk jeligeje: *Nisi utile sit quod facimus, nulla est gloria*. A tervezet bevezető részében a szerző arról elmélkedik, hogy vala-

¹ L. Trausch, Schriftsteller Lexikon II. 148. Zimmermann, Handschriftliche Urkunden Sammlungen. Hermannstadt, 1884. Allg. Deutsche Biogr. XII. és Szinyei, Magyar írók. II. 107.

mely ország csak akkor erős, hatalmas, független, ha gazdaságilag és iparilag az. Külföldi példákra hivatkozva arra az eredményre jut, hogy kötelességünk hazánkat ily erőssé, hatalmassá tenni. Ez volna a megalakítandó társaság fő célja. E cél el is érhetjük, mert hazánk a természetnek sok és hasznos ajándékaival bővölködve, igyekezetünknek hasznos következtét könnyen láthattuk — írja a bevezető sorokban. Szükségesnek tartja ezért elsősorban alaposan megismerni hazánk állat- és növényvilágát, köveit, vizeit, fémeit; 2. az ország gazdasági viszonyait; 3. iparát; 4. kereskedelmét. Ki kell figyelmünket terjeszteni azokra az esetleges akadályokra, amelyek az elsoroltak fejlődését esetleg meggátolják és módokat kitalálni az akadályok elhárítására, hogy minden téren egészséges fejlődés álljon be. Ezért szükséges a külföld hasonló körülményeit alaposan tanulmányoznunk, és ezért ajánlja, hogy a társaság szerezze meg az idegen nyelveken megjelent ezen tárgyakat felölelő műveket és folyóiratokat. Szükségesnek tartja, hogy a társaság tegyen majd kísérleteket mind a gazdasági, mind az ipari élet terén, és ha valamely kísérlet bevált, eredménye pedig haszonnal kecsegtet, csak akkor valószínűsítse meg az országban. A kísérletek eredményeit havonként közölje a társaság nyomtatásban és bocsássa ingyen a haza polgárainak rendelkezésére. E cél elérésére az ország minden részében oly tagokra van szükség, 1. a kik az ország gazdasági, ipari, kereskedelmi viszonyait, terményeit figyelemmel kísérik és megfigyeléseik eredményeit a társasággal havonként közlik; 2. a kik a beérkezett tudósításokat összegezik, a társaság könyvtárára ügyelnek, a társaság anyagi ügyeit gondozzák és a kiadandó munkák kinyomtatásáról gondoskodnak; 3. a kik a külföldi munkákból, folyóiratokból a társaság célját előmozdító hasznos ismereteket egybegyűjtik és a társaság gyűlésein előterjesztik; 4. a kik kötelezve vólnának esztendőnkint négyszer gyűlést tartani, a beérkezett tudósításokat felülvizsgálni vagy bírálatra kiadni; 5. levelező tagokra, a kik a gyűlésekre írásban küldenék be jelentéseiket, és 6. pártoló tagokra, a kik anyagilag segítenék elő a társaság céljának elérését. Minden rendes tag köteles évenként munkásságának valami jelét adni. A tagokat a 4. pont alatt jelzett tagok választják. A gyűlések elnökeit a jelenlevők közt sorshúzás útján választják. A társaság tagjai közül minden gyűlésen küldessenek ki néhányan tanulmányútra a társaság költségén. A kiküldöttek tapasztalataikról a társaságnak kötelesek beszámolni. Ha más tagok is végeznek hasonló munkát, és vizsgálódásaik eredményei hasznosaknak bizonyulnak, ezek közöltessenek nyomtatásban is. Ezek Zeyk tervezetének főbb pontjai, amelyekből kitűnik, hogy a szerzőt elsősorban a gyakorlati érdek vezérelte. Sok hasznos, életrevaló gondolatot vetett felszínre, a melyek mind

alkalmasoknak látszottak a kitűzött célnak, hazánk gazdasága, ipara, kereskedelme föllendítésének s így az ország megerősödésének elérésére. Zeyk ígéretet tett arra, hogy ha tervezete tetszéssel fogadtatnék, tervezetét bővebben, az apró részletekre is kiterjeszkedve kidolgozza.

Gróf Teleki József tervezete más célt tűz ki a megalakítandó társaság elé. Elsősorban szűkebb hazája, Erdély érdekli, a melynek akkori állapotát tartja szükségesnek az alapos megismerésre; csak azután foglalkozik oly kérdésekkel, melyek »a két magyar hazát« illetik. Szükségesnek tartja az oly munkát, a mely »a hazafiak pallérozását és annálfogva azoknak boldogságát« előmozdítsa és »az idegenekkel a két hazát megismertesse«. A rövid tervezet négy pontban szól: 1. a tagokról; 2. a társaság székhelyéről; 3. munkásságáról; 4. törvényeiről. A társaság igazgatója legyen Erdély kormányzója. A tagok száma ne legyen korlátozott s szavazattal választásuk meg. A tagok legyenek munkás, pártoló (segítő) és levelező tagok. A társaság székhelye, mivel szerinte a kezdeményezők marosvásárhelyiek, és a tagok legnagyobb része itt is lakik, legyen Marosvásárhely. A társaság munkásságát a következőkbe foglalja össze: 1. a két magyar hazának ismertetése; 2. haladás a nevelésben, a tudományban, gazdaságban és az iparban. A vallási és politikai kérdések tárgyalását teljesen kirekeszti a társaság munkaköréből. Ajánlatosnak tartja a nevezetesebb külföldi műveknek lefordítását. A társaság alapszabályait hét pontba foglalja össze: 1. a tagok becsületükkel kötelezik magukat, hogy vagy szellemi munkával, vagy anyagilag segítik elő a társaságot célja elérésében és törvényeit megtartják; 2. a társaság Marosvásárhelyt minden hónapban gyűlést tart; 3. a gyűléseken az egész társaságot érdeklő kérdések tárgyalassanak; az írásban beküldött munkák felolvastatnak; 4. ha valamelyik helybeli tag a gyűlésen meg nem jelenhetnék, erről jelentést tenni tartozik; 5. intézkedik a gyűlések jegyzőkönyveinek szerkesztéséről; 6. a társaság ügyei fölött szótöbbséggel határoznak; 7. ha valaki érdemtelenné tenné magát a tagságra, azt a gyűlésen szótöbbséggel kizárhatják. Gr. Teleki József tervezete már egy lépéssel közeledik a tudós társaság gondolatához.

Bolyai Farkas csak rövid vázlatot terjesztett be. Tervezetét közöltem az IK. 1917. évf.-ban (88—89. l.).

Marosi Mihály tanár tervezetében nem annyira a társaság munkakörére van figyelemmel, hanem inkább a szervezés munkáját tartotta szem előtt. Szerinte legfontosabb kellék, hogy a társaság egységes legyen. Ezt pedig úgy lehetne elérni, »ha nem annyira láttatni, mint használni kívánnak a tagok« — írja a tervzetben. »Ennek a közhaszonra törekedő Léleknek kell hát minden tagot lelkesíteni, s kizáratik innen minden,

valaki azon tsalárd fénytől kényszerítették ennek Tagjává lenni, hogy a Tudós Társaság álorczája alatt magát másokkal Tudós-nak nézettesse, noha magában s a Társaság tzéljának elérésére tehetségét se annak törvényeinek megállására akaratot nem érez.« Marosi csak munkás tagokat ajánl a társaságba való választásra. Pénzért senki sem lehet a társaság tagja. Az utazási költségeket fedezzék a társaság tehetősebb tagjai. Ajánlja, hogy a szomszéd vármegyékből a székely és a szász székekből, a nevezetesebb városokból is hivattassanak meg néhányan a társaság tagjaiul, különösen pedig oly egyének, a kiknek szabad bemenetelük van helységeik levéltárába, mert ezekben »Erdélyre nézve sok kints hever«. A beküldött munkák felett egyedül a társaságnak van joga bírálatot mondani.

A H. jelzésű ismeretlen szerzőtől való tervezet az előbbihez hasonlóan, szintén csak a társaság szervezetére volt különösebb tekintettel. »Ezen Társaság — olvashatjuk a tervezet 4. pontjában — tökéletes elszánást, meg nem csüggedő szorgalmatosságot magába foglaló munkásságot törekedgyen a Nemzeti culturának oly előmozdítására, mely a czélba vett aránynak tökéletes és voltaképpen való értelemben megfelelően, a mi a hasznos, igaz értelmű megvilágosodásnak köz Boldogságot ígérő részét gyarapítsa az egésze nézve úgy hogy ezen kiterjeszkedés a Polgári Társaság minden szakaszait — egyenlő mértékbe — segítse a Polgári tökéletesedésre és köz Boldogulásra.« A statisztikán kívül igen fontosnak és szükségesnek tartja a hazai történelem, a fizika és a mennyiségtan művelését, még pedig olyképpen, »hogy a Nemzet egészszenn vétetödvé, annak minden részei a szükséges culturába részesülhessenek«. Íme, a tudományok népszerűsítésének első életrevaló gondolata. Ajánlja, hogy a társaság tagjai ne csak erdélyiek legyenek. A társaságnak legyen titkára és könyvtárosa. A titkár kötelessége a levelezés. A beküldött munkák megbírálására válaszszon a társaság helybenlakó tagjai közül bírálóbizottságokat. Szükségesnek tartja végül, hogy a társaság munkakörét és a tagok jogait és kötelességeit körülíró alapszabályok készíttessenek.

Van még egy részletesen kidolgozott tervezet, a melyet a kézírásból ítélve Aranka György munkájának vélek; az imént ismertetett kéziratok között *Planum organisationis Societatis Litterariae* cím alatt található. A tervezet részletesen foglalkozik a már megszűnt *Nyelvművelő Társaság* minden volt fogvatkozásával és kimutatja, hogy a társaság feloszlásának egyik oka hibás szervezete volt, mely nem tudta a tagokat egységes társasággá kapcsolni s így kellő munkásságot felmutatni. A tökéletes szervezet első követelménye a létesítendő tudós társaságnak. A tervezet három szakosztályt említ: 1. a történettudósok, 2. a magyar nyelvészek, 3. a filozofusok

osztályát. A történettudósok végeznék azt a munkát is, a mely a kéziratkiadó társaság hatáskörébe tartozik, összejöveleteiket Kolozsváron tartanák, a hol a szerkesztő laknék, ki átvizsgálná a kéziratokat és ellenőrizné a munkák nyomtatását. E szakosztály tagjai különösen a nevezetesebb történeti kéziratoknak kiadásával és történeti művek írásával foglalkoznának. A magyar nyelv művelői Marosvásárhelyt tartanák összejöveleteiket, úgy mint előbb. A filozofusok »a tudományoknak mindenféle nemeiben elegendő foglalatosságnak« — és székhelyük Nagyenyed volna. E három szakosztály tagjai a társaság főtítkárával állanának levelezésben és munkáikat egyenesen hozzá küldenék. A társaság neve *Erdélyi Országos Tudományokat Mívelő Társaság* lenne. Szól azután a társaság munkás tagjairól és azok kötelelességeiről s szükségesnek tartja a pártoló tagok toborzását is. Mivel pedig a régi nyelvművelő társaság nagy Magyarországon kevésbé volt ismeretes, szükségesnek tartja, hogy az újonnan szervezendő társaság törvényeit, tagjainak névsorát a nyilvánossággal közölje. Kapcsolja a társaság magához mindkét hazának jeles tudósait. Végül forduljon a társaság a királyhoz, mutassa be constitutióját, tagjainak névjegyzékét és kérjen királyi diplomát. Az utolsó részben szól a rendes és rendkívüli gyűlések tárgysorozatáról. Aranka nagy buzgósággal fogott az újjászervezés munkájához és egybeállította a társaság tagjainak jegyzékét is. A jegyzék, mely a *Társaság tagjai gondolatban* felírást viseli, a következő:

M. Vásárhelyi Tagok:

G. Haller Gábor helybeli protector.
G. Teleki Domokos tiszt. tag.
G. Teleki Mihály dto.
Szentpáli Etele dto.
Sala Mihály dto.
Cserey Farkas dto.
Donáth Antal tudós tag.
Aranka György dto.
Mara Lőrincz tiszt. tag.
Toldalagi Mihály dto.
Béldi László dto.
B. Kemény Ignátz dto.
B. Balintih Ferentz dto.
B. Jósika János dto.
Boer Ferentz dto.
Harsányi Sámuel dto.
G. Nemes Ádám dto.
Halmágyi István dto.
G. Teleki József secretar.
Zek Dániel tudós tag.
Cserey Miklós tudós tag.
Demjén Ferentz. Prothoc.
Cserey József tud. és fizető tag.
Dosa Gergely tudós tag.
Borosnyai János dto.

Antal János percept. és actor. conser-
Tompai János tudós tag. [vator.
Köteles Sámuel vice secret.
Boljai Farkas tud. tag.
Marosi Sámuel tud. tag.
Lengyel dto.
Székely Márton tudós tag.
Viski Pál dto.
Benedek Dávid dto.
Nemes György tudós tag.
Dr. Kovács Antal tudós —
Dr. Szentgyörgyi József dto.
Dr. Mátyus Máté dto.
A három Király Bíró Betsületből.
Berzentzei Mihály Betsületből.
Máthé Izsák Detto.
Csernatoni Antal Detto.
G. Teleki Lajos Correspondensnek.

Kolozsvárról

G. Bánfi György Fő Protector.
G. Bethlen József Tisztességből.
Püspök Ur cő Exja Detto.
B. Bruckental Mihály Detto.
G. Teleki Lajos Detto
Cons. Koszta Detto.

Zsombori László Tudós Tag.
 Demjén József Tisztességből.
 B. Nalátszi József Detto.
 G. Mikes István Detto.
 G. Thorotzkai Pál Detto.
 B. Thorotzkai József Detto.
 B. Bornemisza József Detto.
 — Bornemisza Leopold Detto.
 G. Gyulai Ferentz Detto.
 — Gyulai István Detto.
 Pater Káts István Somlyon.
 Gyárfás a Thorda Vármegyei V. Ispány.
 Gyárfás Ferentz Kir. Bíró.
 Béli István
 Sikó István
 Fülöp József
 Fő Bíró Földvári Mihály
 Katona Mihály Kővár vid. főkap.
 Darvai Imreh.
 Halmágyi László correspond.

Magyar Országról

G. Szétseni Ferentz
 G. Festetits György
 Hertzeg Eszterházi Miklós
 B. Prónai László
 — Prónai Gábor
 — Prónai Sándor
 — Ortzi László
 G. Haller József
 G. Török Lajos
 — Vaji József
 Vaji Lajos
 G. Desőfi József
 G. Keglovits Gusztáv
 — Keglovits György
 — Csáki János
 — Csáki Emmánuel
 G. Bottyáni Aloysius
 B. Palotsai
 Kazintzi Ferentz
 Kazintzi Miklós
 Pétsi Imreh
 Tisza László
 Rhédei Lajos
 Vaji Ádám
 Kálai Miklós
 Szathmári Király József
 Ord. V. Ispány Szaboltsban.
 B. Vétsei Miklós Szathmári Fő Isp.
 Ibrányi János
 — Károly
 — Sámuel
 Patai Sámuel.
 Bernárd Ferentz
 Canonic. Hene

Canonic. Fang
 Tseresnyés¹
 Az Enyedi Professorok mind.
 Az Udvarhelyiek is mind.
 Udvarh. Pleb. Vizi
 Cserei Imreh Szebeni Pleb.
 Éder Károly
 Két Neihauzer
 Molnár az Oculista
 Cons. Máriaffi
 Director Turi József
 Cons. Podmanjitzki
 Secr. Cserei Mihály
 A Brassai Rector.
 Medgyesi Cons. Heidendorf
 Krausz a Notar.
 Szebeni Prof. Artz.
 Pater Butzi Emil Besztterzei Prof.
 G. Kemény Sámuel Gazdája.
 G. Bethlen László.
 Turi László
 G. Mikes Sigmond.
 G. Rhédei Ádám
 B. Bánffy Pál.
 Sándor Mihály Csiki Fő Tiszt.
 G. Haller István
 B. Henter Antal
 Lukátsffi László
 B. Veselényi Miklós
 Id. B. Veselényi Farkas
 G. Bethlen Elek
 G. Bethlen Imre
 — Bethlen János
 — Bethlen Dániel
 — Bethlen Miklós
 — Bethlen Ferentz
 — Bethlen Sándor
 Katona Sigmond
 G. Teleki Károly
 Teleki László Tudós Tag.
 Idősb. Teleki Pál
 Teleki József a Sármási
 Teleki Imreh
 Teleki Sámuel a Posoni
 B. Bánffy János
 G. Haller János
 B. Kemény Simon
 G. Rhédei László
 Apor Ferentz
 G. Lázár István
 — Lázár József
 Bab a Balásfalvi Püspök
 B. Rosenfeld Tisztességből
 G. Kemény Sámuel Detto
 G. Bethlen Gergely Detto
 B. Bánffy László Detto
 G. Mikes János Detto

Tisztességből.

¹ Ez után elmaradt a jelzés: *Erély Országról.*

Cons. Strausenburg Detto.	— Herepei	} Tudós Tagok
Secr. Kenderesi Tudós Tag	— Moger Károly	
— Tartler Detto	Pater Feszenotzki	
— Csedő Corresp.	B. Bánffi Farkas	} Tisztességb.
Veselényi József Tudós Tag.	— György	
Horváth Miklós Detto.	— József	
Imreh Domokos Detto.	— Ádám	
Ifj. Teleki József Detto.	Pater Szabó Tudós Tag.	
Idősb. G. Teleki Ferentz Tisztess.	Kis János Luth. Pap Nemes Dömölkén	
Fekete Ferentz Detto.	Tesedik Sámuel	
Cseh János correspond.	Zenovitz Eperjesi Proff.	
G. Vas Sámuel Tisztességből.	Leibitzer Detto	
Intzédi László Betsületből	B. Fischer Szathmári Püspök	
Lázár Sámuel Corresp.	Batsintzki Munkátsi Püsp.	
Sala Sámuel Corresp.	Verhovázt Zágrábi Püspök	
Dr. Nyulas	Sztratiimirovits Érsek	
— Pataki	Cserci Sándor Munkás Tag	
— Intze	B. Podmanyitzki József	
Dr. Szóts	Consil. Darvas Ferentz	
— Keresztes	Kovátsits Márton	
Kolosvári Bíró Sztkirályi Betsül.	G. Kolonits László Kalotsai Érsek	
B. Jósika Miklós Tisztess.	Mitterbacher Daniel Skutari Püspök	
B. Apór Plebanus.	G. Bruntzvik József Tavernic.	
Pater Koros	G. Eszterházi József	
— Farkas Lajos Rect.	G. Cziráki Antal	
— Gul János	Consil. Lakits Sigmond	
— Dani Sigmond	Schikmájer Jákob Ágens	
— Horvatovits	Cons. Szerdahelyi Aloysius	
Unitar. Superin. Lázár István	Pető Jákob	
Proff. Körmötzi János	Almásai Pál	
— Szabó Sámuel	Demién Antal Professor Juris	
— Méhes	Stipsits Ferdinánd Proff.	
— Szilágyi	Tomptsányi Ádám Professor	
— Szathmári Mih.	P. P. Dugonits András	
ifj. Szathmári	Takáts Ferentz	
Pataki Mozes	Cons. Lendvai Márton.	

Ez a névsor is bizonyítja, hogy az újonnan alakítandó tudós társaság egészen más alapokon és más irányban akarja munkásságát megkezdeni. E névsorban alig találunk oly nevet, a mely a *Nyelvművelő társaság* tagjainak névsorában¹ előfordul. Túlnyomó részben új emberekkel és egészen új szervezettel akartak a nemzeti munkához látni. Az 1806 márczius 5-én tartott gyűlés jegyzőkönyvének tanúsága szerint a fentebb ismertetett tervezeteket mind felcívasták és a következő határozatot hozták:

1. Hogy a Tudós Társaságnak Tárja legyen Nms. Magyar Országnak, és Erdélynek Esmérete, legelsőbbben és pedig Erdélynek esmérete és ahhoz képest az Industriának előmozdítása.

2. Ezen Gyűlés még nem lévén Organizálva és Protocolluma nem vitethetvén egy Comissio rendeltetik, mely a közelebbi gyűlésre ennek a Gyűlésnek Protocollumát rendiben szedje és

¹ L. Jakab Elek közlésében. Figyelő XVI. k. 1884. 275. l.

3. A beadott Munkákban felvett vélekedéseket is fontolóra vevén a Tudós Társaságnak organizatiójáról terjeszsen a Társaság eleiben egy Vélekedést, a mely comiffioban kirendeltetnek: Aranka György, G. Teleki József, Cserei Farkas, Zeyk Daniel, Köteles Sámuel.

A társaság további sorsáról már alig találunk adatokat. Mindössze Aranka György buzgólkodásának nyomait lelhetjük fel. Egy *Erdélyi Társaságra némelly készüléteknek Eleji*¹ czímen fennmaradtak Aranka jegyzetei, a melyekben *Erdély Tudományos Esmeretének és Erdély országának Geographiai vagy földi leírása Esmeretének* vázlatai olvashatók.

A társaság nem alakult meg s így minden lelkes igyekezet és előmunkálat kárbaveszett.²

Általában Arankának minden törekvése meghiúsult, minden terve, szép reménye füstbe ment. Kár, hogy ezek a vállalatok nem gyökerezhettek meg Erdélyben és nem teljesíthették azt a nemes nemzeti hivatást, a melyet a lelkes alapító és a néhány mindvégig állhatatosan kitartó munkás tag a vállalkozások elé kitűzött. A kedv, lelkesedés csakhamar ellanyhult, az anyagi eszközök hiánya és a közöny idő előtt hiúsították meg a nemesebb nemzeti törekvések diadalát.

FÜGGELÉK.

Aranka életét, munkásságát valamint az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságot illető dolgozatok:

Siebenbürgische Quartalschrift V. 1797. (A m. nyelvm. Társ. munkái I. k. bírálata 266—278. l.)

Székczy Márton: *Aranka Gy. élete*. Tudományos Gyűjtemény. 1818. XII. k.

Tud. Gyűjtemény. 1826. III. k. (Az erd. nyelvm. társ. 1819-ben újra felállítatott, de ekkor Aranka Gy. már nem élt. 206—209. l.)

Döbrentei Gábor: *Aranka Gy. életéről*. Közhasznú Esméreték Tára 1831.

Döbrentei G.: *A magy. tud. társaság története*. A Magy. Tud. Társ. Évk. I. k. 1833. 32. l.

Gr. Kemény József: *Erdélyi tudományos igyekezetek*. Uj magyar Múzeum. 1855.

¹ 1806. április 25-iki kelettel.

² A Magyar Nyelvművelő Társaság előtt alakította meg Aranka (1791. máj. 13.) az erdélyi Kéziratkiadó Társaságot, a mely azonban szintén csak rövid ideig élt. (Történetét L. Figyelő XVI. 1884. 341. és köv. l. Jakab Elek-től.) A társaság tagjai az addig szétszórtan hanyódó történeti forrásműveket akarták egybegyűjteni és kiadni. A társaságnak azonban mindjárt kezdetkor nem állottak a szükséges anyagi eszközök a rendelkezésére. Az alapító tagság díja harmincz arany lévén csak kevesen (összesen 78) jelentkeztek. Mindazonáltal Bánffy György erdélyi kormányzó messzemelő pártfogásával és Aranka György lankadatlan szorgalmú munkásságával a társaság gyűjteményei is megsaporodtak és a kiadvállalat is megindult. A társaság költségén jelent meg a *Scriptores Rerum Transilvanicarum* két kötete (Szeben 1797. és 1800.), a mely Éder József Károly Schesaeus- és Simigianus magyarázatokkal kísért kiadását tartalmazza; továbbá Édernek *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae sub regibus Arpadianae et mixtae propaginis* (Szeben, 1803.) cz. munkája.

- Szilágyi Sándor: *Az erdélyi múzeum előzményei*. Budapesti Szemle. 1859. VII.
- Vass József, Új Magyar Múzeum 1854. I. k. 401—426. és 1858. I. 394. I. V. ö. még M. Kurir 1791. évi Toldaléka 1—13. I.
- Egyetemes Magyar Encyclopaedia. 1861. I. 695—698. I.
- Magyar Történelmi Társ IX. k. 1861. (Szilágyi Sándor a két társaság megalapításáról. 203—209. I.)
- Deák Farkas: *Irodalmi polemia a múlt század végén*. Figyelő. X. 1881.
- Jakab Elek: *Aranka és az erd. nyelvemvelő és kézíralkiadó társaság*. Figyelő XVI. k. 1884.
- Concha Győző: *A kilenczvenes évek reformeszmái és előzményeik*. 1885. 186. I.
- Beöthy Zsolt: *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban*. 1887. II. 96. és köv. I.
- Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. 1888. 520. 523. 601. I.
- Kazinczy Ferencz levelezése (ed. Váczy), különösen I. és II. köt.
- Kristóf György: *Aranka két levele és három ismeretlen verse*. IK. 1905.
- Gr. Kuún Géza: *Erdélyi tud. igyekezetek*. Erdélyi Múzeum. 1900.
- Lukinich Imre: *Adalékok az erdélyi Történetkedvelők Társasága történetéhez*. IK. 1907.
- Bodor Aladár: *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése*. Budapest, 1907.
- Rubinyi Mózes: *Az erd. magy. nyelvemvelő Társaság története*. Magyar Nyelv. 1911.
- Kelemen Lajos: *Törekvések egy erdélyi múzeum alapítására*. Erdélyi Múzeum. 1909.
- Ferenczi Zoltán: *Az első magyar Shakespeare fordítás*. (Aranka Györgyé.) M. Shakespeare-Tár. 1912. 268—281. I.
- Váczy J.: *Kazinczy a szabadelvű és demokratá eszmék szolgálatában*. Irodalomtörténet 1914. 149. 154. I.
- Kristóf György: *Az első »Erdélyi Múzeum« történetéhez*. Erdélyi Múzeum. 1915.
- Szász Ferencz: *Az első »Erdélyi Múzeum« történetéhez*. Erdélyi Múzeum. 1915.
- Perényi József: *Aranka Erd. Magy. Nyelvemvelő Társasága*. Irodalomtörténet 1916.
- Borz Gyula: *Kazinczy írói összeköttetései fogsága idejéig*. »Esztergom.« 1916. 73—84. I.
- Perényi József: *Aranka Gy. Erdélyi Nyelvemvelő Társaságának fennmaradt nyelvtudományi kéziratai*. Magyar Nyelv, 1917.

PERÉNYI JÓZSEF.

JOVINIANUS.

I.

A *kevély császár* világszerte elterjedt és irodalmunkban is bizonyos népszerűsége vergődött legendájának az a formája, melyben hosszas vándorútja végállomásán megállapodott s irodalmi formában megrögződött, a következő:

Jovinianus császár igen felfuvalkodván egykor szívében, azt kezdi mondani: van-e más Isten ő kívül? Másnap reggel vadászni megy. Vadászás közben elszenvedhetetlen hőséget kezd érezni s halálosan megkívánja a fürdést. Mindenfelé vigyázkodik s nem messze megpillant egy széles tavat. Utasítja udvara népét, hogy vesztegeljen addig, míg ő lecsillapítja nagy hőséget. A tó mellé lovagol, leszáll lováról, levetkezve a vízbe ugrik s mindaddig ott ül, míg hívenességet vesz testének. Míg a császár a vízben mulatoz, odaérkezik egy másik, hozzá személyben, magaviselésében és mindenkben hasonló ember, feiltözik Jovinianus köntösébe, feil lovára, s az udvarnép úgy fogadja, mint a maga tulajdon urát. Jovinianus is kikél a vízből, de sem lovát, sem köntösét nem találja. Nagy búba esik s nem tudja, mit cselekedjék. Végre eszébe jut, hogy nem messze az erdő szélén van egy kastély, egykor az övé, most azé, kit szegény állapotjából fölemelt és úrrá tett. »Elmegyek hozzá — úgymond — tőle köntöst és lovat kérek; udvaromban majd meglátom, ki miatt kell szenvednem e nagy gyalázatot.«

Merő mezítelen megindul Jovinianus szolgája kastélyába s erősen zörög ajtaján. Meglátja a kapus s elálmélkodik a mezítelen ember állapotján. »En Jovinianus császár vagyok — szolt az álmélkodó embernek — jelentd uradnak, hogy ruházatot hozzon nekem, mert mind lovamat s köntösömet elvesztettem.« »Mit hazudsz semmirekellő, hiszen Jovinianus császár udvara népével együtt hazament, az én uram is kíséretében volt s immár vissza is jött. De mivel császárnak merted magadat nevezni, elhidd, hogy megjelentem uramnak.« Mikor fölvezették a kastélyba, kérdezi tőle az úr: »Micsoda szerzet vagy s hogy hívnak?« Felel neki a mezítelen: »En Jovinianus császár vagyok, ki szegénységből ebbe az úri állapotba emeltelek.« »Oh nyomorult gazember — kiált az úr — még császárnak mered magadat nevezni! Ezért nem maradsz büntetés nélkül.« Fogják a mezítelen embert, keményen megverik s kivetik a kapun. Jovinianus keserves

sírásra fakad s hosszas gondolkozás után, jó reménységgel szívében, útnak indul egy másik úrhoz, kit ugyancsak ő tett meg tanácsosává. Zörgetésére a kapus megnyitja az ajtót s elszörnyülködik a rút mezítelen ember állapotján. Mindazonáltal hírt ad urának felőle. Felvezetik, de senki meg nem ismeri. »Én vagyok a császár — úgymond a mezítelen ember — nekem köszönheted minden gazdagságodat és uraságodat.« »Nyomorult — hangzik a válasz — hiszen csak most tértem vissza a császár palotájából. De mivel nem átalítottad császárnak nevezni magadat, nem maradsz büntetés nélkül.« Fogják a mezítelen embert, tömlöczbe vetik, kenyéren és vízen tartják egyideig, aztán még a határból is kiűzik.

Legjobbnak látja Jovinianus, ha a saját udvarába megy. Ha más nem, felesége biztosan megismeri. Császári palotája kapuján zörög, de a kapus idegenül néz rá. »Kérlek, menj fel a császárnéhoz — mondja a kapusnak — add értésére ezeket a titkos jeleket, rajtunk kívül az ég alatt senki más nem ismeri.« »Látom bolondságodat — felelé a kapus — mindazonáltal megjelentem a dolgot a császárnénak, de tudom, nem maradsz büntetlenül.« Hallja a császárné, mondja a dolgot a császárnak, s mindenek szemeláltára felviszik a mezítelent a palotába. Kedves vizslája fölugrik a torkára, sólyma is feléje csapkod. »Én császár és ennek a helynek ura vagyok« — mondja a mezítelen az asztalnál ülő császárnak. Erre a császár: »Urak, mondjátok meg igaz hitetekre, ki közülünk a császár?« Feleltek ezek: »Hitünk szerint mondjuk, te vagy a mi urunk, s büntetlenül ne maradjon e bolond, ki császárnak merte nevezni magát.« Azután a császárnéhoz fordul: »Kérlek, ismered-e ezt az embert, ki császárnak és uradnak nevezi magát?« Felel a császárné: »Hogy is kérdezhetsz ilyent, hiszen harmincz esztendő óta veled együtt élek. Csak azon csudálkozom, honnan tudja ez az ámitó a köztünk levő titkos jeleket!« Mind-ezekért büntetésül megparancsolja a császár, hogy lófarkon vonszolják végig a város utczáin, de úgy, hogy meg ne haljon.

Jovinianus megátkozza magát, születése napját s elmegy gyónató atyjához, ki remete módjára künn lakott a pusztán. Kopogtat czellájának ablakán s felel a remete kérdésére: »Én Jovinianus császár vagyok.« Kitekint a remete, megiszonyodik a mezítelen embertől s becsapja az ablakot: »Távozz tőlem átkozott, nem császár, hanem emberi ábrázatban ördög vagy.« Jovinianus hallván e szavakat, leborul a földre, haját, szakállát tépve, szaggatva, mondja nagy jajgatva: »Oh szegény fejem, most jut eszembe az én felfuvalkodásom, midőn Istenhez hasonlítottam magamat, holott az emberek között is a legalábbvaló vagyok.« Zörgeti ismét a remete ablakát: »A megfeszített Úr Jézusra kérlek, hallgasd meg gyónásomat!« Ráveszi erre magát a remeté és Jovinianus vallást télesen teljes életében való vétkeiről, kiváltképen kévelységéről. Most már a remete megismeri, ruhát ad neki és Jovinianus bemegy udvarába. Elébmegy az angyal, bevezeti Jovinianust, hivatja a császárnét és egész udvara népe előtt mondja: »Igaz hite-

tekre valljátok meg, melyikünket ismeritek uratoknak?» Felel a császárné: »Isten a bizonyosságom, hogy nem tudok választani.« Az udvar-nép is hasonlóképen felel. Mondja azért a császár: »Ez az ember valóban a ti uratok és császárotok, ki ennek előtte a felséges Isten ellen felfuvalkodott, hasonlítván magát a teremtőhöz. Vétkéért Isten megostorozta, az emberek ismeretségétől elidegenítette, míg csak az Istent nagy töredelmességgel meg nem követte. Én pedig őrző angyala vagyok s gondját viseltem birodalmának, míg bűnéért meglakolt. Az Isten meghallgatta siralmát, s mától fogva neki tartoztok engedelmes-séggel.« Így szólván, eltűnt szemök elől az angyal. A császár pedig hálát adván Istennek, szent életbe foglalta magát s békességben uralkodott halála napjáig.¹

Keresve a különböző koroknak, más és más népeknek eszme- és gondolatvilágán áthatolt tárgy termőtalaját, a melyből kihajtott terebélyes fa még ma is virágzik, egypár évezred-del kell visszamennünk a mesés keletre. Paulus Cassel 1854-ben még a zsidó Salamon legendából vezette le a kevélysége miatt megbűnhődött császár históriáját,² de újabban Benfey, Reinhold Köhler és H. Varnhagen kutatásaitól kijelölt nyomok jóval messzibbre, Indiába, vezetnek vissza.³ Legendánk azon épül föl, hogy a kevély császár alakját egy ismeretlen idegen magára ölti, s míg bűnhődése tart, senki föl nem ismeri. A tropikus égöv termőtalajában fejlődhetett csak ki ez a később oly terebélyes sudárba szökkent mag, s gondos elemzése rögtön elárulja, hogy a buddhizmusnak a lélekvándorlásról szóló tanára vezethető vissza, arra a sajátságos felfogásra, mely megholt emberek és állatok testébe áthelyezhetőnek gondolta az emberi lelket olyanképen, hogy ott tovább folytathatja szerves életét és lelki működését. Nagyon alkalmas volt e buddhista felfogás a költői képzelet megindítására, melynek módjában volt, hogy azt még jobban kiszínezzé s új elemekkel gazdagítsa. Három, szerkezetileg megegyező indiai mese sarjadt ki ebből a felfogásból, s érdekesen mutatják ezek, miként színezte ki és ékesítette fel a költői képzelet a lélekvándorlásról szóló vallásos felfogást. Népe üdvére dicsőségesen és győzelmesen uralkodó Vikramāditya híres indus királyról olvassuk, hogy mikor megöregedett, s az öregség nyomorúsága valósággal teherként nehezedett reá, egy varázslótól megtanulta a lélcátvitel titkát s egy hirtelen

¹ Haller Gesta-fordítása alapján. RMK. XVIII. 208—215. l.

² Schamir. Denkschrift der königl. Akademie gemeinnütziger Wissenschaften in Erfurt. Erfurt 1854. 53. l.

³ Panchatantra. Leipzig 1859. I. 129. l. R. Köhler, Kleinere Schriften. II. 207—212., 250., 584. l. H. Varnhagen, Ein indisches Märchen. Berlin 1882. E három munka kimerítően tisztázta a kérdés történetét, ezek voltak vezetőim dolgozatom I. és II. részében.

meghalt erős ifjú testébe költözött. A ravasz varázsló lelke azonban kellő pillanatban a király testébe bujt, a megifjodott királyt megölte s trónját elfoglalta. Ugyanez az indiai mese némileg eltérő szerkezetben olvasható a *Somadeva* indiai mesegyűjteményben,¹ hol egy brahmán egy épen meghalt király holttestébe varázsolja lelkét, nem azért, hogy király legyen, hanem azért, hogy maga és két barátja számára a király kincsesházából pénzt szerezzen. De a körülmények sajátságos alakulása folytán legnagyobb szomorúságára akarata ellenére király marad. Harmadik változata a Kr. u. IV—VI. század között régi forrásokból összegyűjtött *Pancsatantra* szanszkrit mesegyűjteményben lelhető meg.² Mukunda király megtanulja a lélekátvitel titkos varázsigéit, de megtanulja az állandóan mellette levő púposa is, ki tréfáival szokta mulattatni a királyt. Így megtörténik az a szomorú eset, hogy mikor a király az igék varázserejét ki akarja próbálni, a púpos felveszi a király alakját, a király pedig az életre keltett holttest alakjában kénytelen tovább vándorolni mindaddig, míg okos minisztere segítségével sikerül visszaszereznie saját testét s vele együtt trónját is.

Az indiai mese, mely már a lélekátvitel motivuma köré érdekes kalandokat tud fűzni, korán elindult vándorútjára, s a mint különböző korokon, más-más népek gondolkodásmódján átszűrődött, jelentékenyen változott, módosult és átalakult. Mai napig tartó vándorútjának első biztosan megállapítható állomása Perzsia volt. A perzsa szöveget az utána készült török *Tuti-Nameh*³ több-kevesebb módosítással s részben idegen motívumok hozzáadásával magába olvasztotta. E változat szerint a király egy antilopon próbálja ki a titkos varázsigéket, s közben vetélytársa, a nagyvezér fia, magára ölti a király alakját azzal a czéllal, hogy a király felesége közelebbe férközhessék. Felesége segítségével a király visszaszerzi eredeti alakját, a nagyvezér fia pedig azzal bűnhődik, hogy lelke egy számár testében szenved végig gyötrelmes életét.

A perzsáktól hallják és tanulják el e mesét a zsidók is, valószínűleg babilónai fogságuk idején, és Salamon hatalmas, népszerű személyiségéhez fűzik a felfogásukban már lényegesen átalakult indiai mesét. Négy változata maradt fenn a Salamon személyéhez fűződő zsidó legendának. A jeruzsálemi *Talmud*-ban (Kr. u. 350) olvasható szerkezete a következőképen szól:⁴ A törvény tiltja a soknejűséget, és Salomonnak több száz

¹ Somadeva. Sanskrit und Deutsch herausg. von H. Brockhaus. Leipzig und Paris 1839. 13. l.

² Pancsatantra. II. 124. l.

³ Tuti-Nameh. Das Papageienbuch. Übersetzt von Rosen. Leipzig 1858. II. 249. l.

⁴ Zeitschrift d. deutschen morgenländischen Gesellschaft. XXXI. 222. l.

asszonya volt. A törvény tiltja, hogy a király nagy istállót tartson, és Salamonnak ezer lova volt. A törvény tiltja, hogy a király földi kincseket halmozzon föl, és Salamon arannyal és drágakövekkel vette körül magát. Salamon egyszer trónján ült és így szólt: »Nincs hozzám mérhető bölcs ember! Meg van írva, a király feleségeit meg ne sokasítsa, hogy el ne hajoljon az ő szíve (Mózes 5, XVII. 17.). Én megsokasítom feleségeimet s mégsem térek le az igaz útról«. Hallván az Úr Salamon elbizakodott beszédét, magához rendelte Asmodait, a démonok fejedelmét, és így szólt hozzá: »Menj Salamonhoz, vedd el bűvös gyűrűjét, öltsd magadra alakját és taszítsd le trónjáról!« Asmodai teljesítette az isteni parancsot. A király gyűrűjét ellopja s így nyert varázshatalmát Salamon fölött arra használja, hogy az igazi királyt elűzi s annak nevét bitorolja, míg az faluól-falura, városiól-városra bolyong folyton azt hangoztatva, hogy király volt ő Izrael fölött. A jeruzsálemi *Talmudban* nincs szó arról, hogy Salamon visszanyeri hatalmát, de a többi zsidó változatból tudjuk, hogy Salamon három évig tartó bűnhődését az Úr megelégette, Asmodait hatalmától megfosztotta, s a király ismét ura lett trónjának és a gonosz szellemnek.

A zsidók vallási felfogása látható módon átalakította az indiai mesét. Az indiai mese különféle változataiban a király lelkét saját testéből egy más testbe helyezi át; ez a zsidók felfogásában olyanképen módosul, hogy varázslat segítségével felvehető más embernek külseje és alakja, míg az illető előbbi állapotában ismeretlenné válik. Egy másik fontos motivummal is gazdagodott a mese vándorlásának ezen az állomásán és ez innen kezdve szervesen kapcsolódik hozzá: a király hatalmában, gazdagságában vagy bölcsességében való elbizakodottságával hívja ki maga ellen az égiek büntető haragját. Fontos ez főképen azért, mert később a mese ebben a formájában szűrődik át a keresztény felfogáson, s ez csak annyit változtat rajta, hogy a kelet bűbajos varázslatát Isten mindenhatóságával cseréli föl. A zsidó változatban tehát elvész a mesének eredeti buddhista vonása, de viszont sajátságos vallásos tendenciát nyer annak bizonyítására, hogy még a legnagyobb emberi bölcsesség sem lehet el Istennek ereje, akarata, támogatása nélkül, és hogy szükséges az elvakult embernek szemét fölnyitni, hogy az igazság a csaló látszattal szemben érvényre jusson. Ezt a vallásos tendenciát mindvégig megőrzi, s ez segíti több változatában és számos feldolgozásában alig áttekinthető népszerűsége.

A Salamon legendának közeli rokona a mesének egy másik hajtása, a Nabukodonozor babilóniai királyról olvasható legenda, Dániel próféta könyvének IV. részében (Kr. e. 167). Levél formában ezt maga Nabukodonozor beszéli el, minden népek-

nek, nemzetségeknek és nyelveknek, kik lakoznak az egész földön'. A király egy alkalommal álmot látott, de hiába törtek fejüket a természettudók, égforgástudók, káldeusok és jövődömondók, magyarázatát meg nem jelenthették neki. Végre Dániel a következőképen fejtette meg a király álmát: 'Tégedet kiűznek az emberektől, és a mezsei oktalan állatokkal lesznek a te lakásod és a fű lesznek néked éléled, mint az ökröknek, és az égi harmattal öntöznek tégedet, és hét idő mulik el rajtad, míg megértsed, hogy a felséges Isten uralkodik az emberek birodalmakon, és adja azt annak, a kinek akarja.' Tizenkét hónap mulva, mikor egyszer palotájában sétált, így szóla a király: 'Nemde nem ez-e ama nagy Babilon, melyet én építtettem ország házának, az én hatalmasságomnak ereje által, és az én ékességemnek dicsőségére?' Alig hogy kimondta e szavakat a király, égi szózat hallatszék: 'Néked mondják Nabukodonozor király, a birodalom elment te tőled! És az emberek közül tégedet kivetnek és a mezsei barmokkal lesznek a te lakásod, és fűvel legeltetnek, mint az ökröket: és hét idők mulnak el te rajtad, míg megismered, hogy a felséges Isten uralkodik az emberek birodalmokon, és annak adja azt, a kinek akarja'. Ugyanazon órában a beszéd bételék Nabukodonozoron: és az emberek közül kivettetik, és mint az ökör, füvet eszik vala, és égi harmattal öntöztetik vala az ő teste, míg az ő szőri, mint a saskeselyűknek tollaik, megnevekedék, és az ő körmei, mint a madarakéi. És azoknak a napoknak utána, én Nabukodonozor az én szemeimet az égbe emelém, és az én értelmem megjöve nékem, és a felséges Istent áldám és az örökké élő dicsőítém; mert az ő hatalma örökké való hatalom, és az ő országa nemzetről nemzetre vagyon... Most azért én Nabukodonozor dicsérem, magasztalom és dicsőítem a mennyei Királyt: mert minden ő cselekedetei igazság, és az ő utai ítélet, és azokat, kik járnak kevélységben, megalázzhatja.¹

A zsidóknak népszerű és kedvelt Salamon-legendájában folytatta tovább vándorútját az ind mese a mohamedánokhoz, kiknél egy török és egy arab, a keleti képzelet mesés színpompájában játszó változattal záródik be keleti vándorútja. A mohamedán források szerint e mese, mely a késői zsidó változatoktól alig különbözik, következőképen hangzik:² Salamont az Úr 40 napi vezeklésre ítéli, s ő ennek ellenére egyik este szokása szerint ellátogat egy tisztátalan helyre, hol gyűrűjét megőrzés végett átadta egy asszonynak. Felhasználta ezt az alkalmas pillanatot a gonosz szellem, elvette gyűrűjét s magára öltötte Salamon alakját. Így betölt a bölcs királyon

¹ Károli Gáspár bibliafordítása.

² Rosenöl, erstes Fläschchen oder Sagen und Kunden des Morgenlandes aus arabischen, persischen und türkischen Quellen gesammelt. Stuttgart 1813. I. 170. l.

a prófétai jövendölés, mert senki fel nem ismerte s mint csalót és ámitót még palotájából is kiűzték. Harminczkilencz napig koldulva bolyongott az országban. A negyvenedik napon végre egy halász szolgálatába állott. Eközben a gonosz szellem gyanut keltett, s mikor egy alkalommal az írástudókkal együtt a trónteremben ült, Isten szent nevének hallatára eltűnt és Salamon gyűűjét a tengerbe ejtette. Isteni útmutatásra azonban egy hal elnyelte, s ez a hal ép annak a halásznak birtokába jutott, a kinek szolgálatába szegődött Salamon. A halász napi-bérül Salamonnak ajándékozta. Mikor este a halat elfogyasztotta, megtalálta benne gyűűjét s így visszanyerte trónját és hatalmát.

Es itt egyszerre nyoma vész mesénknek. Csak hosszas keresés után akadunk újra rá Nyugaton. Nem is tudjuk biztosan megjelölni azt az utat, melyen Nyugatra érkezett, hol először a XIII. században jelentkezik s mai napig is tartó vándorútjában minden nép irodalmába ellátogatott. Csak épen gyanítjuk, hogy ő is követte a keleti mesék szokásos útját, s Bizáncz volt a közvetítő Kelet és Nyugat között. A nyugati alapszöveg nem maradt ránk, de a későbbi feldolgozásokból rekonstruálható, és megállapítható, hogy egyrészt a Salamon-legenda, másrészt a *Pancsatantra* meséjének elemeiből forrt össze. Természetesen a keresztyén gondolkodás jelentékenyen átalakította, s e folyamat közben ismét új színt nyert, friss mozzanatokkal gazdagodott.

A nyugati alapszövegnek idők folyamán három érdekes változata alakult ki.

A) Legrégibb ezek közül az, melyet a *Gesta Romanorum* tartott fenn számunkra.¹ Szerzetes átdolgozója a történetet Jovinianus római császár nevéhez fűzte; egy új személyt is vitt bele, a remetét, s hozzá kapcsolta a császár bűnbánatát. Az átdolgozó szerzetes leleménye volt, hogy a császárt Jovinianusnak nevezte. Csakhogy a történelem nem ismer Jovinianus császárt, hanem ismer egy Jovinianus nevű eretnek szerzetest, kit ellenfele, Hieronymus, úgy jellemez, hogy »superbia eius nemini postponenda«. Nincs semmi valószínűsége annak, hogy a történelemből valóban ismert Flavius Claudius Jovianus (363—364) római császárra gondolt volna az átdolgozó, talán inkább a gyűlöletes Diocletianus lebeghetett előtte, kinek tudvalevőleg Jovius volt a mellékneve. Valószínű, hogy ez utóbbira gondolt s melléknevét eretnek szerzetes társának nevével zavarta össze.

A *Gesta* elbeszélésének nyilvánvaló a morális czélzata, a kevélység megalázása, s majdnem egészen bizonyos, hogy ez

¹ c. 59. *De superbia nimia, et quomodo superbi ad humilitatem maxime saepe perveniunt*; satis notabile. H. Oesterley, Berlin 1872. 360—366. l.

az indiai eredetű s más világnézetű mese, mely azonban a S.lamon-legendában határozott vallásos árnyalatot nyert épen az emberi elbizakodottság bűnhődésének felüntetésére, ennek révén került bele ebbe az erkölcsi tartalmú gyűjteménybe. Különben is népszerű mondai tárgy volt mindig a kevély fejedelem, s a zsarnokság súlya alatt nyomorgó népek képzelete szívesen foglalkozott ezzel a témával. Ismeretes egy ó-iráni monda Dsemsid királyról, kit — miként S.lamont — hosszú, bölcs uralkodása után dölyfössége letéít az erény újáról s ezért büntetésül a gonosz szellem elűzi és számkiveti.¹ Egy másik keleti elbeszélésnek is ez a tárgya. Az istentelenül és elbizakodva uralkodó fejedelem birodalmát elveszti és Chadidan királynak kénytelen szolgálni, ki hasonló épen megaláztatott, de bűnhődése után ismét fölemelkedett. Ő is okul e példából.² Nem hiszszük, hogy a szerzetes ismerte volna ezeket az elbeszéléseket, de föltétlenül előtte lebeghetett a szintén ebbe a tárgykörbe tartozó Nabulodonozor és fia, Belzár, története, legalább erre utal a kevélységnek erősen hangsúlyozott indítéka.

B) A második változat — minden valószínűség szerint ez is szerzetes átdolgozása — nem maradt ránk, csak számos költői feldolgozásából ismerjük. Ez a változat, nyilván Nabukodonozor bibliai helyének hatása alatt, olyanképen motíválja a történetet, hogy a hatalmától elszédült király kevélysége megütközik a Magnificat e szavain: *Dispersit superbos mente cordis sui; deposuit potentes de sede et exaltavit humiles* (Luk. I. 51—52.). Ezért a szentiratorból kitörületi és megtilja éneklését. A történet az előbbi változat medrében halad tovább.

C) A harmadik változat csekély eltérést mutat az előbbi-től és sokkal későbbi eredetű. Az előbbi két változat kiinduló motívumának egyszerű contaminatiója olyanformán, hogy a hatalmában elbizakodott s magát Istennel egyenrangúnak gondoló császár nevetséges, mesébe illő dolognak tartja a Magnificat szavait. Tovább csak úgy folytatódik a történet, mint az előbbi változatokban.

II.

A ma már *Jovinianus* néven ismert legenda évezredekre visszanyúló kialakulásának főbb mozzanatain végighaladva látjuk, hogy a buddhista vallási felfogásban győzező indiai mese hogyan jutott el Perzsiába, onnan valószínűleg szöbéli

¹ Denkschrift der königl. Akademie in Erfurt. 1854. 55. 1.

² Keller, Li romans des sept sages. Tübingen 1836. CLIV. 1.

közlés útján a zsidókhoz, kiknél legendává alakult át s így alkalmas formát nyert a tovább terjedésre. Az arabok már ebben a formában veszik át, majd Bizáncz közvetítésével Nyugat is megismerkedik vele. A keresztyén felfogás kiküszöbölő belőle az oda nem való elemeket s új, hosszú életet biztosít a költői képzeletet megragadó tárgynak. A friss erőre kapott tárgy egypár évszázad alatt bejárja egész Európát s jelentős nyomokat hagy maga után a német, franczia, angol, spanyol, olasz, németalföldi és dán irodalomban. Ma már a kevélységében megalázott fejedelem világszerte elterjedt mondájának legtekintélyesebb képviselőjévé emelkedett *Jovinianus*, s napjaink modern földolgozásai is mutatják a népek és idők felfogásán átszűrődött és megtisztult tárgy életerejét és népszerűségét.

A) HANS SACHS, a nürnbergi mesterdalnok, számos költői tárgy szerencsés kiaknázója, volt az első, ki a *Gesta Romanorum* szövege alapján 1549-ben egy rövid mesterdalban (*Der hochfertige Keiser*) földolgozta.¹ Ugyancsak ő 1556-ban drámává is átformálta² s leleményesen Julianus apostatát tette meg öt felvonásos komédiájának főszereplőjévé. Hans Sachshoz hasonló hű ragaszkodással követi a *Gesta* elbeszélését egy 1581-ből való franczia moralitás,³ mely hexameterekben dramatizálta Jovinianus történetét. RODRIGO DE HERRERA spanyol költő, Lope de Vega kortársa, több vallásos tárgyú színdarab írója, kit Cervantes Homeros-szal hasonlított össze, de egyébként igen középszerű költő volt, szintén színre alkalmazta e tárgyat a *Gesta* szemmel tartásával és sok önálló leleménnyel.⁴ Nála szicíliai Frigyes a megalázott király, kinek igazságtalan, gonosz és kevély uralkodása miatt zendülés fenyegeti az országot. Mihály arkangyal a fürdőben felveszi a király ruháját, magára ölti alakját képmását, miközben a király ábrázata merőben elváltozik, s hogy annál fölismerhetlenebbé legyen, bajor ruhába öltözik. Most az angyal uralkodik, mindenki igaz királynak tartja, míg a másikat bolondos követelései miatt mindenütt kigúnyolják. Végre kevélysége megtörik, s visszanyeri előbbi állapotát.

Közkézen forgó, olcsó vásári história még ma is Olaszországban a hosszú múltra visszatekintő *Imperatore superbo* című népkönyv.⁵ Ügyetlen s tanulatlan verselője szintén a

¹ *Dichtungen* von H. Sachs. Hgg. von K. Goedeke. Leipzig 1870. I. 275. l.

² Comedia mit neun Personen zu agiern: *Julianus der Kayser im Badt*, vnd hat 5 Actus. A. Keller, Hans Sachs. Bibl. d. litt. Vereins in Stuttg. Tübingen XII. 360.

³ *Moralité de l'orgueil et présomption de l'empereur*. Lyon 1581. Bibl. Franz. IV. 562. Arch. f. Littg. XI. 584. l.

⁴ *Del cielo viene el buen Rey*. Bibl. de autores españoles. XLV. 237. l. Schack, *Gesch. der dram. Kunst in Spanien*. II. 639. l.

⁵ *Istoria bellissima dell' Imperatore superbo*. Levata dal Prato Fiorito.

Gesta szövegét szedte versebe, melyet a Fra Valerio kapuczinustól szerkesztett Prato Fiorito példagyűjteményben olvasott. Hasonlóképen nagy múltja van, még a XIV. századra tekint vissza egy ó-németalföldi költemény.¹ Ismeretlen szerzője csak annyiban tért el a *Gestától*, hogy a remete szereplését elejtette s a király bűnbánatát a megalázott fejedelem alakját magára öltő angyalhoz kapcsolta.

B) A *Gestánál* jóval gazdagabb hajtása van a második nyugati alapszövegnek. A legelső, a kinél olvashatjuk ezt a változatot, ANTONINUS firenzei érsek (1389—1459). 1459-ben egyik theologiai munkájában lejegyezte², s így ha az eredeti el is kallódott, de legalább rövid kivonatát megmentette.³ Elveszett német fordítása is, pedig erről határozott tudomásunk van, mert a későbbi feldolgozások nem egyszer hivatkoznak rá. Erre támaszkodott e változat legrégibb feldolgozója, a XIII. század első felében élt osztrák vándorköltő, STRICKER,⁴ ki Rudolf von Ems kortársa volt s igen gazdag irodalmi munkássága révén neve még ma is jól ismert. Költeménye, melyről meg nem állapítható, de feltehető, hogy meglehetősen hűséggel ragaszkodott eredetijéhez, később nagyon népszerű lett, és e változat több feldolgozása visszavezethető rá. Stricker elbeszélése szerint egy hatalmas király, ki több országot leigázott, kevélységében oly hatalmasnak kezdte érezni magát, hogy még Istent sem akarta magánál hatalmasabbnak elismerni. Mikor egy vecsernyén a Magnificat »Deposuit potentes de sede« szavait hallotta s tudós emberektől megértette e szavak jelen-

¹ *Van eenen verwanden Konine*. Kausler, Denkmäler altniederländischer Sprache und Litteratur. Tübingen u. Leipzig 1840—1866. III. 204. l. Weckherlin, Beiträge zur Geschichte altdeutscher Sprache u. Dichtkunst. Stuttgart 1811. 133. l.

² Summa theologica. 1477—1479. 3 c. 2 §. 4.

³ Antoninus elbeszélését később ketten is felhasználták: Conrad von Salzburg kapuczinus, ki a Fides salutis monitor. Das ist: Treuer Heils-Ermahner cz. prédikációgyűjteményébe (Salzburg 1683. 364. l.) fölvette s ezt újabban J. Zingerle kiadta (Zeitschrift für deutsche Philologie. XXIV. 330—331. l.) és Antonio Cesari, ki novellagyűjteményébe beillesztette: Novelle di Antonio Cesari, XXIII. Nuova biblioteca popolare.

⁴ *Von de Kunig In dē pal*, Wy er geschendet wart. Több kéziratban maradt fenn: Cod. Palatinus CXVIII. darabja, melyet kiadott Lasserg, Lieder-Saal. 1846. II. 487—498. Ezt prózába ártíra s párbeszédekkel élénkítette L. Bechstein, Deutsches Märchenbuch. Leipzig 1845. 136—139. l. A Parcival hamburgi kéziratából kiadta Bruns. Beiträge. 1802. II. 123. l., Hagen, Gesamtabenteuer III. 409—426. l. Kovachich M. Gy. egy Mátyás király könyvtárából származó kódexből kiadta Deutsches Museum. 1813. 424—436. l. Majláth János és P. Köffinger az egész kódexet kiadták: Koloczaer Codex altdeutscher Gedichte. Pesth 1817. Majláth nagy részüket át is dolgozta: Auserlesene altdeutsche Gedichte. Stuttgart 1819. 84—96. l. Eredeti szövegét adja Genthe, Deutsche Dichtungen des M. A. 1841. I. 415—419. l. Egy 1497-ből való kiadását ismerteti Tettau, Ueber einige bis jetzt unbekannte Erfurter Drucke aus d. 15. Jahrhundert. Jahrbücher der königl. Akademie zu Erfurt. N. F. 1870. VI. 171. l.

tését, megtiltotta a vers további éneklését s megsemmisítette mindazon könyveket, melyek tartalmazták. Egyideig valóban nem lehetett sehol hallani, hogy Krisztus hatalma még a királyokra is kiterjed. Történt egyszer, hogy a király fürdőbe ment, s ott helyét egy hozzá tökéletesen hasonló angyal elfoglalta. Az angyal felöltötte a király ruháit s a palotába ment, míg az igazi királyt meztelenül kidobták a fürdőből. Az utcán szegények és gazdagok csúfolódtak vele s gúnyolódva kérdezték, hová lett gögössége, talán belefűlt a Rajnába? A meztelen királyt egy jámbor pohárnoka felöltöztette s elvezette a királyi palotába. (Itt hiányzik a *Gestának* az a részlete, hogy a király egy főemberéhez, aztán egy tanácsosához, majd a remetéhez s végül udvarába megy.) Az udvarnép gúnyolódva fogadta: »Isten hozott, ország nélküli király!« Bizonyítani próbálta, hogy ő az igazi király: még reggel csókok és ölelések közt vált el feleségétől. A királyné, ki urát nem ismerte meg, elpirult s követelte, hogy rögtön fejezzék le e koldust, ki kedvesének meri nevezni őt. Az udvari emberek már ki akarták dobni, mikor az angyal bevezette hálószobájába s így szólt hozzá: »Hiszed-e most, hogy az Úrnak hatalma rád ép-úgy kiterjed, mint rám és minden teremtményére? Láthatod, hogy erős keze mennyire megalázott; mit használ vele szemben hatalmad, nagy hadsereged? Mégis csak igaz ez a vers: »Deposuit potentes de sede et exaltavit humiles.« Az angyal eltűnt, a király pedig térdre esett s hálás szívvel dicsérte az Istent. Örömmel tért vissza udvara népéhez, s mikor kérdezték, hol maradt a bolond, elbeszélte mindazt, a mi vele történt. Újra tiszteletben tartották a Deposuit verset, s a király még igen sokáig élt jámborságban és istenes életben.

Ugyancsak a XIII. századból még egy érdekes német feldolgozása van e változatnak. Szerzője HERRAND VON WILDONIE stájer lovag, ki a XIII. század második felében élt s korának történetében is élénk részt vett. Cseh Ottokár el is fogatta s Eppenstein és Gleichenberg átadására kényszerítette. Később több stájer nemessel Habsburg Rudolfhoz csatlakozott. Költményében¹ a kevély és igazságtalan fejedelmet, ki a püünkösd utáni 12. vasárnapra rendelt evangeliumot (Lukács XIV. 11.) hazugságnak tartja, Gorneus római császárnak nevezi. Itt is fürdik a császár, de csak hiúságból, hogy az asszonyok szeressék. Az angyal nem a fürdőbe megy, hanem a császár szobájába s ott ölti magára annak ruháját. A megalázott császárnak az a büntetése, hogy moslékot hord a konyhából s végig kell néznie legkedvesebb emberének lefejezését. Végül megígéri az angyalnak, hogy a törvényeket megtartja, a vámot és pénzt

¹ Das püchel ist von dem plossen Kayser, aus einer ungereimten deutschen Chronik in Reime gebracht hat.

igazságosan kezeli és klastromokat épít. Szélesebb körben elterjedt ez az elbeszélés is, bár értéke jóval a Strickeré mögött áll.

Teljesen Strickert követi, illetőleg az ő költeményét rövidebbre fogja HANS ROSENPLUT mesterdalmok,¹ kőről csak annyit tudunk, hogy Nürnbergből származott s a XV. században élt. Verse mégis meglehetősen népszerűsége vergődött, melytől az eredetiséget épúgy meg kell tagadnunk, mint attól a Névtelentől,² ki vele egy időben majdnem szószerint lemásolta Stricker költeményét s csak azzal árult el némi önállóságot, hogy a kevély császárt Nabukodonozornak nevezte. Hasonlóképpen Strickerre támaszkodott, de sok önállósággal és eredeti leleménynyel alakította át e tárgyat drámává JOH. RÖMOLDT 1564-ben,³ darabjának azonban csak tárgytörténeti értéke van.

Nemcsak német földön, hanem Olaszországban is nagyon népszerű volt a kevélységében megalázott fejedelem legendája. A XV. századból két névtelen költő kevés értékű feldolgozása és SERCAMBI híres novellagyűjteménye őrzi egykori népszerűségének emlékét.⁴ Anibrotto navarrai király nevéhez fűződő elbeszélése a gyűjtemény legjobb és legkedveltebb darabjai közé tartozik.

Már a XV. században alig volt számottevő irodalom Európában, a melyet legendánk vándorútjában elkerült volna és a hová betért, mindenütt szíves és marasztaló fogadásra talált. Költői értékre és hatásra nézve legjelentékenyebb nyomot Angliában hagyott, hol a XIV. század első felében egy névtelen költő sok édes leleménynyel színezett románcza⁵ a legújabb időben is magára vonta a figyelmet. A névtelen angol költő a francia JEAN DE CONDÉ feldolgozásából ismerte meg a legendát, de eléggé inventiója volt ahhoz, hogy szabadon

¹ Kiadta A. G. Meissner egy birtokában levő kéziratból: Deutsches Museum 1782. 347—353. l., egy wolfenbütteli kéziratból pedig Wackernagel, Deutsches Lesebuch III. 775. l., F. A. Pischon, Denkmäler der deutschen Sprache von den frühesten Zeiten bis jetzt. Berlin 1838. II. 80. l. Nyomatásban is megjelent: Vom Kunig in pad, dem sein gewalt genunien war. Nürnberg c. 1530.

² Egy XV. századbeli bécsi papírkódexből bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta Schottky, Wiener Jahrbücher. Bd. V. 1819. 31—44. l.

³ *Ein fein christlich und nützlich Spil von dem grewlichen Laster der Hoffahrt.* Eisleben s. a. Újból lenyomatta K. Goedeke, Joh. Römloldt. Hannover 1853. 2—64. l.

⁴ Kiadta C. Minutoli, Alcune novelle di G. Sercambi. Lucca 1855. 235. l. Újból A. D'Ancona, Novelle di Giovanni Sercambi. Bologna 1871. 145. l.: De superbia contra rem sacra.

⁵ *Kynge Roberd of Cysille.* Kiadta G. Ellis, Specimens of earlay english metrical romances. London 1811. III. 147—181. l., Halliwell, Nugae poeticae. London 1844., Hazlitt, Remains of the Early Popular Poetry of England. London 1864. I., 270—288. l., C. Horstmann, Sammlung alteng. Legenden. Heilbronn 1878. 209. l.

bánjék el tárgyával. Így a középkorban jól ismert *Ördög Róbert* mondájának egyes elemeit beleolvasztotta. A költői kiaknázásra alkalmas tárgy ilyenformán sok új és érdekes vonással gazdagodott. A főhőst is Róbertnek nevezi és Szicziáliában játszódik le a cselekmény. Rövid foglalata a következő: Róbert szicíliai király a Magnificat szavait kigúnyolja. Az istentisztelet befejeztével az égből leszálló angyal a király kéréstével elvonul, míg Róbert a templomban elalszik. Mikor fölébred, nagy lármát csap. A templomszolga először azt hiszi, hogy tolvaj, de mikor hallja, hogy királynak nevezi magát, meg van győződve róla, hogy bolond, és szabadon bocsátja. Azonnal palotájába rohan, a hová csak sok kellemetlenség árán tud bejutni. Itt valósággal bolondnak tartják, s mivel folyton királyságát követeli vissza, az angyal megteszi udvari bolondjává. Egy majmot adnak melléje, a kutyákkal eszik és alszik: ily nyomorultan és megalázottan él három évig. Ekkor Valemmond német császár és az angyal Rómába megy testvérük, O. bán pápa, látogatására. Róbert bolond ruhájában, vállán a majommal szintén elűzi a királyt, s mikor sem testvére, sem a pápa meg nem ismeri, végre bűnének tudatára ébred s Nabukodonozorral és Holofernessel hasonlítva össze magát, több négy rímű stanzában önti ki megalázott szíve bűnbánatát. Úgy találja, hogy ő még a majomnál is utolsóbb, s meg is mondja ezt az angyalnak. Az angyal visszaadja birodalmát s eltűnik, Róbert pedig derék uralkodó lesz.

A XV. század végén kezébe került ez az angol románcz egy papnak s alkalmas témának látta drámai feldolgozásra. Az 1529-ben a chestri High Crosson a város polgáraitól előadott dráma nyomtatásban ugyan nem jelent meg, de előadásáról és tartalmáról biztos tudomásunk van a westminsteri káptalanban őrzött azon levélből, melyet Essex gróf írt Cromwellnek.¹ Ugyanebből megállapítható, hogy a dráma a románcz paraphrasisa és színi előadásához mérten csak Róbert bukására, vezeklésére és bocsánatnyerésére szorítkozott.

Az angol románcznak legújabbban is van két igen nevezetes leszármazottja, az egyik verses elbeszélés, a másik dráma, mindkettő méltó az évszázadokra visszatekintő legenda nagy múltjához és ahhoz, hogy a ma olvasóközönségéhez is közelebb hozza az évezredek történetét s a benne kifejezésre jutó eszmét: az embernek sok szenvedésen kell keresztülmennie, míg megismeri önmagát s megismeri hatalmas fenntartóját, az Istent. A verses elbeszélés írója nem kisebb költő, mint az amerikai LONGFELLOW, ki az *Ütszéli csárda regéi* cz. keretes elbeszélésébe foglalta bele Szicíliai Róbert király történetét.² A legenda

¹ Közli Hazlitt i. m. 265—266. l.

² *King Robert of Sicily*. The poetical works of H. W. Longfellow. London, 538—543. l.

már évszázadok alatt annyira kicsiszolódott, hogy a nagy költő nem érezte szükségét annak, hogy a forrásául szolgáló románczon bármi kis változtatást is eszközöljön, mégis a feldolgozás költői művészetével élvezetes és megható képpé lesz a megálázott fejedelem tragikuma. Magyarul is olvasható Longfellow elbeszélése Radó Antal fordításában,¹ mely a költemény hangulatát és erejét művésziiesen tolmácsolja. Longfellow feldolgozásának méltó párja RUDOLF SCHMIDT dán költő háromfelvonásos színjátéka,² melyet a kopenhágai királyi színházban 1876 nov. 29-én nagy sikerrel mutattak be s azután is hosszú ideig műsoron volt. A darabot történelmi levegő lengi át, cselekvénye a hatalmas II. Roger normann király (1093—1154) idejében játszik, ugyanő a darab főhőse. Választékos nyelve, költői díkciója, jellemző ereje, gondos és csiszolt verselése sikerrel oldotta meg azt a nehéz feladatot, hogy tárgyát a modern színpadon is otthonossá tegye. Ennek érdekében a költő szabadsággal kezelte ugyan, de lényegében át nem formálta tárgyát. Schmidt darabját ketten is lefordították németre, G. Leinburg 1886-ban és H. Varnhagen³ 1889-ben, de német nyelvű előadásáról nincs tudomásunk.

C) A három közül a legfiatalabb változat, a két előbbinek contaminatioja, a XVII. században keletkezett. Jobbára szerzetesek prédikációiban és erlölcsi tartalmú műveiben találkozunk vele. A feldolgozók állandóan egy bizonyos Raimundusra hivatkoznak, mint forrásra. Munkájáról és kilétéről semmit nem tudunk, de úgy látszik ő volt az, ki a *Gesta Romanorum* és Antoninus szövegét összevegyítette s a XVII. században újra éledő legendát ismét a népszerűség útjára terelte. TRAUNER benczés szerzetes furcsa című munkájában⁴ olvasható először, ugyanezt JAKOB BIDERMANN jezsuita részletesen és cikornyás latinsággal ismét elbeszéli.⁵ Bidermann szövegét ketten is felhasználták: Pater MARTINUS VON COCHEM⁶ kapuczinus és ABRAHAM A S. CLARA,⁷ a híes egyházi szónok. LANGBEIN Luthbert királyról szóló költői elbeszélésének az utóbbi volt a forrása.⁸ Ez méltán sorolható Longfellow és R. Schmidt modern feldolgozásai mellé s különös érdekességet ad neki az, hogy a remete szemrehányásaiban félreismerhetetlen célzást rejtett Bonaparte Napoleon ellen.

¹ Budapesti Szemle 1891. 66 K. 433—439. I. Szász Béla is lefordította: Longfellow költeményeiből. Kisfaludy-Társaság kiadása, Budapest 1897. 54—62. l.

² *Den forvandlede Konge*. Skuespil i tre Akter. Kopenhagen 1876.

³ *Der verwandelte König*. Schauspiel in drei Aufzügen von R. Schmidt. Aus dem Dänischen übersetzt von H. Varnhagen. Erlangen u. Leipzig 1889.

⁴ *Gallus cantans*, das ist: Krähender Hauss-Hahn. 12. l.

⁵ *Acroamata academica* I. 6.

⁶ *Ausserlesenes History-Buch*. Dillingen 1687. I. 89—104. l.

⁷ *Gemisch-Gemisch*. Würzburg 1704. 219—221. l.

⁸ *Langbeins Sämtliche Schriften*. Stuttgart 1835. V. 235. l.

A jezsuita iskoladráma is sok érdekes adattal járul Jovinianus népszerűségének történetéhez, bizonyságául annak, hogy a XVII. és XVIII. század is még sokat gyönyörködött a kevélység kigúnyolására szánt történetben.¹ Alkalmas voltánál oktató mesének használta BONER,² drámai és epikai költeményt is írtak róla,³ jönnek bizonyult novella számára,⁴ sőt a nép meséi között is megtaláljuk.⁵ Alig van tehát irodalom, a hová be nem tért volna a pár ezer évvel útra kelt indiai mese, időpont, melyben fel nem tűnt volna, műforma, melyben újabb és újabb alakot nem öltött volna. Ő. ökéletűnek bizonyult, mely még ma is vándorol s még a jövőben is hosszú utat tesz meg, míg nyugvópontra érkezik.

III.

A kevély császár legendája elég korán átkerült irodalmunkba. Belesodródott abba az áramlatba, mely oly sok, nevezetes és népszerű tárgyat hozott irodalmunkba, s mely a XVI. század költészetének legérdekesebb fejezetét teremtette meg, a széphistóriákét. Ezek között foglal helyet Jovinianus története is a kor divatja szerint készült körülményes címmel: HISTORIA | Az Iovenianus nevű Romai | CSASZARNAK ISTEN ELLEN VA- | lo föl fuvalkodafarol, es az Nagy Ur Iftennek | rayta tött bozfzu allafarol, es előbbi tizftiben | valo allafarol, moftan Deakbol Ma- | gyarra fordittatott, 1593. | Ez-tendöben | Notaja : Szannya az Ur Iften hiveinek romlatat. (H. és év n. 4-r. A6, 6 számozatlan levél). — Ennek a kiadásnak egyetlen példányát a M. N. Múzeum R. M. Könyvtára (339. sz.) őrzi. Címlap nélkül jelent meg; betűinek típusa és kiállítása Lipsiai Pál debreczeni nyomdájára vall. Lipsiai

¹ Tudomásunk van a következő előadásairól: *The Angel King*. London 1624., *Jovinianus*. Paris 1675., Mainz 1686., München 1716., *Jovien*. Dünkirchen 1725., *Jovien*. Tournai 1759., *Religio Joviani*. München 1761., *Superbia humiliata*. Leobschütz 1770. Boyse, *Théâtre des Jesuites*. 1880. 167. l.; Fabre, *Théâtre français en Belgique* 4, 344. Serapeum. 1882. 188. l. Id. R. Köhler eml. m. II: 586. l.

² Edelstein 94. elbeszélése: *Von einem der Koude das schwarzte Buch*. Benecke kiadása 315—319. l.

³ Gozzi, II Re Cervo, melyet C. Streckfuss *Märchen nach Gozzi*, Berlin 1905. címen szabadon átdolgozott. Julius Grosse epikai költeménye: *Der Magier*.

⁴ A *Conde Lucanor* legszebb elbeszélése. Kiadta P. de Gayangos, Bibl. de aut. españoles. LI. Madrid 1860. 423. l.; Büsching, *Erzählungen* 1819. I. 116. l.; W. Fischer, *Der König im Bade*. Westermanns Monatshefte 1886. 135—149. l.; Bauernfeld, *Der bestrafte König*. Aus der Mappe des alten Fabulisten. 1879. 161. l.

⁵ Germania XXV. 132. l.; H. Gering, *Islendzk Aeventyri*. Isländische Legenden, Novellen u. Märchen. I. 136. l.; Serapeum 1864. 224., 333. l.; 1865. 16. l.

Pál virágkora ugyan 1601—1619 közti időre esik, de már a XVI. század utolsó éveiben számos hely és év nélküli nyomtatványt adott ki, főképen széphistóriákat és bibliai tárgyú elbeszéléseket. Ezekkel Jovinianus fentebbi kiadása mind tárgyra, mind pedig kiállítására megegyezik. Minden valószínűsége megvan tehát annak, hogy ez a kiadás is még a XVI. század utolsó éveiben készült, 1596 körül.¹

Ezen kívül még három kiadását ismerjük. Az egyik véletlenül került napfényre. Sándor Millós, Komárom vármegye volt tisztii ügyésze, találta meg Keresztúri Pál *Fel-sördült Keresztyen* (Várad 1641) című műve egykorú hártyal-ötésében és a M. N. Múzeum könyvtárának ajándékozta.² (RMK. 2114.). Ez nagyon hiányosan jutott ránk. Első 14 versszaka, tehát az A₁ levél elveszett, úgy hogy az A₂ jelzésű levélen a 15. versszakkal kezdődik s az 51. versszak második soráig (az én mel'óla-) hiánytalanul megvan; majd újból a B₂ levélen a 88. versszak utolsó sorával folytatódik s a B₃ jelzetű levélen a 125. versszak utolsó sorával záródik. Tehát elveszett belőle az A₁ A₄ B₁ és B₄ levél; így ez a kiadás eredetileg 2 ívből állott, azaz teljes korában 8 levélre terjedt. Terjedelemre is más, mint az előbbié, mely 6 számozatlan levélből áll, s ismeretöjének véleménye szerint is betűinek típusától következtetve kora a XVII. század elejénél korábbra nem tehető. Értékét nemcsak az szállítja le, hogy hiányos, még inkább az, hogy az első kiadás szövegét nem adja szószerint. Sok helyen javít, változtat, kihagy, átalakít, figyelembe nem véve az előtte álló szöveg ritmikus lüktetését, így a símán folyó verssorok és rímek döcögősen, sántítva kerülnek ki keze alól.³

Az előbbi kettőtől különböző kiadás az, melynek egyetlen példányát a keszthelyi Festetich-könyvtár őrzi, hová Nagy István gyűjteményéből került (4-r. A—B₂=1½ ív, 6 számozatlan levél). Egynéhány versszaka (9. 32. 42. 43. 54. 66. 77. 89. 100. 111. 112. 122. 123.) ugyan megrongálódott, de egyébképen hiánytalan példány. Szabó Károly ezt a XVI. század hely

¹ Toldy Ferenc, Magyar költ. története. Pest 1867. 2. kiadás. 117—118. l., Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár. Budapest 1879. 171. l. 368. sz.

² Először ismertette Erdélyi Pál, Magyar Könyvszemle. Új F. II. 1894. 352. l.

³ Ilyen változtatásai: 17. Tanácsfának Király. 20. igen meg hívófité. 21. el nem kerülheti. 28. hogy meg nem halna érlette. 31. im látod mit hozzon embernek az negédleg. 33. ruhámat vesztettem el az főrdédben. 35. mezitelen leflére. 36. Meg monda Vrának eleiben hozatá. 40. vezlek édes Istenem. 41. az Cattélyban... el mégyek én oda. 42. legyet és bogarat erőssen clapkodgya. 44. Csuffágra az Darabant. 47. Fejedelmé én tölek. 49. tömlötben bé vetteté. 50. oly nagy nyegdódfel juta. 51. Monda ő magában oh fízolgaimmal mint járék. 89. hozzád meg téréfelet. 91. én előbbi teftemet... adó tífzteségemet. 101. gondolt nagy búneidet. 102. azt - is te read adom. 104. Az Raphael Angyal. 107. fel - ugordék. 114. Monda az Csaszarnak. 115. hamar ugatni kezdé. 119. azért én nem vagyok. 120. Kiért az nag Isten őt megh fanyargatta vólt. 124. ajánlak titóket... mind benneteket. 125. nagy háládálfa.

és év nélküli nyomtatványai közé sorozza.¹ Alapos összehasonlítása a töredékkel, melynek összes változtatásait és önkényes javításait magában foglalja, valamint kiállításának tüzetesebb vizsgálata arról győzött meg, hogy későbbi keletű a töredéknél s a XVII. század első negyedénél nem idősebb. Mivel a töredék romlott szövegét még megszaportított változtatásokkal olvashatjuk benne, vagy azt a feltevést kell felállítani, hogy mindkettő egy ma még ismeretlen kiadás két variánsa, vagy pedig arra a realisabb alapra kell helyezkednünk, hogy a Festetich-könyvtár példánya a töredéket nyomatta le, azon még újabb változtatásokat ejtve² s így mindezenre fiatalabb annál.

A XVII. század utolsó negyedéből van még egy kiadásunk. Ez is hely és év nélküli nyomtatvány (8-r. A₁—₈, 8 számozatlan levél), egyetlen példánya a M. N. Múzeumban van (RMK. 2091.).³ Kiállítása, kis 8-r. formája és technikája Bréver Sámuel löcsei nyomdájára vall. Erről kétségtelenül megállapítható, hogy a Festetich-könyvtárban levő kiadás után készült, a sajtóhibákkal együtt (pl. 20. Lovás) annak hű lenyomata.

E négy kiadás őrzi nálunk a széphistóriává feldolgozott *Jovinianus* népszerűségét. Ha fontolóra vesszük azt, hogy a XVI. század legutolsó éveiben jelent meg, mikor már a széphistóriák virágzása hervadófélben volt, az olvasóközönség érdeklődése is más irányba terelődött, s mégis négy egymást követő kiadása vált szükségessé, ez csak annak a bizonyossága, hogy népünk is szívesen olvasta és hosszú ideig kedvelte az indiai mesében gyökerező keresztény legendát.

Hogy ki volt a széphistória szerzője, arra megfelelnek a versfejek (1—17): STEFANVS POLI FECIT; az utolsó két versszakban még azt a bizalmas adatot is közli magáról, hogy »az Szektső mentében So-Var nevű Faluban az ezer őt füzben es kilenczven haromban fzerze e eneket«. Arra a kérdésre, hogy ki volt Poli István, kinek jelentéktelen szemléyé-

¹ Régi Magyar Könyvtár 369. sz. 171. l.

² Ilyenek: 20. Lovás (sajtóhiba). 58. *bár meg halljak ne éllyek ... hogy én itt jelen vagyok.* 91. *én elébbi lifztemet.* 92. *ismét zörgetni kezd.* Közte és az első kiadás szövege között még a következő eltérések vannak, melyek a töredék most hiányzó részében szintén meglehettek: 3. *Ez Romai Császár.* 4. *fiakkal, leányokkal.* 5. *lok jóval.* 9. *izüntelen foráldodik.* 12. *azt - is jól* hiszem, hogy nintsen több iften *sohult ennen magamnál.* 13. *nagy bűnben ejté ő kevélyfége, hogy tűnők Császárnak negét eg elméjében.* 60. *az nagy tsuda dolgot ... hamar meg - jelentheffé.* 63. *Ez bolond kezéhez hogy jutot ... mert ezt az ki küllé.* 67. *Ez nagy birodalmat.* 72. *Császár ő Fellege nagy torokkal kiáltattya.* 76. *leányától.* 78. *Lásd.* 80. *felmlyá.* 83. *könyörgéffel.* 84. *Abrahamnak.* 85. *nagy lok álnokfagot tselekedtem ellened.* 87. *én álnok bűneimnek.* 130. *az rút kevélységet sőt inkab te el hadgyad.* 131. *az Szecső mentében.*

³ Leírását I. Szabó Károly RMK. 1598. sz. 634. l.

ről még eddig semmi adat nem került felszínre, mi sem tudunk kielégítő feleletet adni. A Szekcső folyó mentén fekvő Sóvár (Sáros megye siroakai járásában a mai Németsóvár) a legrégebb időktől eredeti magyar telep volt, s bár ma lakossága túlnyomó részben tót, a XVII. század végéig a magyarság volt az uralkodó elem.¹ Luther tanainak korán meghódolt, hiszen a XVI. század végén az egész Sárosból csak Zboró maradt katolikus, de később mint kincstári birtokon az evang. egyház korán megsemmisült. Sóvár már 1636-ban a virágzó evangélikus egyházak között említették.² Valószínűnek látszik, hogy Poli István, kinek felekezeti a históriáján előmlő protestáns szellem kétségtelenül elárulja, iskolamester volt Sóváron. Ezt erőltetés nélkül feltehetjük, hiszen e kor énekszerzői majdnem kivétel nélkül az iskolák tanítói sorából kerültek ki s a reformáció hívei voltak. Még arról is van tudomásunk, hogy a Poli-család valóban e vidéken élt, legalább e mellett tanuskodik az abaujvári egyházmegye házassági perirat csomója a XVII. század végétől; ebben szó esik bizonyos Poli Istvánról és Poli Györgyről.³ E feltevés mellett szól, hogy határozott protestáns szellem ömlik el az énekszerző históriáján. A tárgy maga ugyan katolikus szellemet árul el, s ez tévedésbe is ejtett némelyeket,⁴ de ezt a színt és bélyeget oly erősen rányomta a *Gesta Romanorum*, hogy az énekszerzőnek sem bátorsága, sem kellő inventiója nem volt ahhoz, hogy a papos tanítói moralizálásra különben alkalmas tárgyából a katolikus elemeket kiküszöbölje. Inkább maró gúnnyal illeti a foldozott breviárt, az áldott medicinát (82. versszak) s a gyónás megemlézése nélkül intézi el a császár bűnbánatát, nyilván azért, mert a bocsánatnyerés e módja protestáns felfogásába ütközött. Azonban a hol csak teheti, egy-egy pillanatra megállítja históriáját, hogy erkölcsi prédikációt tarthasson, más helyen bibliai vonatkozásokat sző bele, s különösen Jovenianusnak bűnbocsánatért esedező hosszú imádsága (84—91. versszak) úgy hat ránk, mintha valamelyik protestáns énekes-könyvből írta volna ki. E részlet elolvasása után csak megerősödik bennünk az a feltevés, hogy szerzője, Poli István, jámbor iskolamester lehetett, ki még akkor sem tagadta meg magát, mikor Jovenianus történetét versekbe szedte.

¹ A Magyar Tört. Társaság kirándulása Sárosba. 1881. 12., 59. l.

² Hörk József, A Sáros-Zempléni evang. esperesség története. Kassa, 1885. 32. l.

³ Tört. Tár. 1900. 115. l.

⁴ Poli István katolikus voltát vitatja Bodnár Zsigmond, A magyar irodalom története. Budapest 1891. I. 332. l.; felfogásában osztozik Széchy Károly, IK. 1892. 186. l., Kisebbsé tanulmányok. Budapest. 1897. 193. l. Timár Kálmán, Katolikus volt-e Poli István? Religió 1910. 7—9. l. arra az eredményre jut, hogy feldolgozásmódja inkább valamelyik protestáns felekezet követőjére, mint katolikus hívőre vall.

A magyar énekszerző a *Gesta Romanorum* elbeszélését formálta versekbe, tehát a magyar *Jovenianus* a feldolgozások első (A) csoportjába osztható be. Poli következetesen *Jovenianus*nak írja a kevély császárt, ki mind a négy kiadásban e néven szerepel. De ez nem Poli változtatása, mert a *Gesta* kézírataiban is többször találkozunk Jovinianus elferdített nevével: Dovinianus, Dominicius, Tovinianus, Pavinianus, Jonyvianus, Damyanus gyakran előfordul, sőt Oesterley (129. l.) említ olyan kéziratot is, melyben Jovenianus szerepel. Valószínű tehát, hogy a szerző előtt olyan kiadás állott, melyben Jovinianus megszokott neve ezen a kis változáson már átesett.

Forrásával való összehasonlítása arról győző meg, hogy szárazon, inventio nélkül dolgozta fel a költői kiaknázásra és alakításra önként kínálkozó tárgyat. Csak kevés helyen adja jelét leleményességének. Így az ő javára írható a sátán ólálkodása a császár körül, ki a dölyfösség gondolatát hányja elébe, valamint az az epikus expositio, hogy a kevély és istentelen nyilatkozat után Isten elküldi szolgáló angyalát a császár büntetésére, hogy bűnhődése például szolgáljon mind a széles világnak (9—16. versszak). Kevésbé lényeges, hogy a magyar históriában a császár csak mulatni, szórakozni megy (17—18), a *Gestában* pedig vadászni, valamint gazdag ebédre, vigasságról és arról, hogy az urak eltávozásukkor térdet, fejet hajtanak a császár előtt (25—26), nincs szó az eredetiben. Lényegesebb ennél az, hogy a királyi vár kapusa a titkos jeleket csak azért adja át a császárnénak, mert a mezítelen császár Isten nevére kéri (60), a *Gestában* pedig bosszúból, mert császárnak merte nevezni magát. Nagyon röviden intézi el Poli azt a részletet, hol a mezítelen császár saját palotájában udvarnépe előtt áll (64—73). Az eredetiben az angyal nyilatkozatra hívja fel az udvart és a császárnét, hogy ki közülük a császár. Poli ezt a részletet elhagyja, ellenben büntetését, lófarkán a városon végig hurczolását színezte ki, miről az eredetiben csak ennyi van: »factum est«. Ötletességre vall, hogy a bűnbocsánatot nyert császárt visszatérésekor kedves kutyája is megismeri, hízelkedik előtte, míg az angyalt megugatja (110, 115.). Végül az is Poli ötlete volt, hogy Raphaelnek nevezte az angyalt. E lényegbe nem vágó részletek figyelmen kívül hagyásával, tényekben, indítékokban s azok egymásutánjában szigorúan ragaszkodik a *Gestához*, úgyhogy a magyar széphistória az inventiót és költői rátermettséget nélkülöző énekszerző kezéből a GR. hű másolataként került ki. A mivel bővebb a GR.-nál, az jámbor elmélkedés. Meg is ragad minden alkalmat, hogy a morális tanuságot minél többször emlékezetébe hívja olvasójának s a kevélység nagy bűnét erősen hangsúlyozza. Sőt ennek érdekében gyakran megakasztja a történet nyugalmas folyását, az elbeszélő hangból egyszerre átsiklik az elmélkedésbe,

s ezzel lépten-nyomon elárulja, hogy Jovinianus császár története csak épen eszköz volt arra, hogy vele a kevélység förtelmes nagy bűnét példázhassa.

Jovenianus széphistóriája tehát kora uralkodó ízlésében fogant. Lelke és kora moralizáló hajlamán a szerző sem vehetett erőt, így érdekes és megkapó vallásos hangulat áramlik felénk Jovenianus ódon históriájából, mely épen ezzel különleges helyet foglal el nemcsak a XVI. század széphistóriái sorában, hanem a világirodalomban szerteszét hányódó rokonai között is.

Ha meg is kell tagadnunk a költői erőt és rátermettséget a magyar énekszerzőtől, viszont el kell ismernünk, hogy gazdag, kifejező, erővel teljes népies nyelvvel és ritmikus verseléssel nem egy kortársát felülmúlja. Nyelvének van színe és zamata, könnyedén símul mondanivalóihoz s nem egy kifejezése nyelvtörténeti szempontból is figyelemreméltó. Egyhangú rímélése mellett is jól folyó strófái elárulják, hogy az énekszerzőnek volt némi verscsináló ügyessége. Szegedi Kis István egyik énekének¹ nótájára írta verssorait, melyek tiszta magyar ütemekre oszlanak (4—2 [vagy 3—3]—4—3); három sorból álló strófaszerkezete a versszak befejezéseül szolgáló visszatérő rímmel, a mi a 3-dik sort egy szakasszal (4—2 vagy 3—3) hosszabbá teszi, népszerű volt régi költészetünkben.

Poli István *Jovenianusa* nem egyedüli emléke irodalmunkban a világszerte népszerű legendának. Igen meglepő, hogy népmeséink között is megtaláljuk. Horger Antal jegyezte le Pütkérczen (Brassó m.) a következő rövid csángó mesét²:

Volt egyszer egy császár, ezelőtt ki tudja mikor, Oktáviánus császár. Az azt hitte, hogy más nincs isten. Mindig azt mondta, nállánál nagyobb isten nincsen a világon. Egyszer elment, hogy feredjék a feredőben. Mikor levetkezett s bément a feredőbe, a vízparton hagyta a gunyáját s a lovát. Mig ő ott feredett, addig az angyal odament, felöltözött a gunyájába s felült a lovára, elment haza a császárnéhoz.

Mikor kijött a vízből, látja, hogy nincsen gunyája. No hát már most mit tegyen csórén a császár? Nem volt mit csináljon a császár, azt gondolta magában, elményén csórén és haza. No hát nem eresztették bé a kapun, mert hiába mondta, hogy ő a császár, nem hitték el, mert meztelen volt.

De az angyal benn volt. A gunyájába felöltözve éppen olyan volt, mind a császár. Azt mondta a császárné, hogy vegyék el a kolbácsot s verjék meg. Verték és üzték, de nem akart elmenni, mert azt

¹ A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásról. RMKT. VI. 8—14. l. L. erről a versakról Arany János, A magyar nemzeti versidomról. Prózaí dolgozatai. Budapest, 1879. 50. l.

² M. Népkölt. Gyűjtemény. X. 167—168. l.

mondta, hogy ő a császár, megmutatta a gyűrűt az ujjába. Hát az angyal behívatta s odaadta neki a ruháját. Azt mondta, hogy azért tette vélle, hogy mért fuvalkodott fel. Hát azt kérdezte tőle, hogy ezentúl még fogja mondani, hogy nincsen isten más, csak ő?

Úgy alázta meg magát, nem volt többé oán gonosz. Az angyal eltűnt s ő megint megmaradt a házba. Még máig és él, ha meg nem halt.

A mese nem részletez, mellőz egynéhány indítékot s rövidre fogja az eseményeket. Feltűnő, hogy a háromszoros kudarc épen a meséből maradt el s hogy — elég tudákosan — Octavianus római császár személyéhez kapcsolja a történetet; valószínű hogy itt a *Florencz és Lion történetében* szereplő Octavianus császár járt a mesélő eszében. Látszik, hogy a nép képzeletét az istentagadás égbekiáltó bűne ragadta meg, s a hallomásból ismert legendát nem dolgozta fel, képzelete sem színezte ki. Így inkább csak érdekes adatul szolgál minálunk a történet népszerűségéhez, másrészt ahhoz, hogy rodalmunkon keresztül ismét levezetődött abba a rétegbe, ahonnan több ezer évvel ezelőtt hódító útjára indult.

Újabban Szinnyi József középiskolai magyar nyelvtanjai népszerűsítették Jovenianus történetét, s épen napjainkban a modern szépirodalomba is bevonult SIK SÁNDOR egyik novellájában Haranghy Jenő rajzaival illusztrálva.¹ A jőnevű költő avatott tollában művészién újul meg az ódon-zamatú história, mely az eddig ismert feldolgozások közt kétségtelenül a leg-szebb prózaí változat. A GR.-ból mintázta ő is novelláját, de eredetijénél jóval gazdagabb, színesebb és megkapóbb. Semmit sem veszít Jovenianus története az évszázadok alatt ráarakódott patinából, viszont sokat nyer a Jovenianus lelkében végbement nagy átalakulás finom pszichológiai rajzával. Egészen új és eredeti Jovenianus beállítása is, ki addig-addig forgatja fejében az ő nagy hatalmát, hogy lassanként már azt kezdi hinni magáról, hogy ő nem is ember, mert hiszen talán ember nem is lehet olyan hatalmas, mint ő. Az udvari emberek hízelkedése el is hiteti vele, hogy ő nem közönséges ember, hanem valami emberfölötti isteni lény. Vitatkozni kezd országa tudósaival, kik magasztalják elméjének csodálatos erejét. Máskor párviaskodásra szólítja a leghíresebb harcosokat s egyhangon elismeri mindenki, hogy ő a birodalom legelső daliája. Ismét máskor lantot ragad, s az udvarnép sírni kezd a gyönyörűségtől. A szerencsétlen császárt így szédíti el hízelgő, hazug környezete. A hármas kudarc közül csak az első tartja meg a *Gestából*, a másik kettő

¹ *Jovenianus császár története*. Novella. Irta Sik Sándor. Élet 1917. 43—47. sz.

helyébe, mely tulajdonképen az elsőnek unalmas ismétlődése, két élénk jelenetet iktat. Jovenianus, mikor Marcellus herceg palotájából kidobják, kedves testőrcsapatával találkozik, élén Belizárral, a testőrség kapitányával, kit elhalmozott javakkal és kiténtetésekkal. De ő is csak koldust lát benne, s mikor Jovenianus párviadalra áll ki egyik testőrével, hogy bebizonyítsa ügyességét a fegyverforgatásban, ugyancsak kijózanodik abból a téves hitéből, hogy ő az ország legkülönb dala. Lelkében égő szégyennel és keserűséggel megy a templomba, melyet maga építtetett. A kétszárnyú kapu előtt koldusok üldögélnek, kik gyanakodva fogadják szokatlan állapotban levő furcsa vetélytársukat. Az üzletére féltékeny rongyos nép ütlegetől alig szabadul meg, a sekrestyés lelőki a lépcsőről. Mikor végre kerülő úton sikerül palotájába bejutni, s ott bántó és maró gúnnyal csufolják ki azon tulajdonságait, melyektől ő oly végzetesen elszédült; mikor a remete sem ismeri meg: érezni kezdi, hogy mily hitvány semmiség, hogy mily sehonnai koldus lett, pedig nem történt vele semmi, csak letépték róla a hazug rongyokat. Lelkét égeti a szégyen s nagy fájó bánatot érez istenkáromló gőge, képtelen és hazug élete fölött.

Ez a lelki átalakulás művészi bemutatása tökéletesen sikerült a novellának, mely egyrészt irodalmunkban is méltó színvonalra emelte az évezredek legendát, másrészt a GR. alapján készült feldolgozások közt is az első hely illeti meg.

DR. GYÖRGY LAJOS.

ADATTÁR.

PÓLI ISTVÁN IOVENIANUSA.

Póli István széphistóriájának, melyet fentebb a tárgy külföldi feldolgozásával kapcsolatban részletesen ismertettem, alább közlöm teljes szövegét, még pedig a legrégibb, legmegbízhatóbb kiadás szerint, híven a szöveg betűjéhez. A szöveg baloldalán álló zárójelbe tett számok az eredeti kiadás lapszámait adják, a jobboldalt állók a háromsoros strófák számai. Kiadásom, valamint az eredeti, a versszakok egyes sorait folytatólágosan adja, de oly módon, hogy szövegben minden sora pontosan megfelel az eredeti illető sorának.

(1.)

HISTORIA

Az Iovenianus nevű Római

CSASZARNAK, ISTEN ELLEN VA-

lo föl fuvalkodafarol, es az Nagy Ur Istennek
rayta tött bozfízu allafarol, es előbbi tífztiben
valo allafarol, mostan Deakbol Ma-
gyarra fordittatott, 1593.

Eztendőben.

Notaja : Szannya az Ur Isten hiveinek romlafat.

- S**ok Szep dolgok nekünk meg irattatvan vadnak, Regi ő Törvenyből tanufagul kit hadtak, Nagy Fejedelmeket regi Csafzarokat nekünk elő hoztanak. 1.
- Talam nem bannyatok ha egy keveset fzollok, Egy nagy Fejedelmet ha mostan elő hozok, Tudom hogy meg nem árt ha fzivetek fzerent jól rea halgatnatok. 2.
- Egy Római Csaszar mikoron uralkodnek, Nagy kazdagagaban mindennel búvölködnek, Az nagy Ur Istennek szent áldomafaban mikor torkig nyugodnek. 3.

- Felefege jambor es szep termetű vala, Fiakkal Lyanyokkal Iften meg latta vala, Ő nagy udvaraban fok fele vigafag neki igen kel vala. 4.
- Azt szoktak mondani regi paraszt peldaban, Sok jokkal az Iften az kit meg lát elteben, El hízti ő magat es el tavoztatya termeszeti magaban. 5.
- Nagy ajandeka ez az Főlfeges Iftennek, Kit jo hirrel nevel latogat megh élteben, Az egy igaz hitben halala oraig kit meg maraszt vegiglen. 6.
- (2.) Vala az Csaszarnak udvaraban fok cziba, Mint nagy fok udvarban most – is lattuk nem ritka, Ki az nagy Iftennek az ő nagy haragjat naprol napra arasztja. 7.
- Sőt ennek ő neve Iovenianus vala, Nagy Kazdagfagaban föl fuvalkodot vala, Az nagy Ur Iftennek büntető othora e-zebe nem jut vala. 8.
- Pokolbeli őrdög szüntelen fodolkodik, Az nagy Csaszar utan szüntelen olalkodik, Mikeppen ki vesse út az igaz utbol erőffen forgolodik. 9.
- Orankent udvara lattya őregbűl vala, Nagy kevelysegeben ő szekiben ül vala, az Sathan peniglen fok rosz gondolatot eleiben hany vala. 10.
- Lam mikor az Csaszar szekiben üldögelne, Mely csuda gondolat ötlek az ő sziveben, Hozza hasonlatos megh Iften fem volna Urafagaban Menyben. 11.
- Iften nem remenlek többet lenni nalamnal, Hogy nagob hatalmu ő is volna nalamnal, Azt – is igy jól hízem hogy nincsen több Isten fohult – is en nalamnal. 12.
- Főrtelmes rut bűnben eyte nagy kevelysege, Hogy tűnek negetseg vezetnek elmejeben, Pokol fenekeben innét következik embernek be efese. 13.
- Ennek gondolattya az egekben föl hata, Az nagy Iften előt panaszf keppen meg alla, Az elő Iftennek az ő nagy haraga mindjaraft rea szalla. 14.
- Csak hamar az Csaszar szekiben el aluvek, Mennyei segitfegh mert túle el tavozek, Iftennek othora csuda büntetefe mindjaraft el érkezek. 15.
- Iften parancsola szolgalo Angyalanak, Büntetője lenne az nagy kevely Csaszarnak, Es hogy pelda lenne az nagy kevely Csaszar mind ez fzeles vilagnak. 16.
- Tanatfanak Csaszar igen hamar szollala, Ier mennyünk el hamar mezőre mulatnia, Ne talam el mulik túlem el tavozik en testemnek faydalma. 17.
- (3.) Az Csaszar az mezőn mikor szellel mulatna, Szertelen az Csaszar testeben meg pofdula, Mint meny útó kövel ha útótek volna oly igen meg bufula. 18.

- Meg allata lovát két fele el tekente, Tavoly egy nagy vizet mikoron meg faldita, Monda legyetek itt mig meg mekedem testemnek hevfegetül. 19.
- Lovat gyorfafaggal az viz parton meg kötö, Ruháját magarol igen hamar le vete, Vizben mosakodék miglen hevült testet ő meg hűvőfithete. 20.
- Halgassad meg ember az Istennek oltorat, El nem kerülheted loha az ő csapafat, Mint Iovenianus maydan meg fizeti ő alnok gondolattyat, 21.
- El jöve egy ember ki hasonlo Csaszarhoz, Mindenben egyget üt az ő abrazattyahoz, Csaszar ruhajaban Lovara föl üle ugy nyomtata Vrakhoz. 22.
- Immar hald meg kerlek ez Imperator dolgat, Az vizből ki jöve nem talala ruháját, Nagy gondolkodással szellel igen nezi ki vitte el ő Lovat. 23.
- Az uy Csaszar penig szepen haza indula, Mert udvara nepe forgodik ő körülö, szepen el föl mene mint szokot Csaszarnak az ő Palotajaban. 24.
- Kazdagon ebedet szepen el fogattata, fok fele vigafag zöng vala ő hazaban, Az Csaszar le üle Csaszarne Afzfonnyal vadnak nagy vigafagban. 25.
- Az Vrak előtte terdet fejet haytanak, Ki ki szallafara fejenkent el ofzlanak, Előbbi mod szerezent ki ki ebedere el haza indulanak 26.
- Az Iovenianus meztelen áll vala, Testova mind bolond minden fele fut vala, Ő nagy busultaban Csaszar ő magaban im ezt gondollya vala. 27.
- Ha vegere megyek feje efik erőtte, Az ki most meg gult bizony meg hal erőtte, Nem lehet oly nagy Ur ez raytam tetelert hogy meg nem halna erte. 28.
- Nem tudom medgyek monda Istenem dolgomban, Hóg ha igy be megyek Csaszari udvaromban, Miglen el föl megyek en Felesegemhez lefzek meg csufolasban. 29.
- (4.) Hadjarjon itt vagyon egy vitezem ennekem, Kit nagy szegenyfegeből töttem Urra nem regen, El megyek el oda, ruhát, lovát kerek, tudom meg ismer engem. 30.
- Latode mit használ embernek az kevelyseg, Im latod mit hozzon nagy hamar az negétfeg, Mint ez Fejedelem az nagy kevelysegert latod hogy lón nevetseg. 31.
- Ime meztelen az kapura hogy juta, Zörgetnie szegeny az kapun igen foga, Ott az kapun allo mikoron meg lata kerde mi őrdög volna. 32.
- Monda ennek Csaszar Iovenianus vagyok, Befzeld meg Uradnak im latod az mint vagyok, Ruham el vesztettem az főrdös közben meztelenül vagyok. 33.

- Kapun allo monda mit hazudfz bolond ember, Uram az Csaľzarral haza jutot nem regen, Immar az en Uram az afztalhoz űlven vigan lakik ebeden. 34.
- Szolla ismet neki az mezitelen ember, De mond meg Uradnak legyen gondgya testemre, Kűldgyűn ruhat nekem hogy ne nezzen senki mezitelen testemre. 35.
- Meg monda az Urnak eleiben hozata, Latvan ugy csudallya, kerde mi allat volna, illyen őitűzetű izemelyt bizony dolog regen nem latot volna. 36.
- Szolla nem ismerfze Iovenianus vagyok, Nezd meg fzemelyemet meg ismerf en ki vagyok, ez nagy Urafagra en emelelek fűl, meg sem ismerf ki vagyok. 37.
- Csudalkozik az Ur ennek ő bolondfagan, De annal-is inkább ő mezitelen voltan, Monda bizony lehet hogy Fejedelem vagy mikent vagy ruhaztatvan. 38.
- Hamar hozattata harom nagy marok veszfűt, Erűffen megverek az udvar nepe elűt, Hamar ki lobbantak mezitelen Csaľzart fetreng az kapu elűt. 39.
- Iay mire jutottam ugymond edes Iftenem, Im mely vűletlenűl veszek Vram Iftenem, Kűnyűrűly en raytam az te Szent Fiadert en teremű Iftenem. 40.
- No tudom mit tegyek nem meszfze egy Castelyban, Vagyon egy hadnagyom nekem im ez faluban, El megyek el oda talam az meg ismer engem szegeny voltomban. 41.
- (5.) El oda indula kapura mikor juta, Zűrgetni az kapun szegeny erűffen foga, Meg veretet testen legyet es bogarat oly erűffen csapkodgya. 42.
- Az kapun őrizű kerű kicsoda volna, Monda szegeny ember Iovenianus volna, Azert kere őtet mondgya meg Urnak hogy kapu elűt volna. 43.
- Csuffagra az Drabant Urahoz el fűl mene, Monda hogy egy Bolond keredzik hogy fűl jűne, Ki Urafagoddal mondgya dolga volna ha veled beszélhetne. 44.
- Be bocsatak kapun az Urhoz el fűl vivek, Szegeny mezitelen az ayton hogy be lepek, Hogy mi őrdűg volna mint őitűzűt volna az Urtul meg kerdetek. 45.
- Iay nem ismerfze meg az Iftenert engemet, Ha az Csaľzar vagyok izemely jól meg engemet, Ez nagy nyavalyabol mezitelenfegbűl kerlek ments ki engemet. 46.
- Ez nagy műltűfagra teged en emelelek, Az en udvaromban Fejedelemme tűlek, Az en fok nepemen tudod hatalmassa tegedet hogy en tűlek. 47.
- Mofolyodek az Ur, monda oh hitvan ember, Efzetűl tavozot mofdatlan lator ember, Hogy mered mondani hogy Fejedelem vagy, hazug nem jambor ember. 48.

Haragjában hamar tömlőtűzben őt vettete, De nagy hamarfaggal ifmet el ki vetete, Tatar ostorokkal mezitelen tetet igen meg verettete. 49.

Udvarabol szegent mindjart el ki űzete, Oly nagy űgetefel juta egy erdő melle, Meg sem jut eszeben hogy szivet emelne Istenhez az Egh fele. 50.

Monda ő magában szolgáimmal mint járek, En Csaszari teftem túlók mint verettetek, Az en méltoságom udvarom nepetűl mikeppen csufoltatok. 51.

Sokkal job en nekem udvaromban be terek, En Felesegemhez en hazamban be megyek, Mezitelenlegert ott az en testemnek elég ruhakat lelek. 52.

(6.) El indula hamar Vár kapujara juta, Nem tudgya az Várat mas Fejedelem birja, Nagy szegyenletiben az Várnak kapujan nagy erőffen koltoga. 53.

Kapun allo halla az kapura kilepek, Mezitelen embert latta el csudalkozek, Hogy mi őrdög volna ilyen mezitelen ő tüle tudakozek. 54.

Monda az Drabantnak, Iovenianus vagyok, Ti Fejedelmek im latod az mint vagyok, Csaszarne Afzszonnak azert hamar mond meg hogy mezitelen vagyok. 55.

Monda az a Haydu ó hazug visla lelek, Az te szerencsedre pálczát ha moztan lelek, Te hazugfagodert meg kékűl az hatad arra rea felelek. 56.

Az Csaszar nem regen mezőrűl haza jőve, Az ő ebedere mindjaraft hozza űle, Te hazugfagodat hogy Fejedelem vagy meg ne hallya ő fűle. 57.

Szolla szegeny meg - is bar ne ellyek meg hallyak, Ha nem igaz en szom bar mindjart ith el veszszek, Ez jeleket vid fűl Csaszarne afzszonnak hogy en itt el nem veszek. 58.

Cseleked megh kerlek az Nagy Isten kedvejert, Ez kis munkat vőd fűl te jo egeffegedert, Talam meg idővel neked joval lefzek az te emberfegecert. 59.

Monda Istenert kerfz maydan meg cselekefzem, Igyekezik azon Afzszonnyal befzelheffen, Ily nagy csuda dolgot mikeppen Afzszonnak hamar meg jelentheffen. 60.

Az titkos jelt Afzszony mihelt kezeben veve, Ottan az Csaszarnak eleiben be vive, Az csuda efetet rendenkent az Afzszony Uranak meg befzelle. 61.

Monda Uram vagyon harmincz ket cztendeje, Hogy Isten őfzve birt annak mar fok ideje, Ez jelt Uram nalunk meg foha nem latta femmi udvarunk nepe. 62.

Ez bolond hogy jutot ezekhez azt csudalom, Vagy talam csak probalfz Uram en azt gondolom, Mert az ki ezt kűlte az minemű ember mezitelen ugy hallom. 63.

- Az uy Csaszar halla eleiben hozata, Szegeny mezitelent
előtte meg allata, Ő udvara nepe azon elő menven kemen- 64
nyen hurogata.
- (7.) Vala egy vislaja es egy Solyma Csaszarnak, Erőffen mar- 65.
dofflak tettet az nyomorultnak, Fejet hova haytfa es ki ol-
talmazza nints szegeny nyavalyafnak.
- Monda az uy Csaszar mond megh ki vagy f honnat jűfz, 66.
Mert az mint en latom csuda őltőzettel birfz, Parancsolok
neked mondgyad meg mindjaraft szemeiddel miért firfz.
- Monda szegeny ottan Iovenianus vagyok, Ez nagy biro- 67.
dalom kit birfz mind Ura vagyok, Az en gyermekimnek es
hazam nepenek hidgyed Attyok en vagyok.
- Az uy Csaszar monda tudom mit erdemlenel, Ha melto- 68.
fagomat ebben nem tekentenem, Męg Tőrvény szerez - is az
en Tanacsimtul tudom mint itiltetnel.
- Hagya ottan Csaszar hogy lo farkra kötőznek, Utfzakrul 69.
utfzakra Varosban ugy vifelnek, Minden embereknek mon-
da legyen pelda azert ot meg ne őlnek.
- Ha peniglen maszor Orfzagomban kaphatlak, Fejedelem 70.
nevel hogy elfz en meg tudhatlak, Nagy szőrnű halallal ret-
tetetes kennal tegedet meg őletlek.
- Kezet labat gyorsan szegennek őfzve kőtek, Varbol az Va- 71.
rosban szegeny el ki vitetek, Szamtalan fok neptűl mint egy
gonofz tevő Varosbol kifirtetek.
- Az Porofzlo otkin nagy torokkal kialtya, Csaszar ő Főlfę- 72.
ge mindennek kialtattya, Hogy Csaszari nevel ki elne ez u-
tan mindjart fől akasztattya.
- Kezerűl labarul kőteleket le oldak, Es az Varos kivűl 73.
holt elevenűl hagyak, Varos nepe kőzzűl alamifnajokat sze-
geny embernek nyuutyak.
- Szegeny nagy vęressen onnat fől vakarkodek, Es nagy 74.
fok siraffal magaban fohaszkodek, Es nagy lassufaggal onnet
el menteben ezkeppen gondolkodek.
- Iay, jay Uram Iften mire juta en igyem, Nincsen immar 75.
latom kihez haytfam en fejem, Nincsen emberek kőzt ne-
kem segitfegem meg hafad az en szivem.
- Gondollyad meg azert ha volt banat sziveben, Hogy il- 76.
(8.) lyen vęzellyel kifirtetek elteben, Hogy Felefegetűl Fiatul
Lyanyatul nem lőn meg ismeresben.
- Ez vilagi dolgot forgata elmejeben, Iften ellen vętet dol- 77.
ga nem jut efzeben, Ki altal lehetne az ő szabadfaga juthat-
na Csaszarfagra.
- Las efzeben juta gyontato Confessor, Hogy ki egy Erdő- 78.
ben lakik Czellatskajaban, El megyek el oda tudom az meg
ifmer ruhat kerek testemre.

Nem sok idő múlva Czellatskahoz ballaga, Nagy ízep
befedekkel az Baratnak szollala, Keri be bocsaíffa mert nagy
dolga volna kit neki meg mondana. 79.

Halla az ven Barat az aytot föl nyitanta, Es hogy mezite-
len az embert meg faldita, Be csapa az aytot fok körözt ha-
nyaffal nagy refzketve ezt monda. 80.

Vefz el te hitetlen kifirtet en előlem, Nincsen semmi kö-
zöd velem vefz el előlem, Meny vízfza pokolban honnet ide
jöttel ne haborgas lelkemben. 81.

Kezeben ragada foldozot Breviarjat, Erőffen olvaffa az
aldot Medicinat, Sok körözt hanyaffal es nagy rőfzketef-
fel zarollya ő aytajat. 82.

Szegeny Csaszar arczaí magat az földhöz úte, Es egy ki-
csin ízikra lelket el föl görjefzte, Az nagy Ur iftenhöz nagy
ízep könyörgefre őtet el föl ebrefzte. 83.

Abraham Ifaknak Attya teremő iften, Ez fzeles vilagh-
nak valtoja Fiu iften, Az nyomorultaknak meg vigafztaloja
aldot Szent Lelek iften. 84.

Moft vőttem efzemben hogy vetköztem ellened, Nagy
fok rut vetkeket cselekedtem ellened, Szamtalan fok fele-
nag fok alnoklagot hordoztam te ellened. 85.

Föl emelem Uram fzivemet te elődben, Sok fohafzkoda-
fim kerlek bocsaífd elődben, Mert meg bantotalak nagy fok
bűneimmel bocsaíffad meg en nekem. 86.

Legy kegyelmes mostan nyomorodot fejemnek, Hogy
had örülheffen fejem szabad eletnek, Te legy el tőrlője en U-
ram iftenem en alnok vetkeimnek. 87.

(9.) Szabadits meg kerlek ez nagy fok nyavalyabol, Az Iesus
nevejert ments meg az budofasbol, Ő fzent halalaert gyo-
gyits meg testemet ez nagy fok faydalombol. 88.

Lam az Manaffefnek meg halgatad kerefet, Szent Iudit
Afzfzonnak meg hallad könyörgefet, Halgas meg engem-is
fzivem fzerent valo hozdad meg terefemert. 89.

Ha pediglen Vram felőlem azt vegezted, En idvőffe-
gemre jobnak ha így rendelted, Csak kerlek tegedet az en
életemet ekkeppen ne győtőrdjed. 90.

Ad meg Vram iften előbbi ep testemet, Te túled fzege-
nek adot tífzfteílegemet, Kiert dicsirheíffem es föl magafztal-
lyam őrókke Főíílegedet. 91.

Las mint egy alombol ifmet el föl ebrűle, Az aytotoz
mene kezde ifmet zőrdetni, De az szegeny Barat annal in-
kab kezde nagy erőíffen zarkozni. 92.

Monda ifmet neki az nagy iftenert kerlek, Nyífd megh
az ablakot had befzellyek te veled, Ily nagy nyavalyamban
jo tanatslaíodat had halhaffam te túled. 93.

- Iftennek szent nevet az Ven Barat hogy halla, Ablakat nagy laffan egy kicsinne meg nyita, Ablak nyílfarul meztelen embert nagy erőffen kanditsla. 94.
- Monda neki Csaszar Iovenianus vagyok, Im latod jo Atyam mely éktelenül vagyok, Az nagy Vr Iftennek ő bűntefeleben mostan mind torkig vagyok. 95.
- Meg mondtam előttem mindenkor en titkomat, Kerlek halgaffad meg mostan is panaszomat, Az sok verefegtől es sok huczolaftul latod mint vagyon telttem. 96.
- Egyfzer en szekemben mikoron üldögelnek, Nagy kevelyfegemben ily karomlaft gondolek, Hogy ilyen hatalmu meg Isten sem volna, ez földön mint en volnek. 97.
- Azert meg követtem erőtte Istenemet, Kerem meg bocsaffa ellene tőt vetkömet, Vyjonnan meg adgya en azon könyörgők az en Vraflagomat. 98.
- Az Barat hogy halla leg ottan meg ifmere, Az Iovenianuft azontul be erefzte, Egy alaton szekre az megh taglot Csaszart ő szepen le ültete. 99.
- Szep fzoval az Barat az Csaszarnak azt mondgya, Dicsőfleg Iftennek az magas Meny-Országban, Ki meg ifmertetet en velem tegedet az te nagy nyavályadban. 100.
- Legyen hala neki hogy megh szantad vetkedet, Bizony meg bocsattya te undok bűneidet, Telhetetlen undok nagy kevelyfegedből gondolt rut bűneidet. 101.
- Im vagyon en nekem egy foldozot köntőfőm, Meztelen ne legy azt - is im read adom, Könyörőgy Iftennek hogy meg ifmerjenek igen alazatofon. 102.
- Im en - is könyörgők eretted az Iftennek, Lagyitfa meg fzi- vet te udvarod nepenek, Legyen méltosaga es nagy tiszteffege te Csaszari képednek. 103.
- Abraham Ilaaknak es Iakobnak Istene, Aldgyon meg utadban tegyen jo szerezseffe, Az Raphaél Angyal mint az kis Thobiaft vífellyen kegyelmefen. 104.
- Ottan el indula foldozot köntőfeben, Az uton menteben gondolkodik magaban, Mert oly igen tudgya hogy mi sententiat montak vala fejere. 105.
- Főlfeges Istentől de meg batorittatek, Uyjonnan ereje tetteben meg adatek, Nem sok faratfaggal csak keves munkaval az kapura föl lepek. 106.
- Zörgeti az kaput, Kapun - allo futamek, Hamar föl ugordvan az kaput meg ragada, Csaszart meg ifmere az Várnak kapujat nagy hamar le erefzte. 107.
- Monda Uram Csaszar legy kegyelmes fejemnek, Efszemben nem vőttem ki mentet Főlfegednek, Bizonsagul penig ez dologert fogom Szent Nevet az Iftennek. 108.

- Udvar nepe szellel kotfzka jatfzasban vala, Mind föl szókód- 109.
fenek Csafzart követik vala, Mint nagy Fejedelmet ő Palo-
tában szépen kifertek vala.
- Meg szokafa szerez Csafzar szekiben üle, Minden rendbe- 110.
lik udvarolnak előtte, Ő regi tatskoja mindjart meg ifmere
hizelkődik előtte.
- (11.) Az uy Csafzar penig az belfő Palotaban, Csafzarne Afzfzon- 111.
nyal vagyon befzelgetesben, Az Komornik lata nem kelek
be mene Csafzarnak eleiben.
- Monda Uram Csafzar otkin az Palotaban, Mas Csafzar ül- 112.
dögel te Csafzari szekedben, Mindenben hafonlo Csafzari ke-
pedhez csak rofz ruhazattyaban.
- Az Csafzarne Afzfzont az uy Csafzar ki küldte, Monda hogy 113.
meg lassa rea szep szoval kere, Az Csafzarne Afzfzony nagy ha-
mar ki mene es ötet meg szemlele.
- Monda az Csafzarne hitemre en jo Uram, 'Oje vagy Fölfe- 114.
ged nem tudom mellyitek Uram, Mert ábrazattyaval hafon-
lo te hozzád az mint latom jo Uram.
- Mofolyodek ezen az uy Csafzar ki mene, Csafzarne Afz- 115.
fzonnyal Palotaban hogy ere, Az Tatsko mindjaraft ot az uy
Csafzarra hamarkeppen ugata.
- Szolla az uy Csafzar hallyatok meg hiveim, Ti hitetek sze- 116.
rent szollyatok szerezelmém, Ha eze az Csafzar vagy penig en
vagyok mondgyatok meg hiveim.
- Senki egyet sem szol csak mindenik vesztegle, az Csa- 117.
fzarne Afzfzony erre vegre felele, Nekem vagyon erre főkep-
pen nagy gondom: Azert erre felele.
- Az nagy Iftent hivom en ezekben birojul, Az ki meg i- 118.
tillyen az ti szemelyetekről, Tegyen bizonyosfka minket ez
mai nap az ti Csafzarfagtokrul.
- Szolla az uy Csafzar hallyatok szerezelmém, Nem nekem 119.
de neki vadtok oz ő hivel, Azert nem en vagyok, ez az ti
Csafzartok tisztellyetek hivel.
- Az nagy Iften előt éktelenül vetet volt, Kiert nagy ke- 120.
mennyen őt meg fanyargatta volt, Iften tisztelleget es hatal-
malfagat mert maganak vőtte volt.
- Mert egyfzer szekiben mikor kevelyen üle, Nagy föl fu- 121.
valkodvan monda ő elmejeben, Hogy az mint ő volna ily
hatalmalfagban Iften sem volna menyben.
- Az Angyalok közzül egyyk Angyala vagyok, Nagy 122.
(12.) bofzfu allafra Iftentül küldöt vagyok, Rayta ki töltöttem I-
fthenek-bofzfuat Raphaél Angyal vagyok.
- Mert az kevelyeket az Iften nem szerezti, Az maga hitte- 123.
ket hidgyetek nem kedvelli, Es az Szegenyeket alazatofokat
az eghig föl emeli.

En az nagy Istennek ajánlolak titeket, Istennek adafa ma- 124.
radgyon mind veletek, Istennek Szent Lelke es az ő jo ked-
ve aldgyon meg mind bennetek.

Ő szemők lattara előlők el enyefzek, Nagy hala adaffal az 125.
nagy Iftent dicsirek, Az Csafzarne Afzfzony mind az nagy
Vrakkal erőffen meg felemlek.

Az Iovenianus az Vraknak így szolla, En raytam lőt dol- 126.
got fenki most ne csudallya, Az nagy bujafagot es rut ke-
velyfeget mindentek hatra hadgya.

Aldot az Vr Iften ki velem ezt mivelte, Mert en bennem 127.
az bünt ugyan itten meg verte, Legyen hala neki en fzege-
ny lelkemet Pokoltul meg mentette.

Ezeket meg mondvan az Csafzarne Afzfzonnak, Mely nag 128.
fzep szavaval befzelle az Vraknak, Az ő rayta efet fok nyo-
morufagert Iftent föl magafztalák.

Ezek utan Csafzar holta napig Regnala, Ő hivatalyaban 129.
bekefeggel el jara, Az nagy Vr Istennek parancsolattyaban
mind holta napig jara.

Immar ha meg hallad kerlek meg ne csufollyad, Az rut 130.
kevelyfeget inkab te hatra hadgyad, Inkab az nagy pohart
az enek mondonak jo boroddal meg töltfed.

Az ki ez verfeket fordította Magyarra, Az Szektső men- 131.
teben So-Var nevű Faluban, Az enek Szerzőnek nevet meg-
talalod az verfek folyafaban.

Az ezer öt szazban es kilenczven haromban, Ez eneket 132.
szerze gondolkodvan magaban, Az nagy kevelyfeget, Iften-
telenfeget utalvan ő magaban.

VEGE.

Közli: DR. GYÖRGY LAJOS.

MAROCSAI JÁNOS COLLIGATUMA.

A budapesti m. kir. tudományegyetem könyvtárában van egy érdekes 8-rét alakú nyomtatvány-colligatum, mely a hozzá közbül kötött s a végén lévő tiszta lapokon több becses magyar szöveget őrzött meg. A könyv kötése is figyelemre méltó: a vastag fatábla barna-sárga disznóbőrbe van kötve rézkapocs nyomaival; a XVI. századi ismeretes german kötés az első tábla közepén ma már teljesen elmosódott aranynyomású kép, hátsó oldalán a műzsák képei. Mindazáltal, hogy magyar ember volt a megrendelője, bizonyítja a táblák felirata: Az I. lapon: AVGV. CON. | PELAGIA | MD LII | , a hátsó táblán: IOANNES | MAROCHIAL.

De magyarok a későbbi birtokosok is, mint a belső lap és a címnap bejegyzései mutatják. Az I. tábla belső lapján ezek a bejegyzések olvashatók: constat d. 25. | Gregorius Keresr̃y Varadina[e] scola[e] dabat- | Scopus meæ vitæ Christus | Roma tibi fubito motibus ibit amor. [Azért tetszett meg a bejegyzőnek, mert visszafelé olvasva is ugyanazon szavakat adja.] A címlapon ezen neveket találjuk: Joannis Zent Mariai de Samsom &c: | Conventus Ujheliensis. | Stephanus Szentpeterj | Matteæus Azalaj | Andreæ Aßalai. | Utolsó birtokosa, úgy látszik, az ujhelyi konvent volt, onnan kerülhetett József császár korában az egyetemi könyvtárba.

A colligatum tartalma: I. DIVI | AVRELI AVGVSTINI | Hipponensis Episcopi contra Pe- | lagianos, & Felicianos hypo- | nofticon libri fex. | HERO ALOPECIVS | excudebat, An. M. D. XXIX. || [Keretes címnap a Három király imádásával.] 8-r. A—F₅+2 lev. Vége, úgy látszik, már bekötéskor hiányzott, s ezért a hiányzó szöveg pótlására tiszta leveleket [1—23 levél] kötöttetett hozzá a birtokosa, de a szöveg pótlásával csak egy levél és a következő levelen 7 sorig jutott el s félbehagyta. A 2^b—3^{a b} levél üres, A 4—6. levelen van »Az mirigh halalrol valo rövid keref: | tieni ertelem, melliet irt Banfi Huniadi | Benedek. | « Az írás karaktere a XVI. század végső éveire vagy a XVII. század elejére vall s Rimai János írásához nagyon hasonló. A szerző neve eddig csak egyházi működéséről volt ismeretes, t. i. a tiszántúli ref. egyházkerület nyolczadik püspöke volt; 1550-ben Wittenbergben tanult s 1599. körül halt meg. Teljes neve Bánfihunyadi Mogioró Benedek. (L. Tóth F. Túl a' tiszai ref. püspökök' élete. Győr 1812. 74—76. l.) A mirighalálról vagy pestisről szóló művét 1577 körül írta, legalább ezt következtethetjük e kifejezéséből: »Igh leve az el mult 1576 esztendeoben.« A másoló nem írta le az egészet, hanem csak a második kérdés elejéig jutott el. (Lásd Függelék I. sz. a.) Bánfihunyadi műve után az Augustinus művét kiegészíteni akaró kéz írásával: M. T. C. ICERONIS DE SOMNIO | SCIPIONIS. Ex libro de (lehúzza: Rep.: | SEXTO) RE. P. SEXTO). « címet találunk, ennek szövegét kezdte el másolni a következő levelen, de egy levélnél itt sem haladt tovább, ez is ki van tépve; a 7—20. lev. üres. A 21^a levelen »Az keresztienlegrwl valo keres | kedés?« cz. katechismustördéket találjuk. Ez is befejezetlen. (L. Függ. II. sz. a.)

A másik lapon (21^b 22^b) nép- és városnevek latin-magyar jegyzéke van:

»Regionum, terrarum, gentium et Ciuitatum | Nomina. | « czímmel. Szikszai Fabricius Balázs Latin-magyar szótára (Debr. 1590.) 231—4. lapjairól van lemásolva, csekély, jobbára helyesírási eltéréssel. Pl. Polonia-t ,Lengjen orszagh'-nak, Posoni latin nevét ő is Pisoniumnak, Visegradum magyar nevét ő is Misegradnak írja, ellenben Esztergarn helyett Eiftergomot ír, Kolozsvár latin nevét Claudipolis Claufmburgumnak írja (1590: Claufenburgū), stb. V. ö. Melich J. Szikszai Fabricius B. latin-magyar szójegyzéke Bp. 1906. (Akad. Ért. ny. és sz. k. XIX. k. 9. sz. 99—101. l.) A 23. levél üres.

A colligatum második nyomtatványa: »FABRICA: | TIO HOMI= | NIS, | A' Cicerone libro secundo | De natura Deorum | descripta | *Cum annotationibus Alberti Nouicampiani.* | His accessit Disertatio eiusdem, | utrum cor an iecur in formatione | foetus conficitur prius. | ITEM | Oratio de laude Physices. | ... Cracouię per Lazarum Andreę. « A kolophon szerint 1551-ben nyomtatott [CRACOVIAE | per Lazarum Andreę. Anno | — | MDLI. |] 8-r. A—V₁₁₁ + 1 lev. V. ö. Wierzbowski: Bibl. pol. II. 92. l. 1283. sz.

3. IOANNIS | REVCHLIN PHOR- | CENSIS LL. DOCTORIS CO= | *mædia duæ, Scenica progymnasmatum, hoc est, ludicra præexercitamenta.* | *Et Sergius uel Capi= | tis caput.* | 32 | könyvnyomatói vignette, DISCITE IVSTITIAM MONITI jelmonddal (tengeri ló) | COLONIAE apud Ioann. Gymnicum. | Anno M. D. XXXX. | 8-r. A—C₅ + 3 lev.

4. M ► T ► CICE= | RONIS ORATIO- | NES II. ALTERA PRO A. | *Licinio Archia poeta, | altera pro M. Marcello.* | *Cum artificio, dispositione ac Paraphrasi | Philippi Melancthonis.* | [könyvnyomatói vignetteje, előbbtől különböző, tengeri ló egy oszlopot körülölelve, az oszlop tetején kigyót felfaló gólya] | COLONIAE Martinus Gymnicus ex- | *cudebat.* Anno M. D. XLV. || 8-r. A—E₅ + 2 + 1 üres levél.

5. PRAEFATIO | PETRI ILLICINI IVRE- | CONSVLTI DE HOMINE ET DISCI= | plinis, in qua & Iuuenes ad lite- | tarum studia excitantur. | ... | Vignette: angyalok | CRACOVIAE | apud Viduam Floriani Vnglerij: | — | M; D: XL, IX: || 8-r. A—K₁₁₁ + 1 lev.

A cím lap belső oldalán: »Inuitatio ad Conuiuium Nuptiarum.« Latin és magyar szöveggel. Közölte mindkét szöveget (a magyart mai helyesírással) Szilády a Régi m. költők tára IV. kötet 300—1. lapján. (A magyar szöveget betűhíven l. Függelék III. sz. a.)

6. PRAEFATIO | PETRI ILLICINI | IVRECONSVLTI IN LAVDEM REG. POLONIAE ET | Samuelis Episcopi Cracouiensis. | (:) | | *alatta: keretbe foglalva a nyomtatási hely: CRACOVIAE | Apud Viduam Floriani Vnglerij. || Nyomt. év nincs. 8-r. A—Cij + 1 lev. Utolsó oldal üres.*

Az utolsó üres lapon van a »Bodogh ember kinek eő hazaban«, s az utána következő levelen »Allapatomat ielentem« kezd. hegedős ének, melyeket Szilády a Századok 1882. évf. 34—39. lapjain közölt »Három hegedüs ének« címen. (A harmadik ének máshonnan való.) Az utóbbi versfejei: AS MOLDOVAI MIHALI DEAK ENEKHE nevet adják. Az előbbi szerzője nem foglalta a versek fejébe nevét, de elfogadhatjuk Szilády feltevését, hogy ez is Moldovai Mihály deáktól való; a szerzés ideje (mely nem egy a másolás idejével) az utolsóelőtti versszak szerint 1587. A másolás ideje a XVI. sz. legvégére vagy a XVII. elejére; tehát a Bánfihunyadi művének másolatával egy időre tehető. (L. Függelék IV—V. szám a.)

A colligatum magyar kézíratos anyagát itt közöljük:

I.

Az mirigh halálról való roud kerefe-
tieni ertelem, melliet irt Banfi Huniadi
Benedek.

Minden dolgoknak akar iok, akar gonofok legienek, ket kiválkeppen valo
czelekedő okat talalljuk, ha iol megh uifgalljuk. Eggik az feő eleő ok, ki nel-
kül semmi ninczen, az eőrókko valo Isten, az kinek mindenck kezeben

Pfal: vadnak, ki bir igazgat, es czelekefik az eő io akarattia es beőlcze-
103 lege Berent mindeneket valamiket akar mennien es feőldon. Malik ok,
Heb: 1. az Isten kezeben valo ezkeőzőek, mellickek Isten veghez vizi az eő
Bandeakat: De ezek amaz feő indito ok nélkül, az kinek kezeben vad-
nak semmit nem mozdéthatnak. Illien forman lokot giakrabban czelekednj az
Isten az emberj keőzcött: De azert nem keőttetet eő az mafodik okokhoz, hogj
azoknelkül, az mit akarna megh nem czelekedhtneic. Tartia es elteti az embert
kenierrel, kész rend tartafa ferent. De mikor akaria el elteti az embert
Matt: 4 minden kenier nélkül. az eő hatalmas Isteni ereivel mint az Iesus
Deut: 8. bizonitia: Megh verheti az Istentelen Ifmet az Istentelen kegitlen em-
ber által. De mikor akar, minden fegiuer tör, vagj viz nokul el vest-
heti eőt. Mivel hogj kedigh most az dogh halálról akarok rovőd ertelmet adni,
ez ket ok Berent kell arrol tudakoznunk, lokan fok fele gondolikodnak az
deogh halálnak okarol, de nem mindenek talalljak egy arant az Chelt. Ebben
iollehet az poganfagh nilvan ellenkedik az kereftieneknek ertelmekkel, de azert
megh [fenki] Binte az kik kereftieneknek tartiak magokat. ||

Megh azok kozottis kwlomb kwlom ertelem vagion feleőle, Innet kouct-
kezek az hogj az kj azt mongia hogj ember el mehet az deogh halál előtt,
mint egy ar vőz avagy pogan elcöth. Mert Isten azert atta embernek az okof-
lagot, hogj laffon vilaganal, f-magara gondot uifellien, kj penėgh azt tartia
es vallia, hogj Isten eleő nehez, feőt lehetetlen el futni, mert az
2. Samu: deogh Istennek bñvtetėő keze. Az poganioiok tellieffegel az egy czil-
24. lagoknak tulaidonitottak az deogh halalt, hogj azok dőgleinejek
megh az eleő es be Bivo eget, az miat deőgletnejek megh az ember:
ebból kovetkezet balvaniozafokis. Heraclides iria. hogj az poganioiok az hew
honak vrat kit kutiaczkanak hinak. (czillagnak neve neve [igy]) mikor az czil-
lagok rendj Berent fel ieőt, igen ezekben vettek, es abbol inteztek nemenemv
leően az forgo eztendeő, deőgőle auagjegeffeges, mert ha az czillagh feőtetes
es homalios volt, azt itellek feleőle, hogj kőver es czoportos az be

Colum Bivo egh, es az miat lenne nehez s-deőgos az eftendeo, ha penėgh
Ovidij vėlagoson es feniefen tēc. ezenek fel, tehat Jegczenėie azt, hogj az
4:Faftor: egh genge tifta es egeffeges lenne.

Attul az czillagtul oly igen feltenek wk hogj mikor homalios voltat
lattat [igy], ebbol aldoztanak nekj. fel tecczik B: Ivan havanak 12 napan,
velem hogj az kaczkoy olahok azoktul tanoltanak volt hogj 1575 eftendeőben
mikor az dcogh vonnaia le eőket az megh perfelt epet hordoztak az falun
Berenserte es fara fwwgőftettek. De ugian az kik kereftieneknek tartiak f-vallia
magokat megh azokis csak egy teőrtetnek tartiak, vagj az egy deőgoffegnek,
vagj az nepnek lok ehezelenek azertis hogj neha ninczen minden helieken,
hanem foitontent iar, helienek deőgoffegenek auagy lokafaganak tulajdonitjak. ||

Hogj azert az poganioioknak teveljgefelekre felelljonk vallanunk kell ugian
hogj az egy czillagokat az Isten ugj teremtetie, hogj cz feőldeőn es ez feőld-
jekben erejeket ki mutaffak, es az iovendeo dolgoknak ugian hir mondo. koveti
legienek. De azert ninczen Isten ellen nekik ez ith ualokon semmj hatalmok:
tehat eő nekik sem aldozni sem keőneőrgeni nem kell, sem teőlok felnj, hanem
annak az ki azokkal bir. Nagj halaadaffal kel ezis az kegielmes Istenteol
vennünk, hogj nem feet az mi romlafunkra hanem mindenek lattara, ha az em-
bereknek Bernek volna, hir teueő koveteket Beraz, uagy az czillagbol uagy az

egből, uagj az keődokbol vagj Belekbol, uagj meniútó keővekbol kik mind Isten keővetj, es az eő felfeges voltanak odvarlój. Azertis mongia az Daud

Pfal: hogj eő az Beleknék Barvan iar es az kődokon forgodek. De az kik ukereftienek valuan, vagj egj teőrtetenek velék, uagj eghnek

18. 104. dogoffegenek tartiak, megh azokis igen csakelljen gondolkodnak az Istennek emberek keőzeőt valo dolgairol. Miert az Istennek akarattia

Matt. 6 Istennek emberek keőzeőt valo dolgairol. Miert az Istennek akarattia nélkül, ha haiünk Bala el nem ehetik, mi magunk inkab nem halhatunk megh.

Anno: 3. Azokaert iras Berent ket okat valhattiuk az deogh halálnak, eggék az feő oka az Isten, ki az mirégh halalt nem csak ereftve boczettja, hanem az eő igaz iteleti Berent, verekedeő kezevel Berzj, az embernek bunejnek oftorozafaert, kirol az iras bizonlagot teBen Exo: 9. Leu: 26. Deu: 28. | Parali: 2 | Ezech: 6. 14. 33. ||

Mafoodik oka az merigh halálnak az ezkeözök meliekkel Iften az eobünteteő akarattiat ueghez véBi, Es minek hogj az termeBet foliafanak dolgatis nezi. Az termeBet tudo Doktoroknak Irafok bol is kel hozza Bolnonk.

Ammia-nus Mar-cellinus Az orvos Doctorok azert es egjeb Jeles beölczek tartiak es Irua hatnak. Hogj az mirigh halálnak oka az forgo eftendeőnek uagj Bertelen

valo hidegfege, uagj heufege, uagj nedvefsege, uagj aBallia II. Nemeliek ualliak hogj az egnék deőgoffege oka, mellj auuagj valamij

fol: 5. 33. poffat viz miat, uagj deogh miat auagj az egnék hirtelenfeggel valo változafa miat (Igh leve az el mult 1576 eztendeoben. Annira hogj

az bozzak rofak ketczer viragzottak ki ugian iele volt az deogh halálnak mint az beölczek montak) deogleték megh. Mellj ostan az emberben valo eget, mellit spiritusnak hinak deőgleti megh. Harmadczor valliak ezt hogj az feődbol kj

parlodo temerdeks es Büro egh megh fojtja az teftekbol ki parlodo 4 Evfeb: Belet, es ben rekefti az mellj miat megh kell halmi az embernek

lib: 7. Negjedi okat tanalliuk az eléol el mult ehfeget, meliben az ember minden ala valo ehfeget beteöltot mellit megh emelthet: Errol Bol

Cap: 21 Salamonis Isten eleoth: Vrlften azon keőniorgok, hogj ha ehfegh vagj deogh halállal, vagj megh deogletet egh, vagj hirnio, vagj

3. Reg: 8 ragia, tamadand az feőldeon. az ki ezeket megh efmeri Biveben es feleőle neked keőniorógh meg halgalsad az te lako heliedbol. Az

Lib: ehfeget veti elol az utan az dogh halalt. Jofeph Doctoris azt Iria

Antiq: 15. hogj az Sidok kőzöt ugj tamadot az dogh halal, hogj az el mult eztendoben fem gabona nem termet, fem eő kenien valo feőldj elet.

Cap: 22 es az utan tamadot az mirigh halal, Azon modő Bol az [lehuzva: Isten]

Ierufalem vefedelmenek ideierol is De kj nem tuggja hogj az Isten mind ezek-nélkül az ezkeözök nélkulis Isten legjen? || Azert noha az niavaliat teftenk által,

uagi io uagj gonoz ember, uagj ogieb által boczettia, az emberekre, De neha ezek nekul, uagj io auagj gonoz Angialok által boczettia ki az eő kezet. mint

az Daud miatth leoth deogh halal feleol, nem oluafsuk hogj deőgos egh által leőth volna hanem hogj Isten deogh halállal hirtelen verte megh az nepet. Mert

uagj tartot csak [lehuzva: ideigh] delig, uagj napeftigh, uagj. 36. oraigh, Immar

ezekbol fok kerdeft fejthetnek megh.

Elfeő keres.

Ragadoe à merigh halal auagi nem? F. Sokaen ebbenis megh atalkottanak hogj nem ragado niavalia, mert azt mongiak en foknak foktam be Baiat de en ream nem ragadot, f- megh ime itht uagiok. De akar ki mit Bollion ez az igaz hogj ragado niavalia, mint hogj vadnak egieb ragado niavaliak, fzem-uedetek, fzem fajas &c. Mert az Iften eő maga [leh. vifeli] miveli hogj egrol mafra ragaggiő. Azert mongja az Daud ki vegezeő puztitaftnak, mert az inelli hazban be Bal ki pufitia onnet az nepet. Antonius pius CzaBar mikor Siriban hadakozneiks es Seleocia varofaban volna, tamad deogh halal es el arad. Illienkeppen az Apollo templomaban volt egy vak ablak, mint kivol megh araniazot lada: Ezt Caffius vitez es hadnagj velven hogj kencz vagion benne fel teőrj. Es olj pokol dōhos Bel io kj beleőle, hogj nagj dōgh halalt Berecz ez

cgeß orßagban. az Czaßar nepeben elik es haßaig Romaban [lehuza : menven]
 Jóven, minden orßagok tartomaniok, es varasok el deógletenek az
 Lib : 7 had nepeteol mind Romaigh. Diczerj az Eufebius az Alexandriaj keresz-
 Cap : 22. tieneket, lokan ugj mond az mi attiank fiaj kőozól az eó nagj feretetek
 méat nem Bantak magokat, hanem eőzve ütettek magokat, es minden
 magokra valo gondvifeles nélkül, az betegkekhez lattanak, es azoknak Chrüs
 Berent gongiakat véfelven, l-giogitvan volek eggiut megh holtanak, es nagj
 keßen maínak beteglegevel megh telven, es az dőgot felé barattiokrol realok
 vonvan. ||

Es az niavalakat Babad akarattiók Berent magokra veuen lokan kik az
 betegkekkel bantanak, es eőkeót uigastaltak meg holtanak, amazoknak halalokat
 magokra veuen. De lam mi magonkis lattiúk hogj egjmaírol az emberck el
 deógletenek.

Maíodik kerdes ?

Ha ragado az mirigh kikre ragad, es kiken fogh F. Ne veílic íenkj hogj
 főtetben valo verekedő keze legien az mirigh az Istennek, mint ha nem latnaia
 kit fuit megh velle, íem egj törtenet ízerent valo dolognak ne aliczak az em-
 berek, mert lattia l-tuggia az Isten kit kell vele megh vernj El ragad azrt de
 csak azokra az kiket Isten uagj az hívek kőzul, uagj az hutotlenek kozul,
 aual ki akar az vilagbol vennj. Mert bizonj ez hogj giakorta az Isten az
 híveket az huteótlennel az bñwtetelben eólve íozza mint Danieít az rabíag-
 ban az teób neppel Jobbot es mind egieb Bent prophetakát, Noha kíwlombozo
 okokert mongia ezt Eufebius [ítt megszakaí a szőveg.]

Más kézzel : M. T. CICERONIS DE SOMNIO } SCIPIONIS. Ex libro de
 RE. P. SEXTO. [Tőbb ninc ; utána egy levél, melyen u. a. kéz írásával latin
 szőveg volt, kívágva.]

2.

Az keresztieníseg[nek]rwl ualo kerdeskedes ?

Kereftien uagie ? kereftien uagiok. miuel bizonítod ? Azzal, hogj megh
 kereftelkettem, attianak, íúínak es ízent leleknek neueben, es híízek az íesus
 Chrusban.

Tobbel miuel bizonítod ?

Azzal hogj tudom az kereftienílegnek fondó[mento]mat.

Hani dologban íwgh az kereftienílegnek fondomentoma ?

Eóíben. Melliek azok ? Elfeő az tíz paranczolat. Maíodik az Credo. Har-
 madik az mi attiank. Negiedik az kereftíleg, Eóíodik az Vrnak vegh uoczoíraia.

Mellik az kereftienílegnek elfeő fōíndome]nt[om]ja ?

Az tíz paranczolat. Miczoda az tíz paranczolat ? Istennek bezedé, meli
 megh tíltia az gonofzt, es az ío czelekedetet paranczollia.

Ki atal ada ki Isten az tíz paranczolatot.

Moííes atal. ket kő tablan az Sina heíínek teteiben.

Mire tanít az maíodik tabla ? Istennek tízteleíre.

Han paranczolat uagion az elfeő tablan ? Harom. Melliek azok. Elfeő
 egi ístnt íigh. Íl. Az Istennek neueuel gonofzul ne elj. Harmadik innepet
 ízentelj.

Hani paranczolat uagion az elfeő tablan.

Het. Melliek azok ? Elfeő Attíadat es aníadat

[ítt megszakaí a szőveg ; az írás gondosabb, de u. a., mint a »Mirigh
 halalról« szóló elmélkedés. Másik lapján a levélnek más kézzel, mint a cím-
 lapi Szent Mariai János v. Szentpéterj kezeírása, következik ez a bejegyzés :]

3.

Inuitatio ad Conuiuium Nuptiarum.
Vngarico Idiomate.

Vitezló vram es tífzelendo barátom, közönetemet es magam aianlasat irom keg[yelmed]nek, miért hogj Istennek engedelmebol es kegielmelegebol, ez iouo [lehúzva : farfangan] aggják haza az mi attiank fiat patoczi Margitot, az vitezlo patoczj Miklos leaniat, az vitezlo Tomorj Egjednek Czuczó lakozonak. Annak okaert kerem Vrafagodat mind az Vrafagod feleségevel egjetemben, az felol megh nevezet, meniegzonek napjā legjen ielen Vrafagod, melj ielen letevel ekeficze Vrafagod az mi lakodalmonkat, melliet mies barátfagos [jav. *nkal* volt előbb] szolgálatlalt szolgahafsonk megh Vrafagodnak. Vegezetre io egefseget keuanonk Vrafagodnak. Vele [így Vale helyett] feliciter. ||

4.

Bodogh ember kinek eő hazaban, faia bouon uagion oduarabā.
Nagi lafnakia eő vetet agiaban.
Ez illý ember az hideg teöl nem fel, cellaiabā giōniōrwfegben el,
mert az hidegh eő hazabā nem fer.
Vagion nekj baran bōr kontofe, alul felol nekje bellefe. fot
kapczauul rakua fekernieje.
Eő keBeben uagiō Bep keftiwe. Nagj pupofon felall eő Búvege.
abbol tecczék nekj legenlége.
Nem fonniaftia [lehúzva : foha meg] hidegh eő orczaiat, Nagj uig keduel
Buti tūzhoz hatat, hafon fekue emelj korfoiāt
Baratinak teőltene poharat, ha lakoznek fok penz tarfoliaban.
hai denommal kj altia Bomfeggjat.
Nem akaria karat barattjanak „ Czomorleltol felti Begin
tarfat, azert tartia fok level az hafat.
Nem kel nekj lenkj gazdagfaga, hogj nincz penze azt
igen ohaitēa. az chezelt fem igen kevannia.
Vrafaghoz femmi kedven ninczen, mert nem toltēek rea
Búvegh vetve, egj Niars hwrka iob eő nekj Bútue
Ha akaria efék vagj alufék, ha fel kelés ugjā csak
vai ufék, awal bizoni igen kiczint hēzék.
El tauozzal tōlem io barátfagh, nekem nincz fam hanem
nagj boBúfagh, ez hidegteöl csak nagj niomo-
rufagh.
Bodogfagot kjt nalad nem banok, csak az eggiet Bi-
vemben ohaitok, en ez teobbit te noked aianlō.
Az koplalaft teőled nem kevanō Bent ašoni ugj fegelliē
baratō, ha penzed nincz teőled el nem lopom.
Az kj Berze vagion fazodafban, egieb Jambor uigh az me-
legh hazban keczke modra tombol eő hazabā
Ezer eőt Bas es az . 87. fapododuan az atkozot
hazban, decembernek legh elfō hetiben.
Az Berzoiet konnien . megh talalod, vak Bemed
del eőtet meg lat hatod, ha kerefed nalad
legjen botod. ||

5.

AD Notam. Irgalmassagh.

Allapatomat ielentem, nevemet el nem felejtem, hűfegem
rol emlekezem, vandornak magā efmerem.
Szűk tafkam etkem Bep Bold fű. Italom igen keferű, ruhā
oli foltos fok Binű, csak nem eBen megh az tetű.

Mekor Vrak odvarabā, fei binak Bep tornaczokban
hogj enekelliek nagj uigā. hatā víket ige gjakrā

Olj igen engē téltelnek Bep tifta Boual illetnek.
ha mentē magā veretnek, czeber rudō csak
kj vetnek,

Las iflak ezen nevetnek, ven emberek emlegetnek
Bep kegjelsek ugj Őemlelnek kjk csak rajtam
keőniorulnek

De mit mongiak hűlegemről, torkomhoz hailo mertekrol
harō ejteles tegezbol, itatnak engem egjedol.

Oh bort elegjten vezzel, az gazda iol tart retekkel.
torkomat molfa Őos vezzel, feicmet kapolta
level.

Vegan nagiokat rikkantok, lenkitol femmit nē tartok
fok orfagot elol hozok melleekrol imigjen
Bolok.

Alnok tarlok az kik uattok, iart kolt vlamot
tuggjatok, azt megh nem tagathattjatok, hogj
voltam vandor tarlotok.

Igen kemenien hűß hetben, vßem az mivet er ;
delēben, de nem lokara elmemben, megh ia-
kalkodā teftemben.

Mefter valek az kō miben, de nagj kart teon
en teftemben het napigh fekűvem az hevben.
megh vnam magā az hetben.

Indolek magiar orßagban, falek gjarto lok kalsabā.
onnet el Bokem tokajban . mert modot lelek
dolgomban. ||

H[o]gj kedvem lon az czatara, iovek erdeleben patara, rofdas
kardō oldalamra, kotem tarifniam niakamra,

Az czaplarhoz be hēvanak, kozepin Őepefi piacznak, penzemtol
cot megh foztanak, eb kofonie megh totoknak.

Le vetem vetem [igy] farga czifmamot, vlnak ereftem lovamot,
lovam ragada magamat. csak nem lakalta neakamot.

Jutek vafarnap Szakmarra. talalek iambor gazdara. el lopa
louam lattomra, megh oda vagion ozara.

Dwrgo barlobaft talalā, Koßos¹ teft fabeant ot latā, el vouek
kenieres talfkam, teobbe nem latnā fogadā.

El be iovek . Kolofvarra, talalek Bep magh bűzara, akarā
vinni patara tehat igen² fen az ara.

Akadek io baratimhoz, hafsugh hafartos lukaczhoz,
az iffiu vandor Janofhoz. hat iol tudnak az lopafhoz.

Kottlegem el fogiot vala, kartiara vestettē vala, az
czaplarnak³ adolsagban, Ruhamot⁴ vetem niakabā

Embertelen leon magaban, megh fem keőßene bűuabā
borat megh ittam tarlimmal, el Bokem io baratimmal.

Nagj koplalaft eotth Őenvettem, Kolofvarra hogj be mentē
az kodulaft legienlettem mit el hullattak fel lettē.

Ehiomra femmit nem eőttem verőfenien megh restolttem.
az italtis meg тұrbettem, mert en ferit nem tehettē

¹ Századok, 1882. 36. 1.: Rostos.

² Itt egy szó lehűzva.

³ Lehűzva: attā.

⁴ Századok, 1882. 36. 1.: Czuhamoz. Javitással.

Kerdezem Sokadalmokban, adnake bovon az Boban, teol-
 czetek innom azomban, ehetnem parejos hufban.
 Haj haj pridem megh vakoltam, minden haznal hafarkottá
 voltis ninczis kjaltottam, haddis viddis nē hallottá.
 Ez Eneket Molduaban : Berzek kenczes Koloivarban
 Simandō Egren Tokajban, vandor uczaban Balabá.¹

Közli: DÉZSI LAJOS.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND ÉS KOVÁCS LAJOS LEVELE BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓSNAK.

Apr. 22ⁿ 845 Berencze.
 328. j. Apr. 27^{én} Vsz: 28.

Tisztelt Barátom!

Már a' szó legszorosabb értelmében lélekvádokat kezdek érzeni, hogy olly hosszas idő óta körülményeimről és a' Sibóra menetelem halasztásainak okairól, tégedet nem tudósítottalak.

Én Februar végen elindultam Kolosvárról, hogy egy pár napot N: Bányán töltvén, onnan egyenesen tiszteletedre siessek: de szándekomat a' mostoha időjárás megghusította. Mint tudod erős hideg után gyors olvadás következett; az utak járhatatlanná lettek; a' Szamos kiáradott és elszakita minden közlekedést Sibóval. Mihelyt a' sár annyira szikkadott, hogy az országuton járni lehetett, Kol'svárra Wesselényi Ferencznek egy levelet küldöttem, melyben kértem őt, hogy mentsen ki nálad, hosszas késedelmezésemért. Nem tudom: vette é ő ezen levelet 's te izenetemet?; mert gróf Serényitől, ki akkortájt rándult be Erdélybe, hallám, hogy Ferenczék már nem voltak Kolosvárt, hanem Drakban.

Most az idő már jó és én minden perczben indulhatnék; de viszont más akadály gördült el[ém]. Ugy egyeztünk meg t: i.; hogy Kovács Lajos és Eötvös Miska is velem jöjenek; azonban közelget a' || Nagy-Károlyi közgyűlés és tárgyai nevezetese; mert a' főispáni hivatal iránti új intézkedések minden aggodalmokat fölzaklattak és az ellenzék' erélyes föllépését tették szükségessé: ennél fogva Kovács Lajos és Eötvös legalább a' gyűlés elsőbb napjain telyességgel nem távozhhatnak. Kénytelen vagyok tehát én is május 5^{éig} várni. Reméllem: szives barátságod nem fogja azt, sem hanyagságnak sem szőszegésnek magyarázni, mi a' körülményekből olly természetesen folyt. —

Egy kérésem van még hozzád:

Ugy hallam, hogy Jósika Miklós Muncsel' eladása iránt téged' hatalmazott föl. Nagy-Bányán létemkor Thurmann* (a' Kovács Lajos napája) azt mondá, hogy ő szeretné a' zálogsommában átvenni; olly feltétellel, hogy hat ezer forintot most májusban fizessen le, a' többi őszveget pedig igen rövid terminusra. Ha csakugyan az egész zálogár

¹ Századok id. h.: szálóban.

letételét akarná most rögtön Jósika Miklós — mint észrevevém — Thurmanné arra is hajlandó volna. Méltóztassál tehát engemet néhány sorban arról értesíteni: mennyi a' zálog summa? rögtön kell é az egész kifizetni, vagy egyrészt néhány hónapig várnak?, hogy május negyedikéig ezen vásár iránt Turmannétól határozott választ kaphasson és vihesse Sibóra.

Tisztelőd, barátod

Kemény Zsigmond sk.

* NB. Thurmanné a' Cserei Mihály árvái számára, kiknek ő a nagyanyok, 's kiket e' jószág örökösödésileg illet akarná kiváltani.

2.¹

Kovács Lajos levele Wesselényihez.

Méltóságos úr!

Miután napam többszöri sürgetésére Kemény Zsigmond barátom a' muntseli ügyet megemlítette, szükségesnek látom annak fölvilágosítására némelyeket felhozni. B. Józika Miklós mint tudom Muncselt eladóvá tette. Napam egyenlő feltételek mellett elsőséget kér és pedig olly okból melly neki mindenki előtt tán az elsőséget jogossá tenné. A' jószág Cserey Miklostól exequaltatott Patakinak, következőleg egyesesen illeti Cserey Mihály árváit, napam unokáit, kiknek számára történik a' kiváltás. Mostani vevője Pásztor Ferencz, ki Berzenczey Miklós neve alá bujva annak feles supperadditiot ígér, 's a' jószágot megterheli. Berzenczey Miklós e' lépése sem nem jogos sem nem atyafiságos, mert az illetők közt most történt állapotást szegi meg. Ugyan is meghalván a' télen Cserey Miklós, Makrayné, Berzenczeyné 's feleségem mint a' 3 testvér képviselői abban egyeztek meg, hogy jövődő bonyolódások kikerülése tekintetéből a' Cserey Miklós zálogban lévő javain megosztozzanak, hogy sem terhelésben, 'sem váltásban egyik a' másikat ne háborgassa. Az osztály határideje most Sz. György napja lett volna, de én dolgaim miatt egy ideig nem szabadulhatok. Tehát épen midőn arról van a' szó, hogy megosztozzanak, az osztály alá tartozó jószágot terhelni sem nem jogos sem nem atyafiságos cselekvés. Én irtam Berzenczeynének és Makrayénak (így) kérve atyafiságosan, Miklóst tiltanak el ezen trafícától. Mí sikere lesz, nem tudom. Minden esetre Napam azon legokosabb expedienst találja, hogy hasonló föltételek mellett a' vásárt meg ajánlja. Így legalább a' jószág teher nélkül kerül osztály alá 's kinek jut annyiban ismét kiválthatja vagy illetőleg megtarthatjuk. — Méltóságodnak nem kell ajánlanom olly árvák ügyét, kik minden esetre jobb sorsra érdemesek, mint minőt nagyaty-

¹ Ugyanazon levél 3—4. oldalán írva. Felibe írva Vsz. Apr. 28.

jok készített, atyjok nem birt eltávoztatni, 's mellyen némileg enyhíteni nekem is feladatomul jutott.

Azon reményben, hogy Méltóságodat közelebbi héten tisztelhetem bátor vagyok azon kérdést is tenni: megérkeztek e Deák Ferencz, Klauzál, Kossuth már Zsibóra 's meddig mulatnak még ott? mert noha gyűlésünk felette fontos, de úgy hiszem határozóbb fontosságú dolog mostani időben ezen hazafiakkal a megyék jövődjé iránt értekezni Méltóságod társaságában mint gyűlésezni. Ezért ha a' gyűlés a' velek való találkozhatásnak akadályul szolgálna inkább a' gyűlés (így) mulasztjuk el. — ki mély tisztelettel vagyok

Méltóságodnak

tisztelő szolgálja

Kovács Lajos.

(Eredetije a Br. Jósika-hitbizományi levéltárban.)

Közli: DÉZSI LAJOS.

IRODALOMTÖRTÉNETI LEVELEK A GRÓF TELEKI- CSALÁD GYÖMRŐI LEVÉLTÁRÁBÓL.

(Második és befejező közlemény.)

6.

Méltóságos Gróf, Cs. K. Kamarás, nagy tiszteletű Uram,

Erdélyi Leveleim Döbrentei barátom kezében vagynak, hogy még egyszer tekintse végig, minekelőtte sajtó alá adatnak. De annak végig tekintését a' Méltós. Gróftól is alázatosan kérem, jól emlékezvén, melly idvezséges vala az az intéz, a' mellyet nekem e' részben már egyszer adott volt. Az itt teljesítve van, 's Erdélynek ismérete Bévezetésképen van elébe téve a' Munkának a' Bethlenek' elágazását pedig a' Toldalékba vetettem által, minthogy ezek a' Levelek tónusát meg szakasztották volna. Ne vonja el a' Méltós. Gróf most is segítő kezeit tőlem, 's méltóztassék dolgozásomat a' javulásra minél érdemesebbé tenni. A' tisztos szászokat, Nemzetünknek ezeket a' gonosz zselléreit, kik az Erdély' Dietájin széket ülnek, és még sem akarnak Magyaroknak tartatni, sőt azt vitatják, hogy ők még ma is Németek, nem bántom ugyan, de kitör belőlem, hogy őket nem szerethetem. Ki hitte volna, hogy a' szeretetre olly igen méltó Seivert Úr olly rettenetes Német! olly rettenetes Szász! olly rettenetes Nem-Magyar!

De ezenfelül még egy indúlatos kérésem van, 's könyörgök a' Méltós. Úrnak, méltóztassék lelkének szerénységét a' legszentebb tartozásért elnémitani. Én ha Teleki volnék, kevélykedve emlegetném nagy őseimet. Pirúlva vallom egy nagy vétkemet: sehol nem akadok papirosaim közt azon Genealogiai Jegyzésre, mellyet a' Méltós. Gróf kedves Atyja Ura nekem e' végre dolgozott. Nem veszhettem-e: de

eltévedett. Dolgozza - ki azt a' Mélt. Gróf, rakja - fel mindenik Telekinek viselt hivatalait, lakását, születése' és halála' napjait, 's érdemeit, mellyek méltók hogy emlékezetben maradjanak, nem hogy vele a' Teleki-ház ragyogjon, hanem hogy a' Nemzet most is már, később pedig még inkább ismerje. Nagy fogyatkozása volna Munkámnak, ha ez elmaradna, s bízom a' Méltós, Gróf' kegyességéhez, hogy meg lévén győzve szándékom' tisztasága 's tiszteletem' hivsége felől, mellyel a' Telekiek eránt általjában, de legszorosabban a' Sámuel és József nevek eránt viseltetem, kérésemet nem lesz idegen teljesíteni. Kevélykedjék a' Méltós. Gróf nagybátyával, nagyatyjával, atyjával és ennek testvérével. Az Olvasó úgy sem fogja tudni, ki tollából folyt a' legigazságsabb magasztalás.

Most Szalluszt fogja - el gondjaimat, az én legkedveltebb Munkám, de talán épen - ezért egyyike a' legszerencsétlenebbeknek.

Maradok alázatos tisztelettel A' Méltós. Grófnak alázatos szolgálja Széphalom Septemb. 16 d. 1822.

Kazinczy Ferencz.

Sámuel oda van. Sokáig engedte nekünk az ég. De miért kelle ENNEK még most is meghalni! Cserei Miklósnak épen most veszem levelét. Ő is ezt kesergi. 'S hányan azon felül!

Papiron.

7.

Méltóságos Gróf Táblai Báró és Fő-Curátor, nagy kegyességu Uram,

Egy tüdőgyulladás, melly napjaimat eloltani készült, de a' mellyből szerencsésen kiszabadúltam, megfoszta engem azon rég olta nyugtalanúl óhajtott szerencsétől, hogy a' Méltóságos Urat láthassam, 's magamat 's sok gyermekimet kegyességeibe ajánlhassam. Azt, most még ágyban fekvő beteg, csak levelem által tehetem. De fogadja - el a' Méltós. Gróf Úr azon nevezetes nap, a' midőn egy nagy tekintetű hivatalát kezdi, az én hódolásomat is, 's méltóztassék elhinni, hogy abban az egész sokaságban nincs egy is, a' ki a' Méltós. Gróf Úrtól többet reményl és vár. Teleki vállalja azt vállaira, 's az a' Teleki, a' ki méltán viseli azt a nevet.

Erdélyi Leveleim egészen új formába öntve mennek nem sokára a' Méltós. Gróf Úr kezéhez, 's talán Sallustommal és a' Cicero némelly Beszédeivel. Reménylem Novembernek elején Pesten lesznek. Az elmúlt terminuson igazságtalan, sőt erőszakoskodó sógorom engem arra kényszerite, hogy három hetet töltsék Eperjesen. Felejtván hogy Octób. 27 dikén hatvanhatodik esztendőmbé lépek, hozzá fogék a' Cicero leveleinek fordításokhoz; és ha Wielandnak abban sokat köszönhetek is, reménylem az én fordításom hivebbnek fog ismertetni mint az övé.

A' Méltós. Gróf Úr levelét Júniusban vettem, és sok hasz(n)át láttam.

Ajánlom magamat nagy tekintetű kegyességeibe 's maradok alázatos tisztelettel

A' Méltós. Gróf Urnak alázatos szolgája

Széphalom Octób. 8 d. 1824.

Kazinczy Ferencz.

Viztől erősen megrongált papíron.

8.

Méltóságos Gróf, Táblai-Báró Úr, nagy tiszteletű Uram!

Itt nyújtom - által a' Méltós. Gróf Urnak Erdélyi Leveleimnek egy régiebb, és a' legújabb dolgozását, azon alázatos kéressel, hogy annak minden tévedéseit olly kegyesen is bölcsen is, mint már egyszer, kimutatni méltóztassék. Mert ha Előbeszédemben a' sok Igazító ellen fájdalmasan panaszkodom is, panaszsom bizony nem a' Méltós. Gróf Úr' igazításai ellen van intézve. Azoknak elfogadása, követése, mutatja, hogy én azokat tiszteltem. Hálásan vallom, hogy Munkám azok által sokat nyert.

Különösen arra kérem igen aláz.(atosan) a' Méltós. Gróf Urat, hogy a' Teleki ház' czikkelyét nagy gonddal megolvasni, minden botlást megigazítani, a' hézagokat kipótolni, s' az előadást kibővíteni méltóztassék. Tudom én, melly kedvetlen dolog magunk felől szólni, vagy csak az is, midőn mindeneknek szeméit magunkra látjuk vonva. De homályban ülni csak a' kicsinyek privilégiuma, 's a' Méltós. Gróf Urnak szoros tiszte mind elődjei mind maradékai eránt, hogy aláz.(atos) kérésemet teljesítse. Szeretném én a' Teleki házat, melly eránt örök hálával tartozom, azon vallásra kényszeríteni, hogy felőlök hivebben, igazábban még senki nem szóllott; 's azt hiszem, hogy a' később idők nekem köszönni fogják, hogy a' Koronaőr' képét nekik úgy adám, hogy azt a nagy embert mintegy elevenen láthatják magok előtt. Ha e' részben Thaisz Úrral fogna parancsolni a Mélt. Gróf Úr, kérésemet szerénységének megsértése nélkül teljesíthetné.

A' régiebb MS. csak azért megyen együütt ezen ujjabbal, hogy a kettő Igaz Sámuel Ur' kezébe küldethessék, mert nem lehetetlen, hogy ha majd ez az ujjabb MSt a' Censor kezébe adja, ez kívánni fogja Igaztól, hogy mutassa - elő ezen régiebbet.

De minekelőtte ez Bécsbe küldetnék, akarom, hogy azt Bibliothecarius Horvát István barátom is megolvassa. Ez a' széles tudományú férfi nékem sokat mondhat, a' mit Munkámhoz adjak. Méltóztassék tehát a' Méltós. Gróf Úr az újabb dolgozást Horvát Urnak ide zárt levelemmel által adni, 's ha majd Horvát a' MSt visszaadja, mind a' két explt Bécsbe küldeni, de nem a posta szekeren, hanem valamely biztos alkalmatosság által, mellyre Pestről minden pillanatban van mód. Thaisz Úr nekem e' részben sem fogja megtagadni szolgálatját.

Ezen kéréseim mellé, engedje-meg a' Méltós. Gróf Úr, hogy még néhány más kéréseket is tegyek. —

1. Mélt. Zejk Assessor Úr; kit arra kértem vala meg, hogy a Maros Vásárhelyi Bibliothecából számomra másoltatná le a' Hunyadi Mátyás Király' képét, azt felelé nekem, hogy a' tájon most képiró nincs; de azzal semmit nem vesztek, mert a képet Budán találhatom gróf Mailáth József Cam. Praes. Excnál. — Én ezt a' képet az Erd. Levelek elébe szeretném tétetni, 's azért is, hogy tolja-el a' Hébe vét-két, ki a Magyar Király helyett nekünk valamelly sváb arczot ada. De a' Kolozsvártt született Mátyás az Erd. Lev. előtt állana nem méltán. — Ejtse tehát, kérem aláz. a' Méltós. Gróf Urat, szerét, hogy a' Mailáth birtoka a' Méltós. Gróf Úr Bibliothecája számára is másoltassék, 's ha az majd meg lesz, engedje-meg, hogy arról Blaschke nekem is dolgozhassa a' rezet. Bth. Horvát urat is megkértem erre, méltóztassék tehát a' Méltós. Gróf Ur vele egyget érteni. —

2. Erd. Leveleim mellé én fac-similéket szeretnék metszetni. 's e' végre bírom ezeket:

1. Bocskay István.
2. Bátori Gábor.
- 3., Bethlen Gábor, 's első 's második felesége.
- 4., Rákóczy György és Lórántffy Susánna.
5. — — a II. és Bátori Sófia.
6. — Ferencz az I. és Zrinyi Heléna.
7. Rákóczy Ferencz a' II.
8. Kemény János
9. 10. a' Két Apafi. —
11. Thököli Imre.
12. Caraffa Antal.
13. Bethlen Ferencz
14. — János
15. — Miklós } Cancelláriusok. —

De nem bírom a' Lengyel Király Bátori Istvánét 's a Rákóczy Zsigmondét, a' Barcsai Ákosét, Rhédey Ferenczét. — Nem a' Teleki Mihályét. — A' Méltós. Gróf engem véghetetlenül lekötelezne, ha megengedné, hogy Ponori Thörök József ezeket, és a' mik ehhez hasonlók; nekem a Méltós. Gróf Urtól lemásolhassa. Énnékem az effélékben abban áll az egész fortélyom, hogy a' Kézírást az ablak'-üvegének nyomom, arra velin papirosat teszek, a' nevet ólommal a' velinre által viszem, 's akkor az olmozást tintával festem be a' szerint a hogy példányom kívánta. Ponori szépen ir, és így erre kevés gyakorlás után alkalmas leszén.

Ötödik hete hogy ágyban fekszem. Felette el vagyok gyengülve. De a' dolgozni szeretőnek betegségében is öröm a' dolgozás. Most Szalustomat készítem nyomtatás alá. Annak 's a' Ciceró Beszédjének 1825. el kell hagyni a' sajtót, 's csak hamar az Erdélyi Levelek után.

Nem hagyhatom -el leveletem a' nélkül hogy el ne mondjam a' Méltós. Gróf előtt, hogy a Hébe engem megtisztelő része felől én mind addig semmit nem tudtam, míg azt két nyomtatványban nekem Igaz megküldé. Ha ezt sokan nekem hinni nem fogják -is, örvendek leg-alább, hogy a' Méltós. Gróf Úrnak pirulás nélkül mondhatom.

Csak akkor látam a' Zrinyi képét is a' Hébe előtt, mikor már arra sem volt időm, hogy a Zrinyi életéből az utolsó lapot kivágas-sam. Az nem a' szigeti hős Zr. Miklós képe, hanem a' Krusaneczi erdőben szerencsétlenül megholt Zr. Miklósé, 's Krafft ezt az 1664. elholt Miklóst festi az 1566. megholt hős helyett. A tévedést bému-tatván a' Nádornak Generalis Gróf Beckers által, 's levelem mellé záram a' bizonyságokat. Lett volna lárma, ha Krafft a' szakálatlan Zrinyit adná a már kész vásznan.

Ajánlom magamat a' Méltós. Gróf Úr kegyességeibe, 's maradok hív tisztelettel

A' Méltós. Gróf Úrnak alázatos szolgálja

Széphalom Octób. 30 d. 1824.

Kazinczy Ferencz.

Egy ív víztől rongált papíron. Más kézzel megjegyzés: 21 Mar-tii 1825.

9.

Méltóságos Gróf, Táblai Báró, Fő-Curátor Úr, nagy tiszteletű Uram!

Nyalábomat Kazinczy András és József öcsém, amaz az atyám testvérenek unokája, ez a' testvéremnek fíja, mind ketten Jurátusok, fogják a Méltós. Gróf Úrnak általnyujtani. Ajánlom őket kegyességébe, 's alázatosan kérem, méltóztassék lelkeikbe szikrát vetni. Esztendő előtt hagyák -el mind ketten Patakot.

A' leghivebb tisztel[ette]l maradok

A' Méltóságos Gróf Úrnak alázatos szolgálja

Széphalom Novemb. 2 d. 1824.

Kazinczy Ferencz.

Nagyon rongált, vízfoltos papíron. *Kívül:* 21. Martii 1825.

10.

Méltóságos Gróf, Táblai-Báró, nagy tiszteletű Uram!

Méltós. Gróf Dezsőffy Úr Februárius 14 d. indul Pestre. Esede-zem alázatosan, méltóztassék általa Erdélyi 'Leveleimet nekem vissza-küldeni, hogy végig-futván rajtok még egyszer, 's a' magok helyeikre rakván azon toldalékokat, igazításokat, változtatásokat, melyeket a' Méltóságos Gróf Úrtól is, 's az Erdély' fíjától Ponori Török Józseftől, várok, és még egy engemet szerető férjfiutól, kit én a' legtudósabb

Magyarnak szoktam nevezni, végre sajtó alá adhassam. E' dolgozásom a' Méltós. Gróf intéseinek egyszer már sokat köszönhetett: bár most is úgy javúlhatna megint.

A' Kassai Minervának most rakják első ivét. Ellinger nagy titokban kereste rá a' privilégiumot, 's mi, Kassán és Kassa körül lakók, csak akkor tudánk szándékát, mikor a privilégiumot megnyerte. Csuda czímje 's csuda formátuma mellől elállani nem mer és nem akar. De reményilem Olvasóji megbocsátják neki ezt, ha majd a' lelkes, tudós, és szépízlésű Előbeszéd' Íróját hallani fogják. Minerva olly vastagságokat engedni magának, mint az Aspásia' Recenziója a' Tud. Gyűjtben, nem fog, 's a' Nyelvtörők' ellenségei örömmel fogják olvasni az Előbeszéd' tanításait, de el is pirulnak bölcseségekért.

Ajánlom magamat kegyes indulatiba, 's maradok a' leghivebb tisztelettel

A' Méltós. Gróf Urnak alázatos szolgálja

Kassán, Január 28 d. 1825.

Kazinczy Ferencz.

Víztől rongált papíron, kívül: 28. Martii 1825.

11.

Méltóságos Gróf, Táblai Báró, nagy tiszteletű Uram,

Mélt. Gróf Dezsőffy József Úr ma nálam hált. Martzius elsőjén indul Pestre, 's ha a' rossz utak tartóztatni nem fogják, 5 dben már ott lesz. Talán a' Sasnál fog meg szállani, a' Hatvani úczában. Tiszteletét a' Méltós. Urnál bizonyosan fogja tenni: de én, a' ki általa várom mind Erdélyi Leveleimet, mint Döbrenteitől Yorickom' újra dolgozását: szükségesnek tartám ezt előre bejelenteni, hogy a' két nyalábot Mélt. Gróf Dezsőffy Úr általvehesse. Méltóztassék, alázatosan esedezem, azokat készen tartani.

'S végre ez az esztendő nekem is megadja azt a' régen óhajtott szerencsét, hogy a' Méltós. Gróf Urat személyesen tisztelhessem. Az Eperjesi Tábla febr. 11 d. hozza egy részben igazságos ítéletet feleségem' perében a' bátyja ellen, ki hűgait, az atyja által szerzett és az atyja által mingyárt elholta után (1810) felosztzni paránsolt jószágából egészen kirekesztette. Minthogy a' haszonvétel feleségemnek nem az atyja', hanem csak az anyja' halála olta ítéltetett ide, én az ítéletet appellálám, 's Májusban, Juniusban Pesten leszek. Akkor a' Méltós. Gróf Urnak mint Birámnak is könyörgök igazságos keresetemben kegyességéért.

Alázatos és hív tisztelettel maradok

A' Méltós. Gróf Urnak alázatos szolgálja

Széphalom Febr. 24 d. 1825.

Kazinczy Ferencz.

Víztől rongált papíron. Kívül: 21. Martii 1825.

12.

Méltóságos Gróf, Fő-Ispány és Táblai Báró, nagy kegyességű Uram,

Sietek bejelenteni, hogy én tegnap megérkeztem, de betegem. Tüdőgyuladást kaptam az útban, szerencsémre már Gödölő körül, 's tisztelt barátnémnak Tekint. Bártfay Lászlóné Asszonynak gondjai alatt lévén, reményilem hogy holnap után tiszteletemet fogom tehetni Nagyságodnál. Most annyira el vagyok gyengülve, hogy szólni is alig tudok. Addig is ajánlom magamat Nagyságodnak kegyességeibe 's maradok hív tisztelettel

Nagyságodnak alázatos szolgája
Pesten Febr. 10 d. 1831.

Kazinczy Ferencz.

Papiron.

X. Horvát István levelei.

1.

Méltóságos Gróf, és Táblai Báró Ur, Kegyes jó akaró Uram!

E' tsekély Könyvtskével figyelmet akarván gerjeszteni a' Hazában, mindenek előtt szükségesnek találtam: hogy azt főképen Méltóságod figyelme alá ajánlani bátorkodjam, ki bő olvasása és ditső hazafisága által leginkább megítélheti, mit nyomhat, vagy nem nyomhat idővel igyekezetem?

Méltóztassék tehát kegyesen fogadni kisded ajándékomat, 's a'ról meggyőződve lenni, hogy megkülönböztetett tisztelettel vagyok

Méltóságodnak alázatos szolgája
Pesten Decemb. 28-dikán 1825.

Horvát István.

Víztől rongált papiron. *Kívül:* szoval feleltem.

2.

Méltóságos Gróf, Udvari Referendárius és Elölülő Ur, Kegyes jó akaró Uram és Pártfogóm!

Meg fog Méltóságod, úgy reményilem, engedni bizodalمامnak, hogy ez számtalan foglalatosságai között egy kegyelemért velem együtt esedezik Méltóságod előtt.

Petrovits Fridrik kérelmemre nekem közelébb Berlinből egy pár könyvet küldött, mellyekért neki 11. azaz: Tizenegy Pengő Forinttal adósa vagyok. E' tartozásomat ohajtánám ki elégíteni, 's egyszer 's mind neki néhány forintot előre is küldeni, hogy további kérelmeimet ezentúl is saját terhe nélkül ki elégíthesse.

Azért bátorkodom tehát mély alázatossággal megkérni Méltóságodat, ne terheljék neki az ide zárt 40. azaz: Negyven Pengő

Forintot által küldeni. A' mi váltó bért érte fizetni kell, forró köszönettel kész vagyok megtéríteni. —

De, mivel Méltóságod kegyelmeiben még ezentúl is óhajtanék részt venni, 's nem sokára, mihelyest csak erszényem engedi, nagyobb summa pénzt is akarnék utána küldeni, még azért is igen igen buzgón könyörgök, nem lehetne-e Pesten a' Méltóságod Pénztárába időről időre némely summákat lefizetnem, 's ha lehetne, kinél kellene azt biztosan le tennem? Én testestől lelkestől kívánnék élni a' jó Petrovics barátságával utazása alatt hibázó Kutfőimnek meg szereztetésükre. Fájjalni lehet, hogy köz Könyvtáraink 's más Intézetek nem élnek a' jó alkalmmal. Tsak igaz, hogy mi, minden láрма mellett, tsetsemős korhoz közelítő állapotban vagyunk.

Elmenet Petrovitsnak Berlinig utasítást adni, a' mint tőlem ki tellett, el nem mulattam. A' napokban késedelem nélkül, mivel újra megszólított, ismét küldök figyelmeztetést utána. Nekem igen tetszik buzgósága és szorgalma. Kár, hogy az írásra több időt nem vehetek. Rettenetesen el vagyok foglaltatva, 's még is a' Supplexióktól többszöri esedezéseimre meg nem menekedhetem. Lássák, mit téznek Előjáróim. Hogy hasznót nem szülnek a' Nemzeti Előmenetelnek, azt az idő, ha talán későn is, el fogja velük hitetni.

Párisban most igen jó Könyvkeresőre tettem szert. Mindent szaporán felkeres, és oda könnyű módomban vagyunk pénzt küldeni. Bár ez elég volna, hogy pótolhatnám a' köz Könyvtáraknak hézagait. De reánk szegényekre nézve áll a' jó tanács: »Festina Lente«. —

Botsásson meg a' Méltóságos Gróf, hogy illy sok időtől megfosszottam, soraim által. Véget vetek azért esedezve, hogy hatalmas kegyelmével ezentúl is ápolgatni meg ne szűnjék, ki tapasztalt pártfogásába ajánlott megkülönböztetett tisztelettel maradok

Méltóságodnak alázatos szolgája

Pesten Martius 4-dikén 1834.

Horvát István

A' Széch.(enyi) orsz. Könyvtár Örzője.

Papiron.

XI. Kazinczy Ferencz levele Thaisz Andrásához.

Thaisz Andrásnak Kazinczy Ferencz szíves baráti tiszteletét.

Erdélyi Leveleimnek Bécsbe küldését Igaz Sámuel barátomhoz kénytelen vagyok tisztelt férjfi, Reád bízni, meg lévén győződve az eránt, hogy ezen alkalmatlanságomat nékem megbocsátani kész léssesz. De minekelőtte az Pestet elhagyja, kérlek, add által azt levelemmel, mellyet ide zárok, Biblioth. Horvát István Úrhoz, 's légyen gondod, hogy az kezedhez vissza térjen. A' régibb példányt kezedből ki ne add; azt csak azért küldöm, mert megeshetnék, hogy a' Censor Igaz által magának kiadatni kívánja. Igaznak tehát mind a' kettőt felküldd, és ne posta szekeren, hanem valamely Pestről Bécsbe menő hív ember által. Igaz lakik most Alte Wieden, N° 54.

Én a' Tud. Gynek régen nem adtam már semmit, 's nem hidegségből az Intézet, vagy a' tiszteletünket 's hálánkat érdemlő Trattner eránt, hanem azért is, mert nagyon el vagyok foglalta dolgozásim, utazásim, pereim által; el is úntam azoknak a' mi embereinknek a praecptoroskodásaikat, kik, semmi nevezetést nem adván még soha, másokat keféltetnek. Az a' mit te mondál 1823. a' XI. vagy XII. füzetben a' Nyelvrontás ellen, olly bölcsén van mondva, hogy igazabban és bölcsebben senki nem szólhat: de volt e arra szükség, a' mit az én Kedves barátom Döbrentei monda, ki új nevet is ada a' Neologusoknak — Nyelv törő — és a' ki attól fél, hogy a' *hetvent* mi is *hatvan és tiznek* fogjuk mondani. Nem csak a Neologiai Ultráskodás véték, és bolondság eggyzsersmind, hanem az Orthologiai Ultráskodás is az; ezt kellene meggondolni azoknak a' mi Tanítóinknak, 's a' mit Kulcsár olly Képzeltetetlen bátorsággal mondogái, és olly Képzeltetetlen hangesen; az legalább igen rendes. 'S nem szégyenel-e az az Úr az új Új szellem' bohóságán nevetni? 'S Guzmics neki Nyelvtörő! De ezt elég volt említenem. Csudálom a dolgot, de nem csudálom, hogy ezt a mi embereink teszik. —

Köszönöm kérésém' teljesítését a' Gróf Teleki László' képe' megküldésében. Azt a szép munkát egészen összetördeiték mig kezemhez juta, úgy, hogy papirosa ezer meg ezer hajtékokat kapa. El kelle vennem. Él szerencsésen, kedves barátom. — Széphalom Octób. 30 d. 1824. — életemnek már 60 dik¹ esztendejében.

Vízitől rongált papíron.

Közl: IVÁNYI BÉLA.

KOVÁCS FERENCZ IRODALMI HAGYATÉKA.

(Első közlemény.)

Kovács Ferencz irodalmi munkásságáról s annak kéziratban maradt emlékeiről több ízben volt már szó tudományos műveinkben — kéziratok munkáinak jegyzékét Szinnyi is közli *Magyar Írók* cz. művében (VI: 1214. h.) — részletes és pontos ismertetés azonban eddig nem jelent meg róla. Ezt a mulasztást kívánom ezúttal helyreütni, bemutatván a Kovács-kéziratok jelenlegi tulajdonosának, Beöthy Zsoltnak, engedelméből Kovács Ferencz munkásságát a maga egészében. Eredeti dolgozatai közül az érdekesebbeket közlöm is.

Kovács Ferencz² (1746—1819) irodalmi munkásságát a XVIII. század hetvenes éveiben kezdte, s legtermékenyebb korszaka a következő évtized volt; 1788 után írói heve lassanként hűl, de egészen el nem pihen, s még életének utolsó évtizedében is dolgoztatott. Valamint

¹ Helyesen: 66-ik. Szerk.

² Nevét egyideig Kovácsnak írta. Később azonban állandóan Kovácsnak.

maga az ember nem mindennapi jelenség volt, akként irodalmi működése is érdekes. Kovács mérnöknek készült; hogy hivatásának minél tökéletesebben megfeleljen, éveket töltött külföldön s onnan elméleti és gyakorlati ismeretekkel gazdagon tért vissza hazájába. Úgy látszik, szaktudományának elsajátításán kívül tudatosan törekedett műveltségének gyarapítására is, mert megtanult németül meg francziául s megismerkedett e két nemzet irodalmával. A külföldi irodalmakkal való tüzetes foglalkozás az ő lelkében is felkeltette az írói vágyat, s mialatt Pápán mint mérnök foglalatzkodott, szorgalmasan irogatott, verset és prózát, eredetit és fordítást. Buzgalmára nézve még a XVIII. század végének lelkes írói között is első sorban áll: egész köteteket tesznek ki dolgozatai. Egyik legjellemzőbb típusa a kor irodalmi férfainak. Érdeklődése, munkakedve, kitartása sokkal nagyobb, mint tehetsége, de ezt ellentétben kortársaival, maga tudja legjobban s ezért a maga gyönyörűségére dolgozik. Írói törekvései nem erősödnek dicsvágygá, munkái közül csak gyakorlati célú fordításait bocsátja közre, azokat is nagyon válogatva, mindössze kettőt. Az egyik: *Emberséges ember egész tisztje*, vagy oly makszimák, melyek szerént az ember magát e világban böltsen, okosan, Isten s emberek előtt való kedvességgel hordozhatja. (Francziából.) Győr, 1775. 8-r. 94 l. A másik szintén fordítás francziából, Gautier után: *Az utak, és utszák építésének módja*, melyet írt G. ur. Pozsony és Kassa, 1778. 8-r. 28, 215 l. Szinnyei még egy harmadik nyomtatott munkájáról is tud: *A fejedelmek és hazának jó barátja* avagy a jó polgár, s ez szerinte Pozsonyban 1779-ben jelent meg. A műnek könyvtárainkban nem tudtam nyomára akadni, s nem is valószínű, hogy megjelent. A munkának ugyanis megvan a kézírata Kovács irodalmi hagyatékában, épúgy, mint az *Emberséges ember egész tisztjének* meg *A pulpitusnak*, s míg ezeknél megjegyzi, hogy nyomtatásban megjelentek, amannál nincs ilyen jelzés. És a mi még fontosabb: mint legtöbb munkájánál, itt is kiteszi Kovács a keletkezés évét, ez pedig 1786, tehát hét évvel későbbi időpont, mint az állítólagos megjelenésnek Szinnyeitől említett éve. Eredeti és fordított költői művei közül csak egyet nyomtatott ki, Boileau víg eposzának fordítását *A pulpitus* címmel, azt is több mint egy évtizeddel az előbbi után. (Győr, 1789. 8-r. 136 l.)

Ez a fordítás, az abban a korban sokat emlegetett komikus eposz magyar tolmácsolata, Kovács legbecsesebb irodalmi alkotása, egyébként azonban kéziratban maradt munkáinak terjedelme és irodalomtörténeti értéke meghaladja a kiadottakét. Öt kötetbe egybegyűjtött kézírataiból egy érdekes, tiszteletreméltó egyéniség képe tárul elénk. Képzett szakember, a ki hivatalos munkái elvégzése után fönnmaradó szabad idejét — előbb Pápán volt mérnök, majd Dégen Festetich Antal jószágigazgatója — egészen az irodalomnak szenteli, olvas és irogat, főként fordít, nem a dicsőség hiú vágyától hajtva, hanem lelki szükségéből. Csak műkedvelő, de míg korának többi műkedvelője, nála nem egyszer kisebb tehetségű és műveltségű emberek, fölületes dolgozataikat sietnek a világ elé bocsátani, ő úgy érzi, hogy munkássága nem

érdeklí a közt s elrejtí a világ elől. Még azt a dráma-fordítását sem nyomatta ki (*Csalárd a szín*, Brandes német eredetijéből), melyet Kelemenék színtársulata 1793-ban színre vitt. Ez a tartózkodás és szerénység nem volt helyénvaló, de igen rokonszen vessé teszi a buzgó, szorgalmas író-t.

Az irodalom írántí érdeklődése hozta őt össze a kor mozgékonyabb írói egyéniségeivel; Kazinczy, Pétzeli, P. Horváth Ádám — maga is földmérő és író egy személyben — Csokonai tudomást szerezve írói hajlamáról és munkásságáról, megbecsülték igyekezeteit s levelezésbe bocsátkoztak vele. Kovács Ferencznek író-társaihoz írt levelei közül több fön-nmaradt, a hozzáírtak azonban — irodalomtörténeti szempontból becse-sőbbek — elkallódtak.

A mint az alább követező összeállítás mutatja, Kovács Ferencz irodalmi munkásságának, ha annak idején közrebo-csátja, lett volna jelentősége. De munkái irodalomtörténeti fontosságánál nagyobb az az érdeme, hogy a magyar írók egész sorának őse lett, a kiknek írói tehetsége kimutathatólag az ő írói hajlamában és buzgalmában gyöke-rezik. Nyolcz írónk ered a véreből: két gyermeke, Kovács Pál, a harmin-czas évektől kezdve hosszú ideig kedvelt novella- és színműírója a közönségnek, és Terézia, Literaty Jánosné; négy unokája, Ödön, Kovács Pál korán elhúnyt fia, a ki novellákat írt a Hölgyfutárba és francia regényeket fordított, továbbá Katalin leányának három fia, Beöthy Károly, a ki ifjú korában kezdett költői munkásságát csakhamar fel-cserélte a gazdasági szakíróéval, Beöthy László, az ötvenes évek ked-velt humoristája, Beöthy Zsigmond, a költő, beszély- és színműíró, pub-liczista; dédunokája, Beöthy Zsolt, és szépunokája, Beöthy László. A Rádayakon és Telekieken kívül nincs magyar család, a melyben az írói tehetség örökölt voltát ilyen világosan lehetne látni.

*

Kovács Pál irodalmi hagyatéka őt nagy negyedré-t alakú kötetbe van foglalva. Belső címlapja nem mindegyiknek van, megjelölésük-re tehát azt a címet kell használnunk, melyet a szerző utasítása szerint a könyvkötő nyomott a kötetek hátára. A kötetek nincsenek számozva s pontos időrendbe sem állíthatók, mert üresen maradt lapjaikra később újabb munkáit másolta, így egyik-másik igen messzeeső idő-kben kelet-kezett dolgozatait foglalja magában. Az a sorrend tehát, a melyben ismertetem az egyes köteteket, csak nagyjából tünteti fel az időrendet.

(1.) Erkölcsi oktatások.

A testes, belső címlapján szintén *Erkölc-si oktatások* címet viselő, lapszámokkal el nem látott, de ívjelző betűkkel fölszerelt kötet három művet tartalmaz; a háromféle papiros alapján nyilvánvaló, hogy a három munkát később, valószínűleg élete legvégén, 1818-ban, köttette Kovács össze. Az első és utolsó dolgozat címlapja, s a második dolgozat címlapján olvasható jegyzet ugyanis a kézvonások szerint egy időben készült, még pedig a harmadik dolgozat jegyzete szerint 1818-ban. A középső munka kézírata Kovács győri tartózkodásának idejéből való,

tehát a legrégibb köztük, a másik kettőt Pápán készítette; az első valószínűleg, a másik kettő kétségtelenül a XVIII. század nyolczvanas éveinek első feléből. A kötet tartalma a következő:

I.

Az öreg Becshalmi a' Gyermekek között.

Pápán K. F. In—r.¹

A munka (5¹/₂ egyenként 16 lapos füzet) Joach. Heinr. Campe *Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen* című 1777-ben megjelent ifjúsági elbeszélésének fordítása.² Czímlapjára a következő jegyzetet tette a szerző: »Ezen könyvetskéje ama nevezetes Nevelő Cámpénak, nyomtatásban is megvagyon, fordíttatván boldogult Doctor Földy úr által; de mit árt ha kettő is a Fordítás?« Mivel Földi Ferencz fordítása először 1789-ben jelent meg, s a jegyzet mint megjelentre hivatkozik rá, azért azt gondoltam, hogy Kovács fordítása a kilenczvenes évek elején készült.³ A címlap azonban csak a bekötés alkalmával került a munka élére, s a munka kézírata Kovács kezének régibb vonásait mutatja, úgyhogy a kézirat jóval régibb a jegyzetnél, a XVIII. század nyolczadik évtizedéből, valószínűleg az elejéről való. Eredetileg más címet is adott Kovács fordításának, közelebb állót a német eredetihez: *Kis Gyermekek Kézi Könyvetskéje Campe után*, ez volt olvasható a fordítás első lapjának élén, de később, valószínűleg a bekötés alkalmával, majdnem az olvashatatlanságig áthuzogatta.

II.

Erkölcsei Leczkék.

Győrben K. F. In—r.

A 4¹/₂, egyenként 16 lapos füzetből álló munka 67 leczkét foglal magában, s minden leczke egy-egy többé-kevésbé kitöltött lapnyi terjedelmű. A munkára vonatkozólag útbá igazít a címlapján olvasható jegyzet: »Ezen Könyvetske nyomtatásban is már ki jött Győrött; ezen Kéz Írás az akkor abban esett hibáktól megjobbított és megtisztított. *Erkölcsei Maximák* titulus alatt jött akkor ki; vagy *Emberséges ember egész tisztje*.« A jegyzet szerint tehát az itt olvasható kézirati szöveg későbbi, mint az 1775-ben megjelent nyomtatott szöveg.

¹ Indzsellér.

² L. dolgozatomat *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században* (1913) 93. l.

³ Főntebb említett művem id. l.

III.

A' XIX. dik századbeli Fejér Népről
egy Jeles Álom.

Pápán K. F. In—r. 1780.

A munkát (9 teljes, 16 lapos ív és 1 levél) illetőleg szükséges tájékoztatást itt is megadja a későbbi jegyzet: »Ezen Álom József Császár uralkodása' alatt látott világosságot német nyelven; de a' benne letett Erkölcsi Igazságok még ma is hatható erőben vagynak. 1818.« A 31 részből álló munka az eljövendő XIX. század asszonyainak dicsérete — azaz az író kora asszonyainak gúnyolása és ostorozása. Bár a munka pusztá fordítás, mégis egyik mondatának van irodalomtörténeti jelentősége. A könyv legvégén, az utolsó előtti lapon olvasható a következő mondat: »Igen sokszor tapasztaltam azt, a' mit mond Schakespear (így!): *Gyarlóság a' te neved óh Asszony!*« A fordítás 1780-ban készült, így Shakespearenek ez az említése egyike a legrégebbeknek irodalmunkban, közvetetlenül Bessenyei német (1777), Szerdahelyi latin (1778), Ányos magyar nyelvű (1779) említése után következik. S a mi sokkal fontosabb: Kovács Ferencznek ebben a mondatában van az első magyar Shakespeare-idézet, *Hamlet* ismert lesújtó ítélete az asszonyokról. Az adat értékét nagyon csökkenti, hogy fordítás és hogy nyomtatásban nem 1780-ban, hanem csak most jelent meg, de azért érdemes számba venni.

(2.) Beszélgetések.

A következő kötetnek belső címlapja nincs, a kötet hátán lévő címke pedig annyira meg van rongálva, hogy a rajta lévő két sornyi összefoglaló címet csak ügygyel-bajjal lehetett kibetűzni. A lapszámozás helyét itt is az ívjelzés pótolja. Öt darabot foglal magában.

I.

A' fejedelemnek és a' Hazának Barátja
avagy

A' Jó Polgár.

Pápán 1786.

Kovács Ferencz In—r.

Ez az a mű (9 egyenként 16 íves füzet), mely Szinnyei idézett helye szerint 1779-ben megjelent. Jelígeje a francia M. Thomasnak ugyanabból a művéből van véve, melyet Orczy Lőrincz használt a *Beszéd a' szegény néphez* című verse forrásául (*Épître au peuple*) és így hangzik: »Le veritable Honneur est d'etre utile aux hommes.« Egy *Előjegyzés* (eredetileg: *Jelentés*): *A szaksz paraszt; egy jeles tör-*

lénet és egy Bè vezetés (A Jó Földes Ur. Egy erkölcsi Példa.) nyitja meg; tulajdonképeni tartalma hat *Beszélgetés*ből áll, s mindegyiket hosszabb-rövidebb *Jegyzések* követik. Ez a mű is, valamint a kötet összes dolgozatai, fordítás.

II.

Második Julius
avagy
Egy Beszélgetés
Julius, — ennek
Angyala — és
Szent Péter között
a Mennysországbán.

Dégen K. J. In—r.

Olvasó! ne ne vess.

A 3¹/₂ íves beszélgetés fordítás németből, vagy talán inkább francziából. Tárgya az a veszedelem, melybe az egyházat a könnyű erkölcsű pápák sodorták, s a nyomában mindjobban fokozódó romlottság. Célzata nyilvánvalóan a katolikus egyház ellen fordul. A beszélgetés, mely tulajdonképen II. Giulio pápa és Szent Péter között pörög le — az Angyal csak az elején és végén avatkozik bele — megszakítás nélkül folyik.

III.

Ferrarius János Sándor Augustiniánus Barátnak — Fő Tisztelendő Wallenburch Adorján és Péter Püspökökhöz
a Catholica Hit hasznáról és szükségéről
írott ötödik levele.

A Dégen készített fordítás (terjedelme 11 lap) az 1667. máj. 1-éről keltezett levélnek csak bevezető szólamát adja s azt a beszélgetést, melyet Sóna és Ropheus folytatnak Az utolsóelőtti lapon közli magyar fordításban a hatodik levélnek első pár sorát.

IV.

Fontenelle Bernhárdnak, Bassaye Urhoz Rotterdamba
küldött egy írásában találtatott levélnek Mása.

Ez a francziából fordított levél a kötés alkalmával megcsönkült; az előbbi dolgozat üresen maradt utolsó lapján kezdődik s az egész következő levelet betölti; a 3. lapon megszakad, de mint az őrszó mutatja, volt folytatása, legalább egy levél.

V.

Napoleon néhai Francia Császár és Tyder
Regement Fő seborvos St. Helena szigetén.

1816.

Rövid beszélgetés Napoleon és a Szent Ilona szigetéről bucsuzó Tyder orvos között; az egész egy 4 lapos ív s még egy féllapnyi szöveg a kötet végén álló előzék-levél első lapján.

Ugyanennek hátsó lapján egy-két soros latin idézetek Vergiliusból, Ovidiusból, Phaedrusból, nyomban magyarra fordítva, versben.¹ Közben egy négysoros vers, mely lehet eredeti:

A Halál az öreghez.

Halogatás nélkül kell engem követned,
Az utra minden nap készen szükség lenned;
Azért adta Isten hosszú életedet,
Hogy szentül meg halni tanítson tégedet.

(3.)

A kötetnek hiányzó belső címlapját a könyv hátán lévő címzés sem pótolja, mert az egyszerűen a kötetet alkotó három műnek rövidített címét adja.

I.

A'

PULPITUS

Egygy mulatságos vitézi Költemény.

Irtta Francia Versekben

BOILEAU DESPREAUX MIKLÓS UR

Most pedig az Author egygy Barátjának

Jegyzéseivel egygyütt Magyar versekbe foglalta

Kováts Ferencz Math.

1787 Pápán

A címlapot és az eposz *summá*ját magában foglaló levélen kívül 5¹/₂ egyenkint 16 lapból álló ívre terjedő füzet az eposz-fordításnak az 1789-ben megjelent szövegénél régebb kézirata; nem az eredeti fogalmazás ugyan, de annak egy, a nyomtatottnál korábbi másolata. Ezt bizonyítja a kézirat keltől kitétt 1787-es évszám s a cím alatt álló

¹ Phaëdrus senariusait is distichonban fordítja, mint a többi.

magyarázat, melyet Kovács később, de a kézvonásokból következtetve még a bekötés előtt,¹ hozzá alkalmazott a nyomtatott kiadás szövegéhez, oly módon, hogy az első másfél sort kihúзва föléje írta: »az 1767 dik esztendőbeli Dreszdai nyomtatás szerént« s a második sor után betoldotta: »s az Author egy barátjának némelly szükségesebb jegyzéseivel kiadta«. A címnap aljára a bekötés alkalmával megjegyezte a fordító: »Győrött, nyomtatásban is ki van adva, némelly hibákkal«, míg valamivel feljebb, a cím és a jegyzet között, megkísérelte új, jobb címet adni fordításának. Ez a cím, mely nyilván Csokonai *Dorottya*jának hatása alatt keletkezett, s így valószínűleg a XIX. század első évtizedéből való, következőképen hangzik:

A'

Pulpitus

Egy *furcsa* vitézi versezet v. Játszi-vitézi ²

Boyleau után.

Kovács Ferencz azonban nemcsak fordítása címét igazította a kéziratban a nyomtatott kiadáséhoz, hanem az egész kéziratot szöveget kijavította, illetőleg hozzáalkalmazta a nyomtatáséhoz. A változtatások nincsenek nagy számmal; eleinte még sűrűbben igazítgatott, laponként 2—3 sort, később még annyit sem, s a IV. énektől kezdve a legtöbb lapon nincs javítás, azaz az eposz fele aránylag kevés módosítással került bele a sajtóprésbe. A változtatások egyébként sem voltak jelentékenyek, mind stilisztikai természetűek, jobbára szórendiek.³ A módo-

¹ Ezt még bizonyosabbá teszi, hogy a később tett toldások szélét lemet-szette a könyvkötő kése.

² Ez a második műfaji megjelölés későbbi pótlás.

³ Például idézek változtatásai közül kettőt, a legnagyobbakat. A II. ének 187—190-ik sorai eredetileg így hangzottak:

Már holnap az hajnal piros hasadtábann,
Egy Pulpitust emel a Szent Kápolnában,
Egygy zenebonás nép keze készít mellyet,
A Menny 's a' Végzések rendelési mellett.

Az inversiót kissé tompítva, a végleges szöveg így hangzik:

A' Menny 's a' Végzések rendelési mellett
Egy Pulpitust készít, holnapra a' mellyet
Egygy zenebonás nép a' Szent Kápolnába
Felel a' hajnal piros hasadtába.

Itt pusztán a szavakat és sorokat állítja más rendbe, míg az I. ének 175—176-ik soraiban a szavakon is változtat. Az első fogalmazás szerint:

'S mutatja pontosan a' veszedelmeket,
Egésége ebből válhat a' mellyeket...

A végleges szöveg pedig:

'S a sok veszedelmet jól adja észére
Kiket ebből várhat az egészségére.

sítások közül mindössze kettő olyan, a mely nem a nyomtatott szövegen alapul s ezek nyilván 1789 utánról valók. Mindkettőért kár, mert jobb változatot adnak, mint az eredeti. Az egyik a IV-ik ének 325—326-ik sora, mely a kéziratban eredetileg így hangzott (s a nyomtatásban is így olvasható):

A' mi engem illet, kezemben egygykorán
Forog mind Biblia, mind pedig Alkorán . . .

A későbbi javított szöveg:

A' mi engem illet, *barátim egyaránt*
Forgalok kezemben Bibliát, Alkoránt.

A másik az V. ének 187-ik sorát:

Az irigy buzgóság ha forralja őket . . .

így javította:

Az irigység dühe ha forralja őket.

Ezenkívül Kovács az eredeti szövegezés több jegyzetét a kiadásban elhagyta.

II.

BRUTUS

Szomorú Játék, öt Szakaszokban

Versekben

1788. Pápan K. F. In—r.

Hat füzet, az első 6, az utolsó 12, a többi 16 lapos. Voltaire tragédiájának műfordítása. Érdekes a fordítás bevezetése; első felében verstani, második felében dráma-terminológiai kérdésekkel foglalkozik s jellemző adalék a kor forrongó nézeteihez. A drámai terminusok fejtegetésében s elnevezéseinek megokolásában kitűnik Kovács elméjének logikai éle. A bevezetés később került a dráma elé, mert benne magyar színészeinkre hivatkozik, színészetünk pedig 1790 előtt nem volt. Egész terjedelmében így szól:

Az olvasóhoz

A verseknek micsoda nemei illenének inkább a' Magyar Szomorú Játékokhoz, még az sem Iróink, sem Játékosaink által meg határozva nincsen. Az én füleimnek úgy tetszik, hogy azoknak természetjekhez, és ahoz a' nehéz saruhoz, alkalmasint illenének a' nyelvünkön igen

esméretes Tizenkét szótagokból álló, és egyforma végezetű versek; akár két, akár négy soruak légyenek azok; de olly megszaggatással, hogy az első szakasztat öt — a' másik pedig hét szótagokból álljon. P. o. ez jelenvaló Játékban 1. *Szakasz.* 2. *Változásban:*

Aronsz! mikor mi
 ő nékie alájja
 Adók magunkat;
 az esküvés formája
 Bennünket akkor
 az engedelmességre
 Köteleze csak;
 's nem a rabinségre. 's a' t.

És ugyan ilyen szaggatású versekben van az az egész Játék próbául fordítva. Törvényt senkinek nem szabad; próbálni szabad.

Ezen kívül, mivel minden *Actus* végével, a' játék mintegy megszakad; én azt *Szakasznak*; a *Scenát* pedig *Változásnak* fordítottam: minthogy minden *scéna*, vagy a fenn forgó személyekre, vagy gyakran a Játékpiaicz formájára nézve is, változást szokott szenvedni. És amabban a' *Felvonás*, ebben pedig a' *Jelenés*, *Kijövetel*, *kimenetel* 's a' t. nem láttatnak a' dolognak helyesen meg felelni; gyakran a' *scenákb* is lévén kárpit felvonások és lebocsatások; minden *scénában* pedig nem lévén ujj személy *Jelenés* vagy *kijövetel*, hanem némellyeknek eltávozások', másoknak ott maradások, vagy amazok helyett ujjaknak előállások által, csak változás.

III.

A következő munkának (lapszámozás és ívjelzés nélkül; 131 lap) két címlapja van. Az első így szól:

ARASPES

és

PÁNTHEA.

Irta

Wieland Ur

Magyarra fordította

Kováts Ferencz Mathemat.

1786. Pápán 28 Január

A második bővebb, de kevésbé díszesen kiállított:

Araspes és Panthea
Egyg. Erköltsi Történet

A' Történetnek Személyei

Pánthea
Araspes
Czirus
Mandane
Arazambes

Pápán K. F. In—r.

A munka, a mint Kovács az első címlapon jelzi is, fordítás; eredetije Wielandnak öt szakaszra oszló, párbeszédes alakba foglalt elbeszélése, az *Araspes und Panthea*.

(4.) Szomorú Játékok versekben.

Ez a többenél vékonyabb kötet két darabot foglal magában, azok közül is a második csak pár lapnyi terjedelmű s épen nem tragédia, a mint a cím jelzi.

I.

GRAY JOHANNA

avvagy

A' Vallásnak Győzödelme a' Szereteten

szomorú Játék

Pápán K. F. In—r. 1788.

A dolgozat, Wieland *Lady Johanna Gray* című tragédiájának verses fordítása, 114 számozott lapra terjed, s ezt megelőzi még három írott levél; a közvetlenül a szöveg előtt álló, tehát 3. levelet, mely a fordítás versmértékéről ad felvilágosítást s a személyek jegyzékét közli, nem sokkal később csatolta a fordító a kéziratához, míg az első két levelet (cím, jelige, foglalát) csak a kötésnél csatolta hozzá.

II.

POLIKSZÉNA

Egy magános szomorú Mese-Játék.

1787. Pápán K. F. In—r.

A füzet mindössze hat levél, ebből is kettő üres, egyet a cím és a *Bé vezetés* tölt meg, úgyhogy a »magános szomorú Játék« csak

nat lapra terjed. Természetesen nem tragédia, hanem magánjelenet, de tragikusan végződik: Polyxena megöli magát. A *Bé vezetés* utolsó mondata szerint Kovács Ferencz eredeti műve, ő foglalta az anyagot, Philostratus elbeszélése nyomán, drámai alakba. Nincs okunk a szerény és mindig őszinte, idegen tollakkal soha sem ékeskedő Kovácsról feltételezni, hogy ez alkalommal nem mondott igazat, legfeljebb az lehet, hogy maga a bevezetés is fordítás, bár ebben az esetben Kovács valószínűleg említette volna fordított voltát.

Mint feltehetően eredeti munkát közlöm a kis drámát egész terjedelmében; közlését még inkább megokolta teszi, hogy ezt a tárgyat Ányos Pál is feldolgozta *A' titkos Polixena* című versében.

Bé vezetés.

Polikszéna volt Priamus Királynak Hekubától való leánya. Dáresz Frigiusz az ő hazája' Fia, azt írja, hogy olly szépséggel birt légyen, hogy még maga Akhilles is belé szeretett. Egy a' Trójaiak és Görögök közt való fegyver szűnés alatt, Akhilles ötet feleségül meg kérte magának az Attyától; azt igérvén hogy azért ki fogja dolgozni a' Görögökkel való békességet. Mind az Atya, mind a' Leány rá állottak ezen feltételre; Priamus ugyan a' Közhaszonnak, Pólikszéna pedig a' szerelemnek javallásából. Az összekelésnek ceremóniája ment végbe a' Timbréus Apolló templomában. De Páris a' Pólikszéna testvér bátyja magát alattomban az Apolló Képes oszlopai között elrejtve, Akhillest egy nyíl lövéssel az óltárnál Polikszéna mellett megölte. A Görögök ezt meg tudván, testét kiváltották, és a' Szigéum tengerre bényúló Hegyfokon, eltemették. Vigasztalhatatlan volt Polikszéna szerelemessének megölettetésén és elvesztén; de még jobban felgyújtotta ötet az Attyának ezen meghatározása, hogy Héléna helyett ötet adná Menelausnak által A szerelem és kétségbeeséstől kényszerítettven tehát, éjjszaka elszökött Trójából, Akhilles sírját felkereste, 's magát azon, minekutánna azt feltalálta volna, feláldozta. Melly történetben én sem Virgiliust, sem Higinust, nem követtem,¹ hanem a Filostratus előbeszélését, mivel ez a' Játékszinre alkalmatossabb vala.

Polikszéna.

A' Játék-piacz mutat egy vadon kietlen tért, a' Szigéum tengerére bé nyuló hegynek partján. A' hátulsó része ábrázolja az alatta fél tsendességben fekvő tengert, egy oldalról az Akhilles temető helyét Sirját, az azon álló hammu korsóval, ugy mind azáltal, hogy az a' kösziklának másik oldaláról nem látszik — Éjjszaka és hólád világ vagon — Eleinte a' Játék-piacz üres; a' szomszéd tengernek tsendes zugá-

¹ Vergiliust nem is követhette, mert az épen csak érinti, nevének említése nélkül, Polyxena halálát. (III. ének, 321. s k. sorok.) Inkább Ovidiust említhette volna Kovács, mert az a *Metamorphoses* XIII: 447—504. soraiban részletesen elmondja szomorú végét.

sán kívül semmi sem hallik; a' musika igen pompás — Polikszéna
bé jönn azon oldalról, mellyről a' Sir nem látszik; öve mellett vagyon
egygy handzsár; erejében tellyességgel elfogyottnak látszik; nagy nehe-
zen teszen egygy néhány lépést; 's meg áll.

Ah bóldogtalan! — Elfáradott lábaid,
'S a' kösziklák közt meg törődött száraid,
Tovább, ah! tovább, e' rád nyomult terheket
Már nem birhatják — A' helyett a' rejteteket,
5. Hol nyugodalmát 's békességét lelhessem
Kinos éltemnek, tsak hijában keresem,
Sirod' Akhilles! Iliumból szaladék,
Ti előttemek, óh kegyetlen maradék!
Tsak hasztalan ki! — Ah nintsen! nem találom! —

(El erőtelenedvén egy kőszálra le ül; mélyly gondolkodásba merül;
s egyszerre hirtelen szónak ered)

10. Melly méjj tsendesség! melly pompás 's tsendes álom
Nyugszik ez éjjfél-korban körül mellettem!
Érzékenységit! ujjonnan körülöttem,
Minden erembe kik félelmet öntetek
Honnan jöhetek? — Talám a' ti Lelketek
15. Óh nagy Vitézek! a' kik itt el hullátok
Lengedeztek rám? Tám ti fujdogáljátok
Fej-fedelemet? — Mitsoda? Avagy talán — — —
Óh nagy Istenek! ha igaz ez a' talám,
A melly szivemnek mind untalan ezt sirja:
20. Hogy itten légyen az Akhillesnek sirja!
Szerelmes hamvam fel hol lellek?
Melly vidék? Melly berek nyelt el?
Hogy hiv szerelmem gyöngyekkel
A mint esküdtem öntözzelek.¹
25. Ha itt oh nemes Lélek!
Bolygasz e' partokon;
Vezess olly nyomokonn,
Hogy sirjához míg élek
Juthassak azokonn
30. Szerelmes hamvam fel hol lellek
Melly berkek, melly barlangokon?

(Látszik mintha szemeivel keresné a' sirt, de reá nem akad
mivel azt el fedezi azon kőszál, a' mellyen ül: a' musika szerszámok
nagy sziv fájdalmat, és keserves bánatnak érzését fejeznek ki)

- Ah Polikszéna; hasztalan fáradozol;
El hagyattattál, hijában sohajtozol! — —
El hagyattattál! Ugy vagyon! Az Istenek,
35. A Menny és a Föld, a' Természet, 's mindenek

¹ Ez a két sor csak nehezen nyerte végleges alakját. Eleinte így hangzott:

Hiv szerelmem könyveivel
Hogy, mint esküdtem, öntözzelek...

a második fogalmazás szerint:

Hogy ha szerelmem könyveivel
Mint megesküdtem, öntözzelek.

Csak ezután állapodott meg a fentebb olvasható szövegezésben.

- Restek bus szived' várt vigasztalására ;
 A kik szerelmed' kérelme' hallására
 Bé dugták fülök' ! Kegyetlenbбекké lettek,
 Mint ama dühös, kinek kezétől vettek
40. Végső sebeket, hív Pólikszénád mellett,
 Vitéz tagjaid — De ah ! mind ezek felett
 Oh halhatatlan Apolló ! hogy lehete
 Hogy mind ez végbe templomodbann mehete ?
 'S ki vólt a' gyilkos ? Te, ki azon egy méhből
45. Származtál véllem ! Te, ki azon egy téjből
 Éltettél véllem ! Te, azon egy anyának
 Gyermeke, a' kit tarték Atyámfiának !

(utálatot mutató ábrázattal fel áll)

- Boritsátok el az örök setétségnek
 Méjj homályába ezt az emberiségnek
50. Rut motskát, óh Ti Olimpus fejedelmi !
 Hogy ne lássanak fényt mivének fertelmi.

(keserősége méjj halgatásra hozza)

- Kedves Szerelmem ! Ha még mulatsz mezején
 Eliziumnak ;¹ ha árnyékos erdején
 Töltöd még időd' ama' vig boldogságnak,
55. Hol a' vitézi tsoportos társaságnak
 Ülsz közepette ; ha a' Léthe vízen tul
 Ez árnyék világ az elmédben megfordul,
 'S elődbe tűnik képe kit tartál hívnek,
 Engedj ! engedj meg ! azon ártatlan szívnek,
60. Melly még akkor is éretted buzgón vere,
 A gyilkosságnak midőn tested hevere
 Vér óltaránál — Engedd meg a' hugának
 Átkozott tettét e' meg dühödt Bátyának !
 Ugy is marczongják eddig (bizony nem késnek)
65. Szívét nyivei a' kétségben esésnek ;
 Az Erebusnak füstölgő üszögei,
 Mellyekkel teltek a' Fúriák kezei,
 Tudom villognak már eddig feje felett ;
 Viperáinak mardosási e' mellett
70. A pokol tüzét okádozzák szívébe.
 Igaz ! Oh' Igaz ! tudom minden tettébe
 A nagy Akhilles ! — —

kevés (egyhalgatás után)

- Az ő Szerelme pedig
 A' Polikszéna bádjadtan törekedik
 'S bujdokl (így !) utánna tsak nem fél elevenen
75. Eltét meg unva, e' pusztá kietlenen ! — —
 De nem már tovább ! Sietek Lelkem fele,
 Sietek hozzád Eliziumba bele.

¹ Az 52. sor második fele s az 53. első fele eredetileg így szólt :

Elizium mezején
 Hogy ha még mulatsz ;

- Óh bódog árnyékok fogjátok lelkemet,
 'S vig hajlékitokba engem vigyetek.
 80. Látom már a' parton váró hiv férjemet
 És hogy a' Léthéből pohárt töltetek.
 Mégyek! Mégyek! bódog árnyékok engemet,
 Az Eliziumba ah! vezessetek.

(a Tengerre néz)

- Hatalmas Océán! Imé e' kőszikláról
 85. Vészsz kebeledbe! Akhillesem hamváról,
 Kegyes Nímfái e' széles tengereknek!
 Társaságában valamit szentségteknek
 Tám hallok. Vagy tám közötté karotoknak
 Nyugszik; mert fíja Istenaszszonyoknak — —

*(siet a' tenger felé; 's mentében szemébe akad az Akhilles sirja;
 és nagyon meg illetődve ott marad)*

90. Erős Istenek! De im! vallyon mit látok? — —
 Képzeldésim! Tám tsak jádzottatjátok
 Kinos szívemet? — Nem, nem! Ki után sira
 Szívem, Ah! itt van, az Akhillesem sirja

*(a' kinok leg nagyobb mértékével rohan a' sirra; el ájul és
 arra reá rogyik; egy kevés idő múlva magához tér, fél részent
 fel emelkedik)*

- Hol vagyok? Itten? — Még itten? — megfosztatva
 95. Minden reménytől; prédául ki adatva
 Minden kinoknak; kinos nyomorult Lélek
 Nagy terhe alatt Létemnek nyögdeéselek!
 Kegyetlen Párnán! mért ki nem végezétek
 Éltem? 'S még most is meg — mért — kegyelmezétek?

(egésszen fel kel)

100. De ám tudom már. Még egyszer utóljára
 Hogy rá borulván hamvad koporsójára
 Azt szerelmemnek könyvivel meg hinthessem;
 És hogy még egyszer tsókjaimmal illethessem
 Sirod Akhilles! — —

*(Koporsóját meg öleli, és a' sirra sirva le rogyik; kevés hal-
 gatas után fejét fel emeli)*

105. Hol vagytok most ti óh kegyetlen fajzatok!
 Egy gonoszságnak a' kik hogy áldozzatok,
 Egy híres szajha kedvének jutalmául
 Az egész Görög Ország tsufja tárgyául
 Menclausnak engem harátsoltatok¹
 110. Kézére — Vérem gyulasztó gondolatok! —

¹ Eredetileg: *harátsoltatok*.

A' Görögöknek haragját hogy általom
Engesztelnétek? Hol vagyok? Melly hatalom —
Jertek! bár jertek! — léssen az — áljon elől! —
Melly ki ragadjon e menedék helyl mellől? — —

(a' sirra fordulván)

115. Nem! nem! Szerelmem! Kinek ez az egyetlen
Egy hamvad maradt róllad rám a' kegyetlen
Gyilkosok miatt, mellyet most hiv mejjemhez
Ölelek; nem fér, nem férhet szívemhez,
Valaha hozzád hogy hitetlen lehessen!
120. E' nagy, ez az egy, gondolat, hogy mehessen
Utánad Lelkem, tölts bé a Szívemet
Most is, 's el nem vonsz ettől senki engemet.
Az óltár meg találtatott
Mellyen véres áldozatot
125. Kedves árnyék néked tészek
Oh Isteni gyönyörűség!
Repülök rád, hiv a hűség;
Imé mindjárt benned lészek!
Az óltár meg találtatott,
130. Mellyen véres áldozatot
Kedves árnyék néked tészek!

(Handzsárját mejjébe üti, és a sirra lerogyik)

Vége.

Közli: CSÁSZÁR ELEMÉR.

JEGYZETEK PETROVAY MIKLÓS ÉNEKESKÖNYVÉHEZ.

Petrovay Miklós máramarosmegyei táblai bírónak 1670—72-ben összeírt s a kolozsvári ref. kollégium könyvtárában őrzött kéziratos *Emlékkönyvének* tartalmát 1—34 pontban behatóan ismertette Ferenczi Zoltán az IK. XXVI. (1916.) évfolyamának 201—219. lapjain. Ismeretében sok darabnál utal a rájuk vonatkozó irodalomra, sőt az eddig ismert változatokra is. Legyen szabad ez Énekeskönyv négy darabjához, a Ferenczi Z. módszerét követve, nekem is utaló, tájékoztató jegyzeteket csatolni.

1. A 4. számú darab (*De inundatione fidei Papistae ad notam* címmel) első és utolsó versszakát egybevetések céljából közli Ferenczi Z. Az első versszak (kezdő sora: Illik emlékeznünk az hűtnek dolgarul) versmértéke (1—2. sora 12—12, a 3—4. sora 13—13 szótagos!) elüt az utolsó versszakétól, amelynek sorai 10—10 szótagúak. Az utolsó versszak nem egyéb, mint Palatitz György *Wram benned még az en remenfégem* kezdetű, 17 versszakból álló, »Az Abigael énekének melodia«-jára 1570-ben írott s először a debreczeni 1579-iki (Szegedy Gergely-féle) *Énekeskönyvben*, majd Bornemisza Péter 1582-iki *Énekeskönyvében*, továbbá a bártfai 1593-ikiben (310—12. lap), a lőcsei 1642-ikiben (383. lap) megjelent ének utolsó versszaka. Mivel e

Petrovaytól lejegyzett ének-szöveg első és utolsó versszaka, mint jeleztük, eltérő méretű sorokból áll, s az első versszak *szövege* is egészen elütő a Palatitzétól: kétségtelen, hogy ez az általa lejegyzett ének nála *két* énekből van összeszerkesztve.

Az utolsó versszakban szereplő *czonka toronnak erős tömlőczeről* megemlékezik Takáts Sándor Rajzok a török világból cz. műve I. kötetének 222. 250—251. és 257—258. lapjain. Adatai szerint a *Csonka-torony* a hódoltság korában helynév volt, még pedig mint Budának egy városrésze. Magyar földön, írja Takáts, a törökök legelső tömlőcze a budai *Csonka-torony* volt.

2. A 14. sz. alatti 43 versszakból álló, 1633-ból való darab (A' VADÁSZÁSNAK Dicséretiről Ének ighen szép) szerzője Szentmártoni Bodó János. E verszetének eddig ismert legrégebb kiadása 1683-ban jelent meg Lőcsén, szerzőnknek egy másik »Historia az Maria Magdolnanak . . . meg-téréséről« cz. 1632-ben írott verszetével együtt. (Szabó Károly RMK. I. 1311. sz. a. szintén közli az utolsó, 43-ik versszakot. Későbbi kiadásai: Lőcse, 1723; Pozsony, 1736; v. ö. Petrik, III. 525.) Megjelent ezeken kívül többször szerzőnknek egy harmadik, *Nyul éneke* cz. művével együtt. (H. n. 1714; 1735; 1762. Lásd Petrik, III. 525. lap.) Mivel az eddig ismert legrégebb kiadás 1683-ból való, ez 1633-ban írott éneknek, a Petrovay-Énekeskönyv bizonyossága szerint, 1683 előtti, illetőleg 1670—72. előtti kiadása is volt. Petrovay, mint darabjainak nagyobb részét, ezt is nyomtatott példányból másolhatta le gyűjteményébe.

3. A 15. számú, 115 versszakból álló éneknek (HISTORIA AZ MARIA MAGDOLNANAK SOK BŰNEIBŐL . . . megh téréséről . . .) ugyanaz az író a szerzője, mint »A VADÁSZÁSNAK Dicséretiről« szólónak, t. i. Szentmártoni Bodó János. A Petrovaynál levő s Ferenczitől egész terjedelmében közölt szövegből hiányzik az utolsó (116-ik) versszak, a melyből kitűnik, hogy szerzőnk e versét 1632-ben írta. Ez éneknek sok kiadása volt. Eddig a következőkről van tudomásunk: Lőcse, 1683; Kolozsvár, 1703; Lőcse, 1723; Pozsony, 1736; H. n. 1792. (Ez a sárospataki könyvtárban van MM. 33/3. sz. a.); Vác, 1793; H. n. 1810; Szarvas, 1855; Gyula, 1858; Nagyvárad, 1861. (RMK. I. 1311. 1671. Petrik III. 525. Szinnyei, *M. írók*. XIII. 764.). Ennek az éneknek első részét rövidítve és elrontva az énekes koldusok is énekelik. (Lásd Ethnographia. 1908 : 350. és 1915. 138. lap.) A Petrovay M. Énekeskönyve igazolja, hogy ez az 1632-ben írt ének már 1670—1672 előtt is megjelent nyomtatásban.

4. A 27. számú darabot (*Czigányról szerzetetel Historia*) épen Petrovay emez *Énekeskönyvéből* egész terjedelmében kiadta Szilády Áron az IK. 1906-iki évfolyamának 496—497. lapjain. Megvan csonkán a *Vásárhelyi Daloskönyvben* is CXXV. sz. a. Kezdő sorait v. ö. Thaly: VII. Én. II. 7. lap. E Thaly-közölté ének változata megvan a sárospataki főiskolai könyvtári kéziratár *Dávidné 'Soltári* cz. 1790—91-ből való dalgyűjteményében is 131. sz. a.

HARSÁNYI ISTVÁN.

TOMPA MIHÁLY ELSŐ MEGJELENT VERSEI.

Kéki Lajos a *Tompa Mihály művei* I. Költemények 1840—1847. (1914) cz. a. kiadott legújabb kiadásban (Kisf.-T. Nemz. Könyvtára. LVIII. I. 37. l-ján) a költemények élére a *Postadalt* teszi, de valóságban a második helyen adott *Népdalok* I—III. előbb jelentek meg. Ugyanis a *Postadal*, mint a jegyzetekben helyesen mondja, megjelent a *Társalkodó* 1840. 26. sz.-ában márcz. 28-án, a *Népdalok* pedig megjelentek T. M. jegygyel a *Koszoru* XIX. 1840. 30—32. l.-ján. Már most a *Koszoru*, szépliteraturai ajándék a *Tudományos Gyűjteményhez* évenként 12 íven jelent meg a *Tud. Gyűjt.* 12 füzetéhez mellékelteként s havonként 1—1 íven. Ezt épen 1840-ben így jelzi pl. az októberi füzetben: »(Koszorú az 1840-dik esztendei X. Kötethez egy ív.)« Minthogy pedig a szóban forgó költemények a 2-ik íven vannak, tehát ez az ív a február havi füzet mellett küldetett szét, s így valósággal ezek a *Népdalok* teendők Tompa időrendben kiadott költeményei élére. Az pedig, hogy Tompa először a *Koszoruban* népdalokkal lépett fel, annál természetesebb, mert ez a folyóirat ebben az időben s már korábban is e műfajt különösen művelte.

FERENCZI ZOLTÁN.

MEGJEGYZÉS.

Az IK. mult füzetében (94. l.) 4. szám alatt közölt Teleki-vers első kiadása a Felső Magyar Országi Minerva 1829. évfolyamának 777. lapján olvasható.

GULYÁS JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉS.

Képek Mikszáth Kálmán életéből. Írta Mauks Kornélia. (Magyar Könyvtár 887—888. sz.) Budapest, Lampel, év n. (1918.) K. 8-r. 82 l. Ára 80 f.

E könyvecske, melyben az íróő, Mikszáth sógornője, a kitűnő íróról *Az Újság* hasábjain közölt cikkeit nyújtja összegyűjtve, jelentékeny becsű, mással nem pótolható adalékokat szolgáltat Mikszáth egyéniségének ismeretéhez, főképen családjához viszonyában. Mivel pedig e viszony írói munkásságának is egyik fő éltető forrása, sőt kifejezésre jutó témája volt, másrészt pedig Mikszáth egyénisége, humoristához illően, sokkal kendőztlenebbül lép elénk műveiben, mint egyéb elbeszélőknél, valóban szinte a lírikus módján, könnyen érthető, hogy a magán és írói jellem e nagy közelségénél fogva Mauks Kornélia adalékainak Mikszáth írói jellemképe szempontjából is megvan az igen méltánylandó értékük. Így például tudvalevő, hogy Mikszáth alakjainak egyik jelentékeny csoportját alkotják a fantaszták, az álmadozók, az illúzió mákonyán megélők. S e könyvecskéből íme megtudjuk, hogy az író az ily alakok realitását azzal illusztrálta önmagának, hogy jóságos, örvendeztető szándékból az életben is eredményesen táplálta olykor a mások illúzióját (*Mikszáth és a Rembrandt-kép*).

Fölötte nagybecsűek a könyvecske azon helyei, melyek az író dolgozó módjáról, a munkája közben rajta észrevett hangulatváltozásokról szólnak. Teljesen tisztán áll előttünk e lapokon az a viszony is, melyben a gazdálkodáshoz állott. Ez sem volt realisabb, mint az ifjú Vörösmartynak apai parancsra való felvigyázása a künn dolgozó munkásokra, vagy Gyulai Pálnak vinczellérei felett gyakorolt ellenőrzése: költői játék a földdel és jellegzetes figuráival. A könyvből szép számmal lehetne idéznünk az egyéniség-nyitogató helyeket. A legjellemzőbbet bizonyára méltó itt idéznünk is. Azt tanúsítja, hogy a kitűnő géniuszoknak is szükségük van ama számukra mindig ajánlott önkritika mellett egy kis dicséretre is: »Hogyha írt valamit — olvassuk a 68. lapon — rendesen nagy aggodalmi támadtak, de azután, ha valakinek felolvasta vagy elmondta és az a valaki nagyon megdicsérte, rögtön visszatért az önbizalma és újult kedvvel folytatta a munkát. Néha társaságban el-elmondta:

— Nem tudok dolgozni, ha csak nem dicsérnek.«

Ezt így is szerette kifejezni: »Ej, mindenki elbír annyi dicséretet, a mennyi nem töri csontját.« Ebben a nézetében nem is tartotta őszintének bizonyos íróink visszatiltó viselkedését a népszerűséggel szemben, hanem az egészet csak az elismerés-keresés egy raffináltabb módjának ítélte.

Szinte monumentálisan, a tragikum levegőjébe átjátszva végzi be a kötetkét a jubileumi nap történetének elmondása. Irodalomtörténeti szempontból kevésbé jelentősek viszont az első cikkek, Mikszáth esküdt és ügyvédbojtár korából. Inkább csak mint novellisztikus olvasmányok jöhetnek számba s nem mentek az utólagos jelentőség-keresés törekvéséről sem.

Egészében Mauks Kornélia az irodalomtörténet igaz háláját érdemli meg e dolgozataiért, melyeket remélhetőleg folytatni is fog. Nagyon öröndetes körülmény, hogy becses emlékezéseit valami bájos, a Mikszáth stíljétől ihletett, s a maga egyéni hangját mégse veszélyeztető íróművészettel adja elő. Az irodalomtörténetíró a neki szóló helyeket így is megtalálja e füzetben, viszont az előadás vonzó kedvessége záloga annak, hogy e lapok Mikszáth cultusát szélesebb körökben is eredményesen fogják szolgálni. Csak azt nem tudjuk, mit keres a füzet végében Mikszáth reklám-cikke a Magyar Könyvtárról. Elég volt, hogy annak idején kipróbálták tőle.

DR. VÁRDAI BÉLA.

Várdai Antal: Elmult időkől. Cikkek és rajzok. Budapest, 1917. Franklin-Társulat. K. 8-r. 291 l. Ára 2'40 K.

Napilapokban, folyóiratokban megjelent tárczákat kötött itt csokorba érdemes írónk, még pedig a javából. Történeti becűek e tárczák, mert a Heinetől megkezdett s nálunk először Ágaitól tökéletes-ségig vitt műfajnak egyik mestere szól bennük. Aktuálisak, mert többnyire alkalom szülte őket, szellemesek és művésziességek; azzá teszi szerzőjük kedves, hangulatos mesemondása, magyaros, szép stílusa és poézise.

Hogy itt is megemlékezünk róluk rövidesen, annak oka tárgyuk, mely gyakran vág tudományunkba. Várdai nagy emberek között élt, közelről ismerte őket és az irodalomtörténet tudását sok bizalmas vonással tudja kiegészíteni — ezek, ha nem is mindig igazak és megbízhatóak, mindig jellemzőek. Anekdoták, megjegyzések, külsők rajza csak az ilyen, részben hagyományokból merített, részben mémoireszerű följegyzésekből vehetők; a magyar színészet s a magyar irodalom története sok használatot fog e lapokból meríteni. Korrajzokhoz is érdekes adatai vannak. A mit a Hölgyfutárról, Nagy Ignácáról s a Nemzeti Színház régi színészeiről és műsoráról tud, époly élvezetes és jellemző, mint a maga téli vidéki felolvasásának rajza. Petőfiről s a Kisfaludyakról nagyon szívesen mesélget. Petőfi diákéveiből néhány epizód, Kisfaludy Sándor végrendeletének ismertetése, Petőfiné *Testvéri Szózatának* köz-

lése a tudomány népszerűsítésébe vág, csakúgy, mint a mit az első magyar ujságról, Ráth Mátyás Hirmondójáról, vagy Lisznyayék erdélyi küldetésének híreről beszél el. Érzelmesebbek s inkább novellaszerűek Az utolsó órák (Petőfiéi) s a Kisfaludy Károlyról szóló cikkek. Történeti becsú a Petőfi Társaság multjából vett följegyzés. Legjobban a szabadságharcz kora érdekli, de szívesen kalandozik el Velenczébe is tárgyért. A mit mond, az mindig érdekes és hangulatos.

GÁLOS REZSÓ.

Magyar irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések 1917-ben.

1. *Schvarcz Hajnalka: Abonyi Lajos (1833—1898) élete és irodalmi munkássága.* Budapest, 1917. 8-r. 83 l.

Abonyi Lajos pályája cz. dolgozatában Györe János elég részletesen állította össze Abonyi élettrajzi adatait s rajzolta meg írói fejlődését. Schvarcz Hajnalka dolgozata e tekintetben nem sok újat nyújt, adatait nagyrészt Györe értekezéséből meríti. Ellenben annál behatóbban ismerteti és méltatja munkáit, a népszínművek kivételével, a melyeket más alkalommal akar földolgozni.

A mi az író fejlődését és irodalmi beállítását illeti, elsősorban inkább a személyes hatásokat emeli ki (különösen Jókaiét); kevésbbé érdeklik Abonyi irodalmi élményei, ifjúkori olvasmányai, melyek irányára esetleg döntő befolyással lehettek. Így például csak nagy általánosságban beszél a »franciás évekről«, holott kétségtelennek látszik, hogy Abonyi első történeti regényei és novellái erősen a francia romantikus történeti regény befolyása alatt állanak. Magam részéről kivált Prosper Mérimée hatására gondolok; valószínűnek tartom, hogy nagy történeti regényéhez, az *Észak csillagához* (1855), az első ösztönzést Mérimée egyik novellája (*Vision de Charles XI.*) adta, melynek tárgya a hírhedt ridersholmi látomás, míg az egész regény fölépítésében Mérimée nagyobb történeti regényei (*Chronique du règne de Charles IX., Don Pedro le Cruel*) szolgáltak mintául. Szerzőnknek az lett volna föladata, hogy rámutasson azokra a mozzanatokra, melyek Abonyit e romantikus irányból elterelték s igazi működési területére, a magyar népies regényhez vezették. Jobban ki kellett volna emelnie például Eötvös József hatását, mely nemcsak a *Kenyér és becsület* cz. regényében látszik meg, hanem *A mi nőtainkban* is észrevehető (Viola ~ Zöld Marcsi). Legsikerültebb még Jókai hatásának a rajza, továbbá az író egyéni élményeinek nyomozása műveiben; ügyes és találó, összefoglaló képét adja Abonyi egyéniségének is. Előadását különben az írójához való meleg ragaszkodás és őszinte áhitat hatja át, de ez nem teszi elfogulttá Abonyi hibáival szemben, ámbár néha mégis túlzásba csap. Abból például, hogy Abonyi gyermekkorában Jókaitól festeni tanult, továbbá, hogy egy festményről elég találó véleményt mondott, még nem következik, hogy tanult műértő volt. Szerzőnknek különben egyetlen nagyobb hibája a naiv stilizálás.

ban rejlik, a mi különösen a derűre-borúra alkalmazott verses idézetekben jut kifejezésre. Pedig ezek a klasszikusainkból kiszedegetett, nagyrészt elcsépzelt centók nemhogy emelnék az előadást, hanem sokszor éppen komikus hatást keltenek.

2. *Détsy Erzsébet: Baksay Sándor mint elbeszélő.* Budapest, 1917. 8-r. 82 l.

Beosztásban, módszerben, fölfogásban teljesen az előbbihez hasonló, de annál sokkal sikerültebb dolgozat. Stílusában mindenképen öntudatosabb, szinte kiforrott, semmi leányos naivitás nincs benne. Pedig nem könnyű feladatra vállalkozott. Kéky Lajos alapvető, jeles tanulmánya után könnyű dolog összefoglaló képet adni Baksay egyéniségéről és munkáiról, de nehéz egyszersmind újat és eredetit is nyújtani. Szerzőnk pedig teljesen tudatában van annak, hogy milyen feladat kínálkozott még számára, s mi önállót kutathat föl még. Míg Kéky inkább Baksay műveinek élményi elemeit nyomozta ki s ezek alapján építette föl Baksay munkásságának képét, addig Détsy Erzsébet az irodalmi és korhatásokra veti a fősúlyt. Beállítása itt is ugyan inkább általánosságokban mozog, s bár mind szűkebbre igyekszik vonni köreit írója körül s egyéniségéhez mind közelebb hozzáférközni, a döntő és határozott indítékokat nem mindig tudja kifürkészni. Összeállításai helyenkint csak ötletszerűek, sőt hibás nyomokon is haladnak. Így mikor a *Dáma* mellé Anatole France *Jeanne d'Arc*-ját állítja, mert mindkettőben az eruditio háttérbe szorítja a regényszerűséget. De viszont mily óriási az eltérés a korok fölfogásában és ábrázolásában! Baksayban az idealista, az összetevő, építő, alkotó művész, Franceban a maró, szétbontó, a »szánalomtól és iróniától« alig enyhített kritikai elemzés! Sokkal helyesebb, mikor ilyen analógiák helyett a valódi hatást keresi s azt Manzoni *Jegyesében* véli megtalálni. Ha fejtegetései nem is egészen meggyőzőek, mindenesetre teljes joggal szabad a két regényt párhuzamba állítani. — Igen sikerültek, s azért külön ki kell emelni az egyes művek részletes elemzését, kivált a *Damáét*. Doktori értekezéseknek ugyan ritkán jut az a sors osztályrészül, hogy szélesebb körben elterjedjenek, mégis kívánjuk szerzőnknek, hogy beteljesedjék kívánsága: talán kedvet szerzett a *Dáma* vagy a *Patak banya* elolvasására azoknak is, a kik eddig közömbösen haladtak el a nagy magyar elbeszélő művei mellett.

KIRÁLY GYÖRGY.

3. *László Zsigmond: A kurucz balladák.* Budapest, 1917. 8-r. 47 l.

A *kurucz balladák* hitelességének problémáját László Zsigmond az EPhK. 1915:7. s. k. lk. tőle először ismertetett érdekes és új módszerrel próbálja dűlőre juttatni. Módszere Sievers *nyelvmelódiai* és Rutz *hangtípus-tani* vagy hangminőségi módszereinek egyidejű alkalmazásából áll. E szerint minden beszéd melódikus. A *mondatmelódia* pedig két elem egybeolvadásából áll, t. i. az egyes szavak vezérhangszerű termé-

szetes magasságából s a kijelentő vagy kérdő mondat melódikus saját-ságaiból. A *melódikus képzetek* azonban a gondolt mondatot is kísérik s az olvasó olvasás közben önmagában is melodizál. Még pedig a töme-ges reactio-próbák tanúsága szerint az olvasók nagy tömege ú. n. *Autoreneser*, ki aláveti magát a szövegben rejlő ingereknek, míg a *Selbstleser* saját egyéniségét csempészi a szövegbe az író rovására. Sievers szerint a prózaíró meghatározott stílje determinálja az ő *melódia-stílusát*. Míg a költőnél ép megfordítva a költői élmény zenei hangu-latokkal és melódiákkal indul meg. De nincs minden költőnél és költe-ményben melódiai kötöttség, s a hol ezen kötöttség mellett a melódikus elem zavarát látjuk, ott az eredeti formán vagy szövegen változás esett. Ezt Sievers Goethének *Der König von Thule* balladája első strófájával bizonyítja, hol a kétféle változatra kétféle melódiát húz rá. Szerzőségi kérdések elintézésében a nyelvmelódiának legfontosabb eleme az *átlag-hangmagasság*, mely műfajra, terjedelemre, tartalomra, hangulatra való tekintet nélkül egységesen egyéni a középfelemnét költőknél, s László e tételt mindenkre alkalmazhatónak tartja. Szerinte minden egyén hangterjedelmén belül *átlaghangniveaunval* rendelkezik, mely nyugodt beszédjén uralkodik, írásába is átszarmazik, s közömbös olvasással min-den olvasó meg tudja állapítani. Ennek alapján egy *magassági sor* állítható össze, melybe a reagáló olvasónál az írók elrendeződnek. László 150 író-t vizsgált meg az átlaghangmagasság szempontjából és saját átlagos hangjából kiindulva, fölfelé és lefelé 6—6 fokot, összesen tehát 13-at állít fel; e tapasztalati hangsor alapján valószínűnek tartja a *beszédhangok skálájának* létezését korlátozott számú szilárd hang-gal. A skálában Thalyt a legmagasabb, a +6 fokra állítja. Tehát a kuruczballadák akkor Thaly alkotásai, ha szintén a +6 fokon állanak.

Aztán tér át Rutz hangtípusánára, melyről őszintén bevallja, hogy csak a tényeket akarja összefoglalni, mert »*elméleti tárgyalása idegen tudományok terra incognitájába tévesztené, a mi ezen bonyolult és elintézetlen kérdésnél különösen veszedelmes volna*«. Rutz József müncheni énekes félszázaddal ezelőtt megállapította, hogy minden éne-kes zenemű határozott *hangjellegét* kíván, melynek létrehozásához a gége és szájüreg állásán kívül a törzsizomzatnak (has-, mell- és hát-izmok) beállítása is szükséges. Fia, Ottmár, 1908-ban megjelent művé-ben az irodalmi művekre is kiterjeszti e tant s a hangminőséget a törzsizomzat módosulása szerint 4 típusra vezeti vissza, s ezeknek com-binációi a hideg, meleg, kis és nagy hang, dúr és moll, drámai és lírai nuance-szal új árnyalatokat adnak, úgyhogy összesen 100-nál több változat is van. Fontos ez a philológiai kritikára is, mert László szerint minden író a fenti 4 típus egyikéhez tartozik, s tipikus hang-jellege írásába is átmegy, s miként az átlagos hangmagasság maga-sabbra vagy mélyebbre kényszeríti a megfelelő olvasó hangját, úgy az író izomállási típusát is átveszi az olvasó. De mivel 100-nál több vál-tozat megkülönböztetése mégis nehéz dolog, azért Sievers, azon tapasztalata alapján, hogy a gestusok szemlélete suggestiv hatással van a törzsizmok állására, e gestusok vonal- és szögelemeit fényes sárgaréz-

drótokban igyekezett megrögzíteni. E figurarendszer mindegyike egy-egy izomállásbeli változatnak és hangbeli árnyalatnak felel meg, s intenzív szemlélésük a megfigyelőből kiválthatja a megfelelő reactiót. Az I. típus az olaszoké, de itt van Goethe, Körner, Vörösmarty, a Kisfaludyak s Haydn, Mozart, Schubert. A II. a németeké s angoloké, de itt találjuk Petőfit, Katonát, Aranyt, Tompát, Beethovent, Brahmsot, Schumann-t. A III. a francziáknak jutott, de köztük van Heine, Lenau, Balassi, Csokonai, Kossuth, Wagner, Liszt, Bach. A IV. csoport még úgyszólván lakatlan. Ha valaki, a kinek III-as a hangtípusa, Goethétől kezd recitálni akár verset, levelet, tudományos művet vagy bármit, hangja önkéntelenül Goethe hangtípusában fog megszólalni, míg ha a rézdrótok segítségével pl. a II. típus szerint próbál szavalni, erős belső ellenkezés és kedvetlenség vesz rajta erőt — mert a hangminőség a hangegyéniségnek oly állandó eleme, mely az illető írásában s a helyes reproductióban is kifejezésre jut s így a szerzőségi kérdésekben alapvető fontosságú.

Áttérve már most Thaly Kálmánra, megállapítja róla László, hogy az ő típusa a II., a hideg és meleg alfajának váltakozása állandó kapcsolatban a Querklemmungnak nevezett izomfeszültséggel. Ismerve tehát Thaly átlaghangmagasságát és hangtípusát, a Riedltől Thalyé-
nak ítélt 10 költemény közül 9-re az azonos hangsajátságok alapján kimondja, hogy azok Thaly művei s csupán Balog Ádám nótáját tartja kurucz eredetűnek. Tehát eredményei 90%-nyira egyeznek Riedl és Tolnai eredményeivel. Végül néhány tisztán philologiai szempontból is vizsgálja a balladákat, minők a Zrínyi-versek 3—3 tagolású felsorai, az alliterációk, a középrímek, a rímtisztaság, a mondatszerkezet s más költők azonos motívumai.

Részletesen ismertettük az új módszert, hogy utólag egyszerre sorolhassuk fel kifogásainkat. Zenészember sohase fogja elhinni, hogy a has- és hátizmok ilyen vagy olyan állása alapján zeneszerzőket egymástól megkülönböztethető csoportokba lehessen foglalni. Még ha az író tipikus hangjellege átmenne írásába is, ki hiszi el a zeneszerzőről, hogy tipikus hangjellege zeneszerzeményeibe is átmegegy, s így Wagner a franczia componistákkal (!) kerül egy kalap alá? Pedig Rutz típusaiban a faji zenék közti különbségeket akarja szétválasztani, mert hisz az I. típusba jobbra olasz, a II-ba germán s a III-ba jobbra franczia componistákat vesz fel, míg a IV-kel maga sem tudja, mit csináljon. A zeneszerzők hangja műveikbe egyáltalában nem jut be, legfeljebb ki a mely hangszer jobban kezel, arra ügyesebben és hatásosabban ír. A zongorista Mendelssohn elfogad útbaigazításokat hegedűversenyének virtuóz passagai számára Davidtól, a híres hegedűstől, Wagner hárfaszólamait a kitűnő hárfás Dubez javítja stb. De hogy törzsizmaitól meghatározott hangjellege zenéjét befolyásolná, az absurdum.

Marad a hangtípus tan alkalmazása a szövegírókra. Ismerek írókat, kik valamilyen beszédhibában szenvednek. Az egyik kissé énekelve beszél, a másiknak a hangja a mutálásnál megakadt s ma is olyan, mint egy fejlődésben lévő 13—14 éves gyereknek fülhasogató sívító

hangja. Vajon Rutz, Sievers és László Zsigmond ezeknek az írásaiból, ha egyébként nem tudják, hogy hibás organumuk van, képesek volnának bármilyen reakciókísérlettel is rájönni, hogy milyen a hangtípusuk? Van ezek számára is külön csoportjuk? Alig hinném. Vagy ott van Keller Helén, a híres süketnéma író. Milyen hangjellegzet állapítanak meg annak a számára? Egyáltalában hogy jönnek rá, hogy neki nincs is hangja?

Igazán nem csodálom, hogy Sievers reakciós rézdrótjai a berlini aesthetikai kongresszuson »igen kétes sikert« arattak (László 21. l.). László, Rutz és Sievers alaptévedése is a beszéddallam túlbecsülése körül forog. Mert igaz az, hogy az írás csak jelképe a hangoknak, tehát nem tájékoztat bennünket tökéletesen, de a beszédbeli hangok is voltaképp csak jelképek, melyek szintén tökéletlenül fejezik ki a gondolatot. *A lényeg tehát mindig csak: a gondolat, az érzelem, szóval a tartalom, s így képtelenség akár az író hangjellegének és törzsszimatának, akár pedig a beszédében megállapítható hangmagasságnak és melódiai vonalnak ilyen döntő fontosságot tulajdonítani.*

De nézzük a nyelvmelódiát. Régi dolog, hogy az egyes állítási módok mellett más-más melódiával beszélünk. Legkisebb a hangemelkedés a kijelentő mondatokban. Nagyobb a hangemelkedés és súlyedés a felkiáltó, felszólító, óhajtó és kérdő mondatokban. De ezekben is különböző. Egy közönséges bosszankodásból vagy meglepetésből eredő felkiáltás melódiai vonala bizonyára kisebb terjedelmű fel- és lefelé, mint a hirtelen rémületből eredő felkiáltásban. S itt már helyes nyomon vagyunk. A beszéd melódiája tehát a beszélő affectusától függ. Az olvasó is olyan melódiát fog produkálni, a mennyire először is a szöveg belőle affectusokat tud kiváltani, s a milyen előadóképességgel rendelkezik ő maga is. Van író, költő, a ki lehetetlenül rossz előadó. Monoton hangon beszél, nincs előadásában szín, elevenesség, melódia. Pedig művei helyesen előadva tele vannak étellel, színnel, melódiával. Hova teszi Sievers az ilyen író? Pedig a fent idézett hibás beszédű írók ide is tartoznak. Beethoven süketen is csodás műveket komponált a belső hallás alapján. Mikor a jó komponista komponál, akár eldúdolja magában a dallamot, akár nem, hallja azt magában, sőt mikor még azt sem tudja, mi fog kialakulni a lelkében zsongó zenei gondolatok tömkelegéből, már akkor is hallja magában pl. a trombitán vagy a klarinéton a témát, melynek fontos szerep jut majd művében. Az anyag ugyanis sokszor meghatározó erővel hat a zenében is, miként a fatörzs a görög szobrászt rávezette a Xoonon istenszobor megalkotására, s miként egy jó rím egy új gondolatot sugall a költőnek. S ha a zeneszerző belső hallásával süketen is tud dolgozni, miért kelljen az író egyéni melodizáló kiejtésének átmenni az írásába s innen az olvasóra? Hisz akkor a fenti beszédhibákat is át kellene vennie az olvasónak! Bizony az írónál is megvan a belső hallás, mint minden művelt embernél, s csupán a félművelt falusiak olvasnak és írnak úgy, hogy minden szót félhangosan elmondanak. S ha a komponistáról senki se állíthatja, hogy csak olyat ír, a mi saját átlaghangmagassá-

gának megfelel, miért kelljen az írónak a maga legtöbb esetben előadásra nem alkalmas hangterjedelméhez alkalmazkodnia? A beszéd-melódia prioritásának meghatározó voltát prózában tehát mindenképen tagadom.

A költői műfajoknál lehetnek bizonyos formai aprioritások. A szerzőnk idézte nyilatkozatok Goethétől, Schillertől, Aranytól (13. l.) csak egyoldalú helytelen interpretációval magyarázhatók úgy, hogy valóságos akár zenei, akár beszédmelódia előzné meg a költői alkotást. Itt mindig csak a ritmusról van szó, mely a kötött beszédnek valóban zenei eleme, s ha Aranytól a dallam szót olvassuk is, úgy ez is csak a ritmust jelenti, mint a hogy a költőinknél pl. Petőfinél számtalanszor előforduló lant kifejezést senki sem fogja szó szerint venni. Bár Arany maga is több dalt megzenésített, bár Goethe is megpróbálkozott egyszer a componálással (levele Zelterhez 1814. febr.), bár Goethe és Schiller műveinek számtalan megzenésítése szembeszökő, azért ők mégsem a dallamot vélték előre hallani, hanem a ritmust. Azonban ha ez meghatározó erővel hat is a stílusra, a szavak megválogatására, azért az előadásnál megállapítható dallamtól mégis független. *Költemény szavalásánál nem a ritmus szerint melodizálunk* — ezt csak a szó szerinti értelemben vett lantos költészet korában teheték — *hanem az értelem szerint*. Hisz még az énekben s az operában is fontos Gluck s Wagner óta az érthető kiejtés, ez pedig az értelmi hangsúlyok kidomborításával jár. De e hangsúlyok kidomborítása mind prózában, mind verses szavalásnál nemcsak melódikus, hanem dinamikus úton is történik, úgyhogy ugyanilyen módon lehetne akár egy hangerősségi elméletet is felállítani és Rutz—Sievers mintájára azt állítani, hogy kinek milyen erős a tüdeje s a hangja, olyanná alakulnak művei is. Azonban a nyelvmelódiai elmélet a fontos dynamikát teljesen mellőzi. Pedig a hangsúlyokat a hangerő fokozódása is állandóan kíséri. *Szóval az értelmi hangsúlyok elsősorban a tárgytól, a tartalomtól függenek, nem pedig a költő hangmagasságától*. Azért nem lehet komoly az olyan elmélet, mely egyformán kívánja melodizáltatni Goethe dalait, drámáit, leveleit és tudományos értekezéseit! S így a közölt tapasztalati hangsor sem lehet komolyabb tudományos productum, mint azoké, kik az írásból vagy a tenyérből következtetnek a jellemre s ebből még jósnak is. Mert Sievers—Rutz is jóslásszerű tételeket állítanak fel: a milyenek a törzsiszmaid s a hangmagasságod, olyanok lesznek a műveid. Szerzőséget bizonyítani egy 13 fokos skálával, melynek az egyik fokán igen sok író foglalhat helyet, bajos dolog. Tegyük fel, be kellene bizonyítani, hogy egy versrész interpolatio. A philologia annak is bizonyítaná, de Sievers nem tudná, mit mondjon, mert ugyanolyan hangmagasságot talál, mint a többi résznél, tehát kétséges volna, hogy e rész ugyanazon szerzőtől való, vagy pedig ugyanolyan hangmagasságú más szerzőtől. Vagy mit csinálunk Rutz módszerével, ha egy vocalzenei műben különböző típusú szöveg és zenei dallam párosulnak?

A kísérletekről sem kapunk világos képet. Riedl—Tolnai után lényegében ugyanazon eredményekre jut új módszerével s eredményét

végül reális philológiai bizonyítékokkal is igazolja. Dúr, moll hangtípus-megjelöléseiről maga is elismeri, hogy nem kell zenei dúr-mollra gondolni (29. l., hát akkor mire?), s hogy a lírai, drámai, hideg, meleg kitételek szintén csak többé-kevésbé sikerült elnevezések.

Kettőt akarok még mondani: 1. Nem fogadom el a beszédhangok skáláját korlátozott számú szilárd hanggal, mint a zenében, a hogy László kívánja (16. l.). A beszédhangok melódikus emelkedéseit és eséseit nem lehet határozott fél- és egész hangokkal mérni. Vannak abban $\frac{1}{4}$ és még kisebb hangközök is, a rezgésszámok legszélesebb változataival. Azért az egyéni intervallumokon épülő beszédskála megállapítása is kivihetetlen.

2. Szívesen leszek Saulusból Paulus, ha László általa *nem ismert szövegeken szakphilologusok, phonetikusok és zenészek előtt sikeresen mutatja be módszerét és kísérleteit*. Addig, a míg ezzel adós marad, megelégedhetünk a philologia eddig bevált régi, de jó módszereivel.

WAGNER JÓZSEF.

4. Volenszky Béla: *Csiky Gergely társadalmi drámái*. Budapest, 1917. 8-r. 74 l.

Örvendetes az az érdeklődés, a melylyel az újabb kutatás a XIX. század második felének irodalma felé fordul. Az Aranyt követő irodalomtörténeti jelentőségű nagyjaink egyik-másikához még nincs ugyan meg a kellő távlat; de Csiky Gergely, a kiről Volenszky dolgozata szól, nem tartozik az utóbbiak közé. Alkotásai a kor ízlésére jellemzőek, becsesek, nagyrészt azonban már csakis történeti értékűek: megvan a megkívánt patinájuk, sőt csakis a maguk milieujébe helyezve méltányolhatók kellően. Fel-felbukkannak a színpadon, de többször kegyeletből, mint érdeklődés miatt. A múltéi. Még kedvesek, még szívesen olvassuk vagy hallgatjuk őket, de a körülöttük megváltozott életviszonyok közepett már csak avval a jóindulatú megértéssel, a melylyel letűnt korok ízlése iránt vagyunk.

Az irodalomtörténetnek nem ez a mértéke, s a maguk környezetébe helyezve, a történeti fejlődés megítélésakor nagyot nő Csiky jelentősége. Egy hatalmas áramlat sugarai a Csiky drámái, mely nyugatról jött, de Kisfaludy Károly kezdése és Szigligeti alkotásai után szervesen illeszkedett bele a magyar dráma fejlődésébe és lendületesen előbbre vitte. Hasztalan hivatkozik e dolgozat szerzője, *itt* főlössleges részletességgel, Toldy István munkásságára. A magyar társadalmi drámának, mely újabb fejlődésében világirodalomná lett, a modern korban Csiky a megteremtője, mint a hogyan a német sohasem tagadhatja meg őseit a *Kabale und Liebe*ben. A francziáktól tanult színszerűség, a technikai hatás kiaknázása, a társadalmi, mélyen a lélek válságaiba nem hatoló bonyodalmak váratlan kiélezése — Csiky drámáinak fővonásai — korukban csakúgy európaiak voltak, mint műveinek másik jelessége, a Hebbeltől Freytagig a német irodalomban is mindinkább előtérbe

nyomuló polgári szociális irányzatosság. A kezdés csakugyan sokban Toldy Istváné; de mert ezúttal a hatás is mértékadó a jelentőségben, az érdem Csiky Gergelyé.

Volenszky dolgozatának, mint kezdő ember kísérletének, nincs meg a kellő látóköre, melybe ily arányokban Csiky munkásságát beállíthatná. De épen mint első dolgozatot megítélve, értekezése gonddal készült, lelkiismeretes, derék munka. Szerkezete a megszokott és bevált mintákat követi. A dolgozat első része történeti és tartalmi ismertetést ad, helyesen utal adatai alapján Csiky műveiben Szigligeti útmutatására, kissé könnyedén végez a francia hatással (mindegyik dráma »hasonlít« vagy »bizonyos mozzanataiban« — máskor »egy-két mozzanataiban« — »emlékeztet«, sőt »igen emlékeztet« egy-két francia párjára), elemzi az egyes műveket egyenként s itt néha merész megállapításokba téved (különösen *A vasembert* illetőleg), de egészében jó képét adja Csiky fejlődésének. A másik rész Csiky drámáiról művészetét jellemzi és jelentőségét állapítja meg. Szól rövidesen a drámák cselekvényéről, hiányosan a jellemrajzról — mert azok összefüggését a bonyodalommal nem keresi, hanem csak genre-képekre, típusokra mutat rá — jó megfigyelései vannak Csiky technikáját illetőleg, de nem tudja őket eredményesen összefoglalni, s nagyon röviden végez a dialogussal és nyelvvel, holott Csiky munkássága ebben is fejlődést jelentett, közeledést a mához, távolodást a kothurnustól. Legsikerültebb fejezete a két utolsó: a társadalmi eszméknek és a magyar társadalom rajzának méltatása — helyénvaló és ügyes megjegyzések — és még inkább Csiky drámairodalmi jelentőségének megállapítása.

A mi hibája van, az a kezdő rovására tartozik. Ide sorolom a Toldyról szóló, már említett, oktató fejtegetéseket (57., 66—69. l.) s az olyan naiv felesleget, mint a tárgyforrás kérdéséről szóló fejtegetéseket (40. l.), vagy a valószínűség kérdésében kioktató elemzést (43. l.).

GÁLOS REZSŐ.

5. *Hailsch Ilona: Drámaelméleti polemiák története Bajzától Gyulaig.* Budapest, Thália, 1917. 8-r. 40 l.

A legnehezebb témák egyikébe fogott bele a szerző, nem csoda, ha az anyaggyűjtésnél tovább nem is juthatott. Érezhető egész dolgozatán, hogy nem tudott a tárgya fölé kerülni, kivonatoláson és ismeretesen kívül alig nyúlt egyebet, összefüggések, fejlődés és általában szélesebb perspectiva nem táruultak föl előtte szorgalmas munkája közben.

Drámaelmélet és másfelől az irodalomban mutatkozó stílus, ízlés és művészi gyakorlat karöltve haladnak: magától értetődik, hogy a kutatás nem elégedhetik meg a kritikai polemiáknak, mint magukra álló érdekes kuriózumoknak összeállításával. Az irodalmi háttérbe való beállítás, az okok nyomozása és az eszmék történeti összefüggésének, folytonosságának, fejlődésének föltüntetése eleveníthetné itt meg az összehordott holt anyagot. Így például Vörösmartyt nem csupán »a hős tekintélyes voltának szükségessége« vezette elméletileg is a törté-

neti tárgyakhoz, hanem az ő egész művészi világnézete, a klasszikus tragédia-stílus hagyománya, a romantikus légkör, Victor Hugo elmélete és gyakorlata. Annak, hogy Kölcsey kizárja a »nevetségest« a művészetekből, mert »nem szép«: szintén mélyebb gyökerei vannak. A szín-szerűség vitája — melyet a szerző eredeti források nyomán ad elő — a társadalmi dráma kialakulásának elevejébe vágott.

A mi a dolgozat dispositióját illeti, az első részben a »drámaelméleti kérdések fejlődésének történetét« vázolja a szerző Kölcseytől Gyulai Pálig. Kár, hogy itt nem időrendi sorrendben halad, hanem külön veszi az egyes kérdések — tárgyválasztás, tragikum, jellem stb. — »fejlődését«. Irodalmi motívumoknál, a melyek önálló életet élnek, lehetséges az ilyen izolált filatiók nyomozása, a drámaelmélet fejlődésére, hol az egyes részletkérdések szorosan összefüggnek egymással, ez a módszer nem ad megoldást vagy magyarázatot. A dolgozat főrészében már igen helyesen a kronológia alapján tárgyalja a szerző a drámaelméleti polemiákat. Az időrenden belül személyek szerint — pl. Szontagh és Toldy 1829; Salamon és Greguss 1856 — csoportosítja a polemiákat. Itt, azt hisszük, lehetett volna találni magasabb tartalmi egységeket is, a milyent egyet maga a szerző is — egyébként az irodalomtörténeti köztudat nyomán — megnevez: a színi hatás vitáját (1837—57).

Sajnálhatjuk azt is, hogy az egyes fejezetek végén, vagy legalább a dolgozatának berekesztéseül nem foglal össze és nem szűr le hasznavehető végeredményeket a szerző. Így az egész munka a részletekben feneklik meg és a fárasztó út végén csak olyan halvány képet kapunk a drámaelmélet fejlődéséről, a milyent például egy szobáról a leltár ad. Kétségtelen és elismerésre méltó érdeme a szerzőnek, hogy sok apró vitára mutat rá, a melyek eltemetve feküdtek különböző hírlapok hasábjain.

A dolgozat szorgalmas és önálló adatgyűjtésével a maga területén bizonyára megkönnyíti a munkát a magyar kritika történetírója számára.

ZOLNAI BÉLA.

KÖNYVÉSZET.

Új könyvek és füzetek.¹

Dr. Barabás Ábel: Az epikai, lírai és drámai költői műfajok történelmi fejlődése. I—II. k. Temesvár, 1917. Legn. 8-r. VIII, 490 és 496. Ára 30 K. (Kapható a szerzőnél: Temesvár, állami főreáliskola.)

Az I. k. tartalma: A görög, latin, olasz, francia, angol, német és magyar nemzetek epikai, úgyszintén nevezett nemzetek, kivéve a magyart, lírai költészetének történelmi fejlődése. A II. k. tartalma: A magyar líra, a görög, latin, olasz, francia, angol, német, magyar dráma történelmi fejlődése.

Fruin Róbert: Tíz év a németalföldi szabadságharczból. 1588—1598. Ford. Antal Géza. II. k. Akadémia, 1917. 285 l.

Havas Aliz: Szent Borbála képe. Regény. Franklin. 6 K.

Kornis Gyula: A lelki élet. I. k. Akadémia, 1917. 391 l.

Könyvtár. Magyar. Lampel, év n. K. 8-r. Füzetenként 40 f.

882—884. Molnár Ferenc: A Pál-utcai fiúk. Év n. 204. l.

885—886. Marivaux: Szerelem játéka. Vigjáték, ford. Radó Antal. 78 l.

887—888. Mauks Kornélia: Képek Mikszáth Kálmán életéből. Függelékül: Mikszáth a Magyar Könyvtárról. 82 l.

Könyvtár. Olcsó. Franklin, 1917—1918. K. 8-r. Számonként 30 f.

1873—1877. Heinrich Gusztáv: A Don Juan-monda. Második bővített kiadás. 98 l.

Heinrich Gusztáv értekezése először a Budapesti Szemle 1882. évfolyamában jelent meg. (XXXII. köt. 161. l.) Azóta a fáradhatatlan mondatörténeti kutatás sok új anyagot vetett felszínre. Így kivált Arturo Farinelli »Don Giovanni«-ja (1896) és Joh. Bolte »Über den Ursprung der Don Juan-Sage« cz. értekezése (Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte, XIII. 389) a monda keletkezését és rokonsági viszonyait egész új megvilágításba helyezte. Ez új eredmények gondos és kritikai fölhasználásával Heinrich Gusztáv összefoglaló, esszészerű tanulmányában a monda történetének legmegbízhatóbb, legújabb és legteljesebb földolgozását nyújtja. A tanulmány két nagy részre oszlik: az elsőben (I—III. fej.) a monda kialakulását és sorsát az európai irodalmakban tárgyalja, ideszámítva gyér nyomait a magyarban is, a másodikban (IV—VI. fej.) legnevesebb földolgozásait, Tirso de Molina »Burlador de Sevilla«-ját, Molière »Don Juan«-ját és a Mozart-opera Lorenzo da Ponté-tól származó szövegkönyvét ismerteti beható részletességgel.

1878—1880. Joël Károly: A történelem észszerűsége. Ford. Dr. Sas Andor. 63 l.

1881—1883. Fraknói Vilmos: A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára. 61 l.

Lampérth Géza: Az én rózsáim. Az »Élet« kiadása, év n. 309 l. 7 K.

¹ A Budapesten megjelenteknél a hely, az 1918-ban megjelenteknél az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölése elmaradt.

Lux Joseph August: Ungarn. Eine mitteleuropäische Entdeckung. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1917. XV., 355 l. 6'50 M.

Éleslátású, alapos német ember-nemzetiszní kötésű könyve, értékes eredménye annak a sokirányú és gyümölcsöző érdeklődésnek, melyet a világháború egyik tanulságául a magyar német szomszédainkban keltett. Szerzője a Scotus Viatortól Adam Müller-Guttenbrunnig czéltudatosan terjesztett balítéletől függetlenül, csak a maga szerelte tapasztalatokban bízva, elindult Középeurópából és előzetes, igen mélyreható tanulmányok után Magyarországra érve, itt is középeurópai műveltségben találja magát. Fölfedezte és könyvével nemzetének is fölfedezi hazánkat. Közjogi, történeti, művészeti és művelődési ismeretei előtt nemcsak magyar érzésből, hanem a szakembernek is kalapot kell emelni. Nemzetiségi viszonyainkat, néprajzi eredményeinket épügy méltatja, mint Buda »Heimatskunstját«, Pest architekturai szépségeit, a vidék mozgalmas életét, a többtermelés actióját, a szent korona tanát, vagy Erdély német középkorát, s mindent elfogulatlan szeretettel ítél meg. Legjobban a modern Magyarország kialakulásának kora érdekli; Széchenyi alakja és működése láthatólag vonzza. Irodalmunk történetének külön fejezetet szentel. Ki vagy mi volt a forrása, nem mondja meg, de hogy jó kútfőre támaszkodott, azt e tömör, szép fejezet teljesen igazolja. Jellemzőnek tartja, hogy irodalmunk akkor a legklasszikusabb, mikor a legnépiesebb is. Ez az alaptétele is, s ezt bizonyítja a Petőfiről, Aranyról és Tomparól írt meglepően találó, tömör részletekkel. A Deák-korszak írói közül is »hármass csillagul« Madáchat, Jókait és Keményt említi. Érdekes, hogy Kemény Zsigmond öt Conrad Ferdinand Meyerre emlékezteti. Hangsúlyozza a modern magyar irodalom európaasságát, az artistikusan mesterkelt finomságát és pointírozását s megemlíti az új magyar drámák elterjedését német színpadokon. Kedvesen idézi népdalul könyvének egy más helyén a »Valakinek levél jött a kaszárnnyából« kezdetűt.

gr.

Dr. Márki Sándor: Horváth Mihály. (M. Tört. Életrajzok XXXIII. évf.) M. Tört. Társulat, 1917. N. 8-r. 388 l.

Mikszáth Kálmán: A fekete kakas. A beszélő köntös. Révai Testvérek, év n. 189 l. 3'60 K.

Mikszáth Kálmán: A gavallérok. A sisipircza. Révai Testvérek, év n. 171 l. 3'60 K.

Mikszáth Kálmán: Prakovszky, a siket kovács. A kis primás. Révai Testvérek, év n. 179 l. 4 K.

Dr. Pitroff Pál: Arany János és a harmonia. Irodalom-esztétikai kísérlet. 1917. N. 8-r. 15 l.

Dr. Rubinyi Mózés: Mikszáth Kálmán élete és művei. Révai Testvérek, év n. 129 l. 4 K.

Schoen Arnold: A budavári Szentháromság szoboremlék (Telcs Ede bevezetésével). 88 l.

Sebők Zsigmond: Színfoltok. Az »Élet« kiadása, év. n. 324 l. 7 K.

A Századok 1867—1916. évfolyamainak Tartalommutatója. Összeállította Dr. Pelz Béla. Magyar Történelmi Társulat, 1917. 195 l. — 4 részben adja a cikkeket a szerzők betűrendjében; a névtelenül, álnév és jegyek alatt megjelent cikkeket czímeik betűrendjében (föltűnően kevés); nekrológokat az elhalálozottakról és könyvismertetéseket a könyvek szerzőinek betűrendjében.

Dr. Szemere Samu: Giordano Bruno. Akadémia, 1917. 391 l.

Szini Gyula: Porcellán muzsika. Franklin. 164 l. 6 K.

Takáts Sándor: Rajzok a török világból. III. k. Akadémia, 1917. 457 l.

Ungarn. Ein Novellenbuch. Herausgegeben und übertragen von Stefan J. Klein. München und Berlin (év nélkül), Georg Müller. 289 l. — Bevezetés nélkül, a magyar czímer díszítette címlappal 22 (Tömörkény kivételével, a ki azóta halt meg) élő magyar író egy-egy rövidebb novellájának fordítását adja a szerzők nevének abc-jében. Ambrus, Gárdonyi, Herczeg és Tömörkény neve mellett Karinthyét, Kosztolányiét vagy Szép Ernőt is ott találjuk. Mindamellett, egy-két kivétellel, a szerzők mind jól vannak összeválogatva, a novellákéban, úgy látszik, leginkább a terjedelm — 10—12 lap — volt mértékadó.

gr.

Zsoldos László: Az ürge. Franklin, 173 l. 5 K.

Irodalomtörténeti repertorium.

- a. j. Domonkos István. Élet 3. sz.
Bahsay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozatai. 1917. — Ism. Horváth János. Irodalomtört. 57—61. l.
Bánóczy József. Jelentés az 1915—16. évi Péczely-regénypályázatról. Akad. Értes. 31—36. l.
Beöthy Zsolt. Zrinyi szava. Bud. Hirl. 36. sz.
Berzeviczy Albert. Széchenyi és a közművelődés. Bud. Szemle 173. köt. 161—176. l.
Biró Lajos. Budapestiek. 1917. — Ism. Mohácsi Jenő. P. Lloyd 39. reg. sz.
Boros Ferencz. Mórincz Zsigmond. Élet 6. sz.
Császár Elemér. Szontagh Gusztáv kritikai munkássága. Bud. Szemle 173. köt. 107—118. l.
Csathó Kálmán. Most kél a nap. — Ism. M. Figyelő I. 180. l.
Dézsai Lajos. Bárá Jósika Miklós. 1916. — Ism. Váczy János, Irodalomtört. 55—57. l.
Drasche-Lázár Alfréd. Enyim vagy. — Ism. M. Figyelő I. 186. l.
Elek Oszkár. Vajda János »A végrendelet« című költeményéről. Irodalomtört. 53. l.
Ferenczy Árpád. Nádja forradalma. Regény. — Ism. (l. v.) Alkotmány 59. sz.
Fodor László. Novemberi vándorok. — Ism. Nagy Lajos. Jelenkor 128. l.
Gaal Jenő. Gróf Széchenyi István nemzetgazdasági alapeszméi. Bud. Szemle 173. köt. 321—340. l.
Gábor Andor. Harminczhárom. — Ism. Bálint Lajos. Világ 41. sz.
Gellért Mária. Dávid. Regény. 1918. — Ism. ő. Bud. Hirl. 49. sz.
Hajnóczy Iván. Arany János: Néma bú c. költeményéhez. Irodalomtört. 48—51. l.
Harsányi K. Toronyzene. — Ism. Nagy Miklós. Alkotmány 48. sz.
Havas Alisz. Szent Borbála képe. — Ism. Schöpplin Aladár. Nyugat I. 188. l.
Hegedüs István. Apponyi Balázs latin zsoltárkönyve. EPhK. 1—16. l.
Ignolus. Arczképvázlat Mórincz Zsigmondról. Nyugat I. 109—113. l.
Ignolus verseiből. — Ism. an. Az Ujság 50. sz.
Kaffka Margit. Az élet útján. — Ism. Gaal Gábor. Jelenkor 120—123. l.
Kékay Lajos. Ágai Adolf. (1836—1916.) Bud. Szemle 173. köt. 189—221. l.
Kiss József. Avar. — Ism. Bálint Lajos. Világ 41. sz.
Kőrösi Sándor. Az Ártum vitás pontjai. Akad. Értes. 37—46. l.
Kosztolányi Dezső. Kain. Ism. Havas Gyula. Nyugat I. 184. l.
Krúdy Gyula. Aranykézutcza szép napok. — Ism. Mohácsi Jenő. P. Lloyd 39. reg. sz.
T. Kurucz János. Emlékezzünk régiekről. (Petőfi tanulótársai.) Komáromi Ujs. 31. sz.
Lakatos László. A Pók. — Bazilidesz Éva. — Ism. Zsolt Béla. Jelenkor 123—126. l.
László Zsigmond. A kurucz balladák. 1917. — Ism. Haraszi Emil. EPhK. 57—59. l.
Lengyel Menyhért. Egyszerű gondolatok. — Ism. Liptai Imre. P. Napló 58. sz.
Nagy Lajos. Adalékok Arany nyelvi hatásához. Nyelvőr 31—33. l.
Négyesy László. Arany. 1917. — Ism. Zlinszky Aladár. EPhK. 51. l.
Pajzs Elemér. Az aglegény Pinterics. Regény. — Ism. K. E. Világ 41. sz. — Nagy László. Jelenkor 126. l.
Pakots József. A bolond ember. — Ism. a—a. Világ 41. sz.
Petrovics Oszkár. Arany János kisebb epikai töredékei. 1916. — Ism. Perényi József. Irodalomtört. 87—89. l.

- Pfeifer János.* Petki Farkas leányai. EPhK. 81—84. l.
Pintér Jenő. Irodalomtörténetem befejezése. (Kivonat.) Akad. Értes.
 13—19. l.
Riedl Frigyes. Arany és Turgenyev. Irodalomtört. 1—5. l.
Salgó Ernő. Írók és színdarabok. 1916. — Ism. Gálos Rezső. EPhK.
 59—61. l.
Sándor Imre. Boldogság. 1918. — Ism. Hatvany Lajos. P. Napló 57. sz.
Schöppflin Aladár. Magyar írók. 1917. — Ism. Zolnai Béla. Irodalomtört.
 61—65. l.
Schwarcz Hajnalka. Abonyi Lajos. 1917. — Ism. Elek Oszkár. Iro-
 dalomtört. 99. l.
Simai Ödön. Bárány Péter Magyar Psychológiája. M. Nyelv 15—17. l.
Surányi Miklós. A szent hegy. — Ism. Alexander Bernát. P. Lloyd 8.
 reg. sz. — Dömötör István. M. Figyelő I. 181—183. l.
Szép Ernő. Emlék. — Ism. Bálint Lajos. Világ 41. sz. — Gaál Gábor.
 Jelenkor 117—120. l.
Szifj Ferencz. Jókai és Komárom. Komár. Lapok 9. sz.
Szilágyi Géza. Meny, pokol, háború. — Ism. Tóth Árpád. Nyugat I.
 186—188. l.
Szinnyei Ferencz. Ambrus Zoltán. Irodalomtört. 6—30. l.
Szinnyei Ferencz. Justh Zsigmond. Bud. Szemle 173. köt. 372—407. l.
Szücsi József. Bajza Vándor-ának forrása. Irodalomtört. 51—53. l.
Török Gyula. A porban. Regény. 1918. — Ism. Goth Ernő. P. Lloyd
 52. reg. sz. — M. Figyelő I. 184. l.
Tuba János. »Jókai és Komárom.« Komár. Lapok 10. 11. sz.
u. a. Dugonics András. Bud. Hírl. 47. sz.
Váczy János. Kazinczy Ossian-fordítása. M. Nyelv 7—15. l.
Veér Imre. Ovidius. A szerelem művészete. — Versei. 1917. — Ism.
 Gaál László. EPhK. 85—89. l.
Veér Imre. Lygeia. — Ism. M. Figyelő I. 186. l.
Zolnai Béla. Az Agis-kérdéshez. EPhK. 168—171. l.
Zollvány Irén. Arany János emlékezete. — Ism. Brisits Frigyes. EPhK. 61. l.
Zsigmond Ferencz. A szabadságharcz hatása Jókai írói egyéniségére.
 Irodalomtört. 31—47. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Badies Ferencz.** Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Ára 2 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill. — Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Ára 2 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseggy Ferencz élete és művei. Verseggy arczképével. Ára 6 kor. — Bessenyei akadémiai törekvései. Ára 1 kor. 50 fill. — A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Ára 3 kor.
- Ferenczi Zoltán.** Deák élete. 3 kötet. Ára 12 K. — Petőfi és a socialismus. Ára 1 K.
- Fest Sándor.** Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Ára 3 K.
- Gyulai Pál.** Kritikai dolgozatok. 1854—1861. Ára 5 kor. — Bírálatok. 1861—1903. Ára 5 kor.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Horváth Cyrill.** Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Ára 90 fill.
- Irodalomtörténeti Közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III—XXIII-at *Szilády Áron*, a XXIV—XXVII-et *Császár Elemér*. (Eddig 27 évfolyam 1891—1917.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XXI. kötet. 1763—1831-ig. Minden kötet ára 10 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Költők tára, Régi magyar —.** Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tölke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libecz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor. — VII. kötet: (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Küküllői névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Illyés, Dávid Ferencz, Huszár Gál, Méliusz Péter, Némethi Ferencz, Szendrei névtelen, Bessenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornemisza Péter, Karádi névtelen, Felnémeti névtelen, Dobokai Mihály, Névtelenek: 1560—1566.) Ára 4 kor.

- XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei. I. kötet. Kiadja Badics Ferencz. Ára 12 kor.
- Könyvtár, Régi magyar.** — Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 25. k. Földi János költeményei. (Mixich Lajos kiadása.) Ára 3 kor. — 26. k. Szentjóni Szabó László költeményei. (Gálos Rezső k.) Ára 5 kor. — 27. k. Magyar István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. (Ferenczi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 28. k. Földi János magyar grammatikája. (Gulyás Károly k.) Ára 6 kor. — 29. k. Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. (Rubinyi Mózes k.) Ára 3 kor. — 30. k. Bessenyei György: Az embernek próbája, 1772 és 1803. (Harsányi István k.) Ára 5 kor. — 31. k. Apollonius históriája, 1591. (Berecz Sándor k.) Ára 3 kor. — 32. k. Csiksomlyói iskoladramák. (Alszeghy Zsolt és Szilávik Ferencz k.) Ára 4 kor. — 33. k. Illei János: Tornys Péter. (Alszeghy Zsolt k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 34. Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir. (Weber Arthur k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 35. Sziveket ujtó bokréta. (Versényi György k.) Ára 3 kor. — 36. Heltai Gáspár: Háló. (Trócsányi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 37. Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve. (Heinrich Gusztáv k.) Ára 3 kor. — Az 1—24. kötet a Franklin-társulat kiadása.
- Melich János.** Révai Miklós nyelvtudománya. Ára 1 kor.
- Molnár Albert** (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.
- Nagy Sándor dr.** Szombatos codexek. Ára 60 fill.
- Pesti Gábor.** Nouum Testamentum. — Wy Testamentum magyar nyelven, 1536. Kőrhű kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.
- Pollák Miksa.** Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.
- Báró Radvánszky Béla.** Rimay János munkái. Ára 9 kor.
- Szabó Károly.** Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Két részben, ára 22 kor.
- Szinnyei Ferencz.** Jósika Miklós. Ára 2 kor. 40 fill.
- Szücsi József.** Bajza József. Ára 5 kor.
- Váczy János.** Tompa Mihály életrajza. Ára 5 kor. — A nyelvújítás győzelme. Ára 1 kor. 60 fill. — Kazinczy Ferencz és kora. I. köt. Ára 12 kor.
- Vértessy Jenő.** A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Ára 5 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1918. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.